

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KANT'IN AHLAK METAFİZİĞİNDE
ÖZGÜRLÜK VE AHLAK YASASI SORUNU**

AHMET SERBUN BEHÇET

2501040387

DANIŞMAN

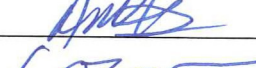
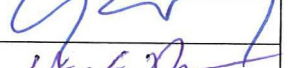
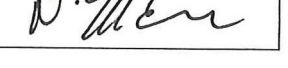
PROF. DR. AYHAN BIÇAK

İSTANBUL – 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **FELSEFE ANABİLİM** Dalında **2501040387** numaralı **AHMET SERBUN BEHÇET'İN** hazırladığı **“KANT'IN AHLAK METAFİZİĞİNDE ÖZGÜRLÜK VE AHLAK YASASI SORUNU”** konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **08.07.2010 PERŞEMBE** günü **Saat:12.00**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabul*.....'ne* **ÖYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. CENGİZ ÇAKMAK	<i>red</i>	
PROF. DR. AYHAN BIÇAK	<i>Kabul</i>	
YRD. DOÇ. DR. SANEM YAZICIOĞLU	<i>red</i>	
YRD. DOÇ. DR. UĞUR EKREN	<i>Kabul</i>	
YRD. DOÇ. DR. NEDİM YILDIZ	<i>Kabul</i>	

ÖZ

Kant etik alanında koşulsuz buyruğa dayanan bir sistem kurma amacındadır. Akıl sahibi varlığın amacı kendisinin yasa koyucu olarak bilincine sahip olmak ve ödevde uygun eylemde bulunmakla yetinmeyip ödevden dolayı eylemde bulunmak olmalıdır. Bu ayrım failin rolünü vurgulamakta ve eylemin toplumsal ve psikolojik güdülerle karışmasını engelleme gayesi gütmektedir. Tezde bu tasarının öneminin gösterilmesine çalışılmıştır.

ABSTRACT

Kant's goal in the field of ethics is to present a system which is based on categorical imperative. The duty of rational being is to have the consciousness of himself as a legislator and to act not only in accordance with duty but out of duty as well. This distinction emphasizes the role of the agent and aims to prevent the blurring of the action with social and psychological motives. The thesis tries to demonstrate the importance of this project.

ÖNSÖZ

Kant'ın ahlak alanında ortaya koyduğu düşünceler insanın güdülerinin, dürtülerinin etkisiyle eylemde bulunduğu bir duyusal doğası bir de akılsal yanının olduğu ve bunların iki ayrı nedenselliğe sahip oldukları ön kabulüne dayanır. Ahlaklılık aklın 'olan'ların dünyasında sağladığı zorunlu nedenselliğin 'olması gereken'in dünyasına taşınması çabası olarak değerlendirilebilir. İki farklı dünya arasındaki bağlantının kurulmasının bir sonucu olarak toplumsal bir olgu olan ahlak alanına ait kavramların her türlü toplumsal, psikolojik vb. içerikten bağımsız olarak kurgulandıkları görülmektedir.* Zaten bu, etiğin ahlak alanının bilgisi olarak tanımlanmasıyla da uyumludur.

Aklın sunduğu yargıların deneysel olanla karışmamış olması, a priori buyurması durumu tez boyunca içeriksizlik olarak adlandırılmaktadır. Kant'a göre tüm içerikli ilkeler ben sevgisi ya da kişinin kendi mutluluğu başlığı altında toplanabilir ve her iki durum da genel geçer, zorunlu bir ahlak yasası sağlama niteliğine sahip değildir. Kant içeriksizlik kavramını doğrudan kullanmaz. Ancak içerikli ilkelerin bütünüyle akılsal bir ahlak yasası ortaya koymaya yetmeyeceğini savunmasından yola çıkarak böyle bir adlandırmanın uygun olacağını düşündüm. Hatırlanması gereken bir nokta da içeriksizliğin biçimsellikten farklıdır. İçeriksizlik, formülün biçimselliğinin ötesinde, formülün arkasında yatan nedenlerin niteliğine yönelik bir kavramdır. Bu nedenle söz konusu iki kavramın birbirinin yerine kullanılması uygun olmayacaktır.

Tezde Kant'ın içeriksizlik kaygısının ahlak metafiziği, özgürlük ve ahlak yasası kavramları bağlamında geçerli olduğunun gösterilmesi amaçlanıyor. Yalnızca bunun yapılmasının bile Kant'ın ahlaklılık projesinin başarılı olduğunu göstermeye yeteceğini düşünüyorum. Bana göre Kant'ın fazlaca biçimsel görünen ahlak

* Tez boyunca kullanılan Kant metinlerinde insanın toplumsal, psikolojik yanı “deneysel” ve “deney” kavramlarıyla karşılandığından, kavram tutarlılığı adına bu iki kavramın sahip oldukları farklı anlamlar göz ardı edildi. Bu kavramların “duyusal” ya da “deneyim” gibi farklı karşılıkları da olabileceği hatırlanmalıdır.

metafiziği tam da bu biçimsellik sayesinde her türlü toplumsal konumu ve farklılığı bir üstünlük aracı olmaktan çıkarmaktadır.

Birinci bölümde ahlak metafiziğini ele aldım. Farklı kavramlar içeren bir bütüne verilen bu alanın içeriksizlik ilkesi üstüne kurulu olduğunu göstermeye çalışacağım. Ardından, aynı durumun sırasıyla, özgürlük ve ahlak yasası kavramlar için de geçerli olduğu gösterilecek. Öte yandan ele alınan kavramlar birbirleriyle ve farklı kavramlarla iç içe kurgulandıklarından, konuyu ilgilendiren başka kavramlar da işin içine girecek.

İkinci bölümde özgürlük kavramına yüklenen anlam farklı boyutlarıyla ele alınacak. Kant düşüncesinde özgürlük istemeyle bir arada değerlendirilmektedir ve iki kavramın aralarındaki ilişkinin gösterilmesi suretiyle Kant'ın ahlak metafiziği sisteminin geneline yönelik de fikir edinilebilir. Filozofun istemeyi dilek ve seçimden ayırmak suretiyle yaptığı derecelendirme aklın özgürlükle ilişkisinin sınırlarını çizmektedir. İstemenin, dilek ve seçimin aksine, gündelik hayata yönelik olmaması bu konudaki başlıca ipucudur. Çalışma içinde istemenin saf, içeriksiz olarak kurgulandığı ve ahlak metafiziğinin başlıca görevinin de bu saf istemenin imkanını ve koşullarını göstermek olduğu görülecek.

Üçüncü bölümde ahlak yasasına değindim. Ahlak yasasının farklı formüllerinin ortaya konduğu bu bölümde içeriksizlik kavramının anlamı daha da iyi anlaşılacak. Ahlak yasasının ortaya konması karşılıklı ilişki içinde olduğu özgürlük kavramının da daha iyi anlaşılmasını sağlayacak.

Tezin yazılma sürecinde desteğini hep hissettiğim, ele aldığım sorunlara farklı biçimlerde bakmamı sağlayan danışmanım sayın **Prof. Dr. Ayhan Bıçak**'a ufuk açıcı eleştirileri için teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	8
1. AHLAK METAFİZİĞİ	8
1.1. Neden Ahlak Metafiziği.....	9
1.2. Salt Biçimselliğin İfadesi Olarak Ahlak Metafiziği	10
1.3. Ahlak Metafiziği Kavramının Kant Düşüncesindeki Yeri	15
1.4. Ahlak Metafiziği Nedir?.....	21
1.4.1. İyi İsteme	22
1.4.2. Ödev	26
1.4.3. Ödevlerin Sınıflandırılması	30
1.5. Hukuk Öğretisi.....	35
1.5.1. Özel Hukuk-Kamu Hukuku İlişkisi	38
II. BÖLÜM.....	42
2. ÖZGÜRLÜK	42
2.1. Özgürlük Tanımları.....	43
2.2. Bir Yeti Olarak Özgürlük	46
2.3. Ahlak Yasası Özgürlük İlişkisi	49
III. BÖLÜM	52
3. AHLAK YASASI	52

3.1. Koşulsuz Buyruk.....	52
3.2. Evrensel Yasanın Formülü ve Varyantı	54
3.3. Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü.....	57
3.4. Özerkliğin Formülü.....	63
3.5. Amaçlar Krallığı	65
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	71

GİRİŞ

Bilgiye erişim olanaklarının arttığı, hayatın hızlandığı bir çağda yaşıyoruz. Teknolojinin sağladığı imkanlar geçmişte seçkinlerin ayrıcalığı olan pek çok kültür ürününü herkesin kolayca erişebileceği bir hale getiriyor. Öte yandan eğitimin yaygınlaşması sayesinde artık toplum içinde dikey hareketlilik fırsatları da geçmişe göre daha fazla. Hayatı kolaylaştıran bu gibi unsurların yanında çeşitli kaynaklardan akıp gelen malumat yığını bilgi edinme süreçlerinde seçici olma zorunluluğunu doğuruyor. Üstelik yaşanan bu süreç yalnızca bilgi aktarımı düzeyinde de kalmıyor. Bilgi kolayca değere dönüştürülerek geniş kitleler yönlendirilebiliyor. Medya, moda, eğitim sistemleri vb. insanlara nasıl düşünmeleri, ne durumda hangi tepkileri vermeleri, hatta ne giymeleri gerektiğini dayatıyor. Birçok insan bunun bir dayatma olduğunu düşünmüyor ve önüne sunulan sayısız seçenekten birini tercih etmeyi yeterli buluyor. Bu sunulanların ötesinde ya da dışında bir başka ihtimal daha olamaz mı sorusu ise cevaplanmayı bekliyor; çünkü sorun bir bütün olarak toplumsallaşma ve birey toplum ilişkisinin sınırlarının çizilmesini içeriyor.

Toplumla birey arasındaki ilişkide birey bir yandan toplum içinde belli roller üstlenip bu rolleri kendi bireyselliğiyle oynar. Ama bir yandan da birey toplumsal rollerinin kendine çizdiği sınırlarla da belirlenmiştir. Bir yanda sınırlanmışlık bir yanda rolünü oynama özgürlüğü. O halde aynı bireyde hem bütünüyle özgün olan bir “ferdi ben” hem de toplumla ilişki bağlamında edinilmiş bir “sosyal ben” var. “...adını koyalım, emek sömürücülerinin hegemonik düzenlerinin empoze ettiği pozisyonlarından örüntülerinden, rol beklentilerinden, kurumlarından vb. kurtulabilmem, sosyal ben’imi ötekilerin tıpkısı olarak kurmamla değil fakat ötekileri de tanıyan sosyal ben’imin gelip kendi ferdi ben’imle birleşmesiyle mümkün olabilecektir.” Bunu başarabilmenin yolu ferdi benin sosyal beni sorgulamasından, eleştirel bir gözle değerlendirmesinden geçer. Böylece birey toplumsal düzlemdeki her olguyu kendi süzgecinden geçirerek, kendisi mana vererek tanıyacaktır. Mana verme gösterilen, gösteren ve göndermenin insan tarafından ilişkilendirilmesi

sürecidir. Mana verme teoriyayı da beraberinde getirir. “Theoria; akıl gözüyle panoramik görmedir. Biz buna akıl feriyile görmek de diyoruz.”¹

Buraya kadar söylenenler toplumla birey arasındaki etkileşim ve bireyin toplum karşısında sahip olabileceği özgürlüklerin sınırı, kişiliğin özgünlüğünün korunması gibi sorunları betimlemekte. Tezde, değinilen sorunların anlaşılması hakkında Kant düşüncesinden ne gibi öneriler bulunabileceğini sorgulayacağım. Ancak ilk olarak neden geçmiş yüzyıllardan bir filozofun görüşlerini ele aldığımı hesabını vermem gerektiğini düşünüyorum. Kanımca William James'in “felsefi görüşler yanlışlanamazlar; yalnızca gözden düşerler.” sözü fikir verici niteliktedir.² Bu söz felsefeden ne beklenebileceğini ortaya koymaktadır. Felsefede bilimin ölçütlerini aramak yanlış bir tutum olacaktır. Bilim birçok soruyu ve problemi geride bırakarak ilerlerken, felsefede problemler asırlar boyu tartışılarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır.

“Çünkü felsefede bir problemi çözmek, tek kaygısı, ulaştığı çözümün geçmişte yapamadığı bir şeyi yapabilmesini sağlayıp sağlamaması olan mühendislikteki gibi bir problem çözmeye benzemez. Her şeyden önce felsefi bir problemi çözmek sorunu anlamak demektir. Çünkü bu problemler daima, kökenlerini anlamamanız halinde tam anlamıyla kavrayamayacağınız bir tarihin ürünleridirler.”³

O halde felsefe tarihine yönelik bir çalışmanın neden yapıldığı, günümüz için ne ifade ettiği konusundaki eleştirileri cevaplarken, felsefi problemlerin doğaları gereği tüketilmez oldukları savunulabilir. Tüketilmez, her an yeniden yorumlanabilen sorunlar kavramların ait oldukları tarihsel bağlamın ortaya çıkartılması bakımından felsefe tarihi çalışmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu yeniden okumalar sayesinde filozofun metninden, çağını aşan ve kendisinin de tasarlamadığı, hatta farkında olmadığı yeni etkiler çıkması beklenebilir.⁴ Eski Yunan düşüncesinin hem İslam felsefesini hem de Hıristiyan felsefesini etkilemiş olması bu farklı okumalara güzel bir örnek sayılabilir.

Bana göre Kant'ın toplumla insan arasındaki ilişkiyi betimlemesi ufuk açıcı niteliktedir. Filozof insanın içinde sınırsız özgürlük isteyen, bireysel yaşama eğilimli

¹ Nilgün Çelebi, **Sosyoloji Notları**, Ankara, Anı Yayıncılık, Eylül 2007, s.12-23

² Morris Lazerowitz, **The Structure of Metaphysics**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1955 s. 25

³ Allen Wood, **Autonomy as the Ground of Morality**, (Çevrimiçi) www.stanford.edu/~allenw/webpapers/Autonomy.doc, s.7

⁴ A. Wood, **a.e.** s.19

yanla toplumsallaşmaya eğilimli yan arasındaki çatışmayı verimli bir kaynak olarak görmektedir.

“Yeteneklerin gelişmesini gerçekleştirmek için doğanın kullandığı araç toplumdaki antagonizmdir; öyle ki, sonunda bu antagonizm yasaya uygun bir düzenin sebebi olur. Burada antagonizm ile, insanların toplumdışı toplumsallığını, yani bir toplum olma eğilimlerini, ama bu eğilimin de toplumu hep parçalamayı tehdit eden sürekli bir dirençle bağlantısını anlıyorum. Bu yeteneğin kökünü insan doğasında bulduğumu apaçıktır. İnsanda toplumsallaşma eğilimi vardır, çünkü toplumsal durumda kendisinin insan olduğunu, yani doğal yeteneklerini geliştirebileceğini daha çok hisseder. Ama onda birey olarak yaşamak, kendisini başkalarından ayrı tutmak için de güçlü bir eğilim vardır; çünkü o kendisinde toplumdışı bir özellik, her şeyi kendi düşüncelerine göre yönlendirme isteği bulur.

İnsanda, bencil çabalarını ilerlettikçe kaçmamazcasına karşılaştığı dirence sebep olan (kendi başlarına alındıklarında hiç de takdire layık olmayan) bu toplumdışı nitelikler olmasaydı, o tam uyumlu, yetinen, karşılıklı sevgiye dayanan bir Arkadyalı çoban hayatı sürdürürdü. Ama o zaman bütün beceriler sonsuza dek çekirdek halinde gizli kalırdı. ...”⁵

Görüldüğü gibi Kant toplumun insan üstündeki sınırlayıcı etkisinin olumlu bir işleve sahip olduğunu savunmaktadır. Kant'ın ahlak alanındaki Kopernik devriminin arkasında da bu görüş yatmaktadır. Toplum insanın doğal yeteneklerinin geliştirilmesinin aracı sayılıp, ahlak yasasına tabi olmak da toplumun varlığını sürdürmesinin ön şartı olarak kabul edildiğinde özgürlük ve ahlak yasası arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuş olmaktadır. Bu ilişkinin amacı da insanın 'Arkadyalı bir çoban' hayatı sürdürmemesidir. Çünkü Kant'a göre aklın ahlak alanındaki belirleme nedeni insana mutluluk sağlamak değil, erdemli bir yaşamın yolunu göstermektir. ⁶ Zaten etik kavramının anlamı da bu doğrultudadır. Bu çerçevede önce etik kavramının sınırları çizilecek ardından kavramın Kant bağlamında aldığı anlam ortaya konacak.

Konunun temel kavramlarından etik yaygın olarak ‘ahlak felsefesi’ anlamını da içerecek biçimde kullanılır. Örneğin D. Özlem ahlak üzerinde düşünen kişiye betimlerken “...O kişi, artık adına etik veya aynı anlama gelmek üzere ahlak felsefesi denen bir felsefe alanına adımını atmıştır.”⁷ der. Peki ama ahlak nedir? Ahlak Arapça

⁵ I.Kant, **Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi**, çev. Uluğ Nutku (Çevrimiçi)
http://dusundurensozler.blogspot.com/2009/02/dunya-yurttasligi-amacina-yonelik-genel_10.html

⁶ Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, 1995, s.10-11

⁷ Doğan Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2004 s. 17

huy, mizaç, karakter anlamına gelen hulk sözcüğünden türemiştir.⁸ Ancak kavramın bir de toplumsal boyutu vardır. D. Özlem ahlakı şöyle tanımlamaktadır:

“Ahlak bir kişinin, bir grubun, bir halkın, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir kültür çevresinin vd. belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar topluluğu ve ağı olarak karşımıza çıkar.”⁹

Ahlak kavramında olduğu gibi Yunanca **ethos** sözcüğünden türetilmiş olan etik sözcüğünün etimolojisinde de aynı anlamla karşılaşılır. “**ἦθος** olarak yazılan ilk kullanımı alışkanlık, töre, gelenek anlamlarını taşır...”¹⁰ Buna karşın **ethos** sözcüğünün farklı bir yazılışı ve anlamı daha vardır.

“...**ἦθος** olarak yazılan etiğe göre eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayı; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir.”¹¹

Ethos kelimesinin Cicero tarafından Latince’ye kazandırılan **karşılığı mos** (çoğulu **mores**)dur.¹² **Mos** diğer Batı dillerine de **moral** olarak geçmiştir. Kant metinlerinde de görüldüğü üzere Almanca’da **moral** töre (**Sitte**) kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹³

Konuyla ilgili kavramlara bakıldığında “toplumsal bir olgu olarak ahlak” ile “felsefi bir kurgu olarak etik” arasında yapılan ayrımın vurgulandığı görülmekte. Her an değişen, gündelik hayatın içindeki ahlak, ahlak felsefesinin ya da etiğin ulaşmayı amaçladığı biçimselliğin uzağındadır. Buradan yola çıkarak etiğin felsefi bir bilgi ahlakın toplumsal bir olgu olduğu sonucu çıkar. O halde etiğin ahlakın tümel bilgisine ulaşmayı amaçladığı savunulabilir.

Buradan yola çıkarak Kant’ın etiğe yüklediği anlamı incelemek gerekiyor. Bu da ancak filozofun insanın doğasına dair görüşleri ile birlikte ele alındığında mümkün olabilir.

⁸ Ahmet Cevizci, **Etiğe Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002 s. 3

⁹ D.Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s.17

¹⁰ Annemarie Pieper, **Etiğe Giriş**, çev. Veysel Atayman- Gönül Sezer, İstanbul, Ayrıntı Yayınları 1999 s.30

¹¹ A. Pieper, **a.e.** s.32

¹² Lokman Çilingir, **Ahlak Felsefesine Giriş-Metinlerle Ahlaki Temellendirme**, Ankara, Elis Yay, 2003 s. 12

¹³ A. Pieper, **a.e.** s.31

“...insan ne kadar uğraşsa da, kamu adaletini kurmak için, kendisi adaletli olan en üstün otoriteyi —bunu ister tek bir kişide, ister bu amaç için seçilmiş birçok kişiden oluşan bir grup içinde arasın— elde edebileceğini söylemek güçtür. Kendi üstünde ve yasaların gerektirdiği şekilde onu zorlayacak bir kimse olmadıkça her insan her zaman özgürlüğünü kötüye kullanacaktır. Oysa en üst otorite hem kendi başına adaletli olmalı, hem de bir insan olmalı. İşte bu, görevlerin en zorudur ve tam bir çözümü olanaksızdır. İnsanın yapılmış olduğu bu eğri odundan dümdüz çıkacak hiçbir şey yontulamaz.”¹⁴

Kimilerine göre gerçekçi kimilerine göre kötümser olarak değerlendirilebilecek bu görüşler, bence etik kavramının yüklendiği anlamı tamamlayıcı mahiyettedir. Etik, bilgelik gibi din gibi doğrudan gündelik hayatı belirleyen bir alan değildir.

“Hiç kimse teoloji sayesinde dindar olamayacağı gibi etikle de ahlaklı olamaz. Bununla birlikte etik, eleştirel sorgulama yoluyla, ahlaka yönelik doğal bakışın aydınlatılması bakımından hayata katkı sunabilir. O halde etiğin konusunu ahlaki eylem ve yargılar oluşturur. Etik, mevcut iletişim ve eylem biçimlerini, sorumluluklarının bilincinde bir birey olarak ötekilerle birlikte insanca şekillendirmek ve iyileştirmek isteyen sosyal topluluk üyesi herkesi ilgilendirir.”¹⁵

Görüldüğü gibi etik öncelikle talep edilmeyi bekleyen bir alandır. Konuya kayıtsız kalan bir kişiye karşı etiğin söyleyecek sözü yoktur. O halde etiğe yönelimin arkasında yatan nedenler nedir? Neden toplumsal ahlak normları dururken birileri daha öteye geçme ihtiyacı duyarlar? Bu sorunun cevaplanması etiğin amacının da anlaşılmasını sağlayacak.

“İnsanın iyi temellendirilmiş ahlaki kararları kendi başına vermek durumunda olduğunu ve başka hiç kimseye -ne herhangi bir otoriteye ne de sözde daha yetkin kişilere (anne, baba, öğretmen, din adamı vb.)-teslim olmaması gerektiğini gösterebilmek. Ahlak sorunsalında hiç kimse doğuştan bir başkasından daha yetkin değildir; olsa olsa bu konuda daha bilgili, daha aydındır ve bu nedenle de kendi yerini daha kolay bulur, eleştirel yaklaşımıyla daha kolay belirler. Bu aydınlanma sürecinde etiğin çok önemli bir işlevi vardır: Bireyi vesayet altına almayacak, aksine toplum içinde diğerleriyle birlikte yaşarken bireyin kendini nasıl kendi olarak gerçekleştirebileceğine ya da neyse o olarak varolabileceğine ilişkin yolları gösterecektir.”¹⁶ *

Bu son alıntının da bölümün başında değinilen toplum birey ilişkisine dair dile getirilen kaygıları ifade ettiği açıktır. O halde etik bireyin toplum karşısında kendi kimliğini kurabilmesini, ama bunu yaparken toplumun kalanıyla da çatışmamasının

¹⁴ Kant, **Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi**, çevrimiçi

¹⁵ A.Pieper, **Etiğe Giriş**, s.19

¹⁶ A. Pieper, **a.e.**, s.21

* Etiğin bu biçimde belirlenmesine karşın tez başlığında etik yerine neden ahlak metafiziği kullanıldığı sorusu akla gelebilir. Cevabı Kant'ın kavramlara yüklediği anlamlarda saklıdır. Birinci bölümde bunun hesabı verilecek ve Kant'ın etik kavramını farklı ve tutarsız bir biçimde kullandığı gösterilecek; ahlak metafiziğinin günümüzdeki karşılığının etik olduğunun anlaşılması sağlanacak.

yollarını arama çabasıdır. Tek tek olaylar ya da toplumsal fenomenler düzleminde kalındığı müddetçe böylesi bir genel bakışa, yasalılığa ulaşılamaz; bana göre bu ancak felsefi düşünüş yoluyla mümkün olabilir. Tekrar etmekte yarar var: Bu çaba dinler ya da bilgelikler gibi doğrudan eylemi belirlemek biçiminde değerlendirilmemeli; eyleme yönelten bilincin belirlenmesi çabası olarak düşünülmeli.

Kanımca Kant'ın etik alanında ortaya koyduğu düşünceler, filozofun, hatalı ve eksik olduğunu düşündüğü insan doğasından kaynaklanan ergin olmama halinden kurtulmak için gerekli akıl yasalarını bulmayı amaçlamaktadır.¹⁷ Salt akılsal bir yasaya yönelen arayışı filozofu ahlak yasasının ilkesini içeriksiz olarak belirlemeye itmiştir. İçeriksizlik “arzulama yetisinin bir nesnesini (içeriğini), istemeyi belirleyen neden olarak varsaymamak” biçiminde tanımlanabilir.¹⁸ Kant'a göre aksi durumda ulaşılan pratik ilke deneysel olacaktır. Ancak bu ilke pratik yasa olmaktan uzaktır. Kant içeriksiz ahlak yasası konusunda çok iddialıdır. Ona göre felsefe tarihindeki bütün içerikli ilkeler ben sevgisi ya da kişinin kendi mutluluğu başlığı altında toplanabilir.¹⁹ Bu nedenle ahlak yasasında içerik sorununu tartışmak Kant'ın bütün bir felsefe tarihi ile hesaplaşmasının da ele alınması demektir. Görüldüğü gibi Kant deneyi aşan bir yasalılık aramaktadır. Metafizik “sırf kavramlardan oluşan a priori bir bilgi” olduğuna göre sözü edilen deney ötesi yasalılığın metafiziğe tekabül ettiği açıktır.²⁰ Konu ahlak olduğu için de metafiziğin bu dalı ahlak metafiziği adını almaktadır. O halde ahlak metafiziğinin amacı ahlak alanında içeriksiz bir ilke ortaya koymaktır. Söylenenler yukarıda mana kavramı bağlamında da değinilen **theorianın** bir başka dışa vurumudur. O halde Kant ahlak metafiziği alanında doğrudan gündelik toplumsal olaylara çözümler getiren düşünceler ortaya koymamıştır; amaçlanan ahlak alana ait bilgiye ulaşmaktır.

¹⁷ Immanuel Kant, **Aydınlanma Nedir?**, çev. Nejat Bozkurt
http://web.adu.edu.tr/akademik/mbal/metin_bal_Courses_instructed_by/Course_Texts/Aydınlanma_Nedir_Kant.pdf

¹⁸ Immanuel Kant, **Pratik Akılın Eleştirisi**, çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, 1994s. 23

¹⁹ Kant, **a.e.** s.24

²⁰ Immanuel Kant, **The Metaphysics of Morals**, çev. Mary Gregor, Cambridge, Cambridge University Press, 2004s.45

İletişim olanaklarının her türlü değeri, fikrin yayılmasını hızlandırdığı günümüzde bireylerin adeta bir yağmur gibi yağın malumat yığınını kendi özgün yorumlarıyla değerlendirebilmeleri üst düzey bir bilinç gerektiriyor. Bana göre Kant'ın ahlak metafiziği alanında koyduğu düşünceler bütününe toplumsal-psikolojik etkileri dışarıda bırakmak amacıyla içeriksiz olarak kurgulanması filozofun görüşlerini günümüz için de değerli kılıyor. Bu çalışmada üç kavram üstünden giderek bu amacın başarılabildiğini sorgulama iddiasındayım.

I. BÖLÜM

1. AHLAK METAFİZİĞİ

Ahlak metafiziği kavramı Kant'ın ahlak alanında ortaya koyduğu düşünceler bütünü içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Kant'ın iki kitabının adında -*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* ve *Ahlak Metafiziği*- yer vermesinden de tahmin edilebileceği gibi Kant'ın yapmaya çalıştığı şey bir kavramın incelenmesinden fazlasıdır. Ahlak metafiziği Kant'ın ahlak alanında, epistemolojiyle koşutluk içinde kurmaya çalıştığı sistemin bütününe verdiği addır. Bu nedenle de ahlak metafiziği kavramının incelenmesi bir yandan onun çatısı altında karşımıza çıkan ödev, iyi isteme, yasa, özgürlük vb. kavramlara dair bir inceleme de sayılabilir. O halde özgürlük ve ahlak yasasına ilişkin bir çalışmada, öncelikle onların ait oldukları üst kavram olan ahlak metafiziği kavramının sınırlarının çizilmesi yadırganmamalı; hatta umulmalıdır.

Kavramı ele alırken öncelikle neden başka bir kavram değil de ahlak metafiziği kavramının kullanıldığı açıklanacak. Bunun için önce Kant'ın terminolojisine değinilecek; ardından konuyla ilgili başka kavramlar da ele alınarak ahlak metafiziği kavramının ne gibi bir amaçla ortaya konduğu gösterilecek. Ahlak metafiziğinin salt biçimsel bir yapı olduğu iddiasını ortaya atan görüşleri, salt biçimselliğin Kant'ın epistemolojisinin ahlak alanına yansımaları olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini savunan kısım takip edecek. Filozofun ahlak metafiziğine yüklediği görevin, epistemolojide bulunduğu zorunluluk ve kesinlik ölçütlerini ahlak alanına taşımak olduğu belirtildikten sonradır ki, ahlak metafiziği kavramının yapısını, içerdiği alt kavramları ve bunların birbirleriyle ilişkilerini ele almaya sıra gelecek. Plan tam anlamıyla uygulandığında Kant'ın ahlak alanında ortaya koyduğu düşünce sisteminin ana hatları da çizilmiş olacak. Sonrasında sıra ele alınan öteki kavramlara, özgürlük ve ahlak yasasına gelecek. Özgürlük ve ahlak yasası hakkında söylenecek her şeyin bu ilk bölümde çizilen kavramsal çatıyla doğrudan bağlantılı olacağı hatırlanmalıdır.

Plan bir şeyin ne olduğunu açıklama işini o şeyin görevini, amacını açıklama işinden sonraya bıraktığı için eleştirilebilir. Ahlak metafiziği kavramının niteliği

hatırlandığında bu eleştirinin yersiz olduğu anlaşılacaktır. Ahlak metafiziği ödev, buyruk, isteme vb. gibi bir düşünce yapısının içindeki belirli bir kısma karşılık gelmemektedir. Ahlak metafiziği kavramının bizatihi kendisi bir düşünce yapısına işaret etmektedir ve içinde birçok kavram barındırmaktadır. Bu bakımdan birkaç cümleyle kavramın tanımını yapmak o kavramla birlikte kullanılan tüm alt-kavramların anlaşılmasına yetmeyecektir. İzlenen yol ana kavramın işlevinin gösterilmesi sayesinde o yapının unsuru olan kavramların işlevlerinin de anlaşılmasını sağlayacak.

1.1. Neden Ahlak Metafiziği

Toplumsal bir olgu olarak ahlakın felsefedeki yansımalarına etik ya da ahlak felsefesi dendiği giriş bölümünde belirtilmesine rağmen tezin başlığında 'ahlak metafiziği' kavramı kullanılmakta. Arada ne gibi ayrımlar olduğunun, neden başlığın böyle belirlendiğinin hesabının verilmesi gerek. Bunun için de Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ve Ahlak Metafiziği* eserlerinde etik, ahlak felsefesi ya da ahlak metafiziği gibi kavramları ne anlamlarda ve ne bağlamda kullandığının anlaşılması yararlı olacaktır. Bu kavramsal araştırma Kant'ın ahlak metafiziği alanında kullandığı kavramların tümüne değil yalnızca tezin araştırma konusuyla doğrudan bağlantılı olanlara yönelecek.

Öncelikle hatırlanması gereken bir nokta Kant'ın değinilen üç eserde olabildiğince açık, kolay anlaşılır bir kavram dünyası kurmaya çalıştığıdır. Bu çerçevede felsefe dilinin birincil kaygısının dilin mevcut imkanlarını sonuna kadar kullanmak biçiminde olduğu görülecektir. Filozofun “Hazır kavramlar için karşılıklar dilde eksik değilken, yeni sözcükler uydurmak çocukça bir çabadır.” demesi bu tutumu doğrular niteliktedir. Bu tutumun sonucu olarak Alman dilinde aynı anlamda kullanılan¹ töre (**Sitte**), töresel (**sittlich**) ve ahlak (**moral**), ahlaki (**moralisch**) kelimeleri, Kant'ın eserlerinde de sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadırlar. Örneğin *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde aynı sayfa içinde 'ahlaksal içerik' karşılığı olarak iki kere **der moralische Gehalt** kavramı kullanılırken bir kere de **der sittliche Gehalt** kavramı kullanılmaktadır. Yine aynı sayfada her ikisi de 'ahlaksal

¹ A. Pieper, **Etîge Giriş**, s. 31

değer' anlamına gelen **der moralische Wert** ve **der sittliche Wert** birer kere kullanılmıştır.² 'Ahlak yasası' gibi önemli bir kavramda da aynı ikili kullanım görülür. Kitap boyunca on kere '**das sittliche Gesetz**' kavramı kullanılırken on kere de '**das moralische Gesetz**' kavramı kullanılmıştır. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde de durum farklı değildir. **Sittlichkeit** (töresellik) kavramı yirmi bir kere kullanılırken **Moralität** (ahlakilik-ahlaksallık) kavramı sekiz kez kullanılmıştır. **Moralisch** (ahlaksal) kavramı elli dört kere kullanılırken **sittlich** (töresel) kavramı on beş kere kullanılmıştır. *Ahlak Metafiziği*'ne gelindiğinde de durum benzerlik göstermektedir. Kant bu eserinde **Zwang** (zorlama) ve **Nötigung** (zorlanma) kavramlarını birçok kez eşanlamlı olarak kullanır.³

Verilen örneklerde Kant'ın gündelik dilden aldığı eşanlamlı, hatta eşanlamlı olmayan kavramları da aynı anlamda kullanmasından yola çıkarak, filozofun yeni bir dil yaratma iddiasında olmadığı görüşünün doğruluğu savunulabilir. Ancak Kant'ın ahlak alanındaki çalışmalarının bütünüyle yeni bir dil oluşturma çabasının olmaması, onun konunun temel kavramlarını tarihsel süreçte elde ettikleri anlam katlarını hiçbir değişikliğe uğratmadan kullandığı biçiminde anlaşılmamalıdır. Öyle ki filozofun zaman içinde aynı kavrama -örneğin etik- yüklediği anlam dahi değişebilmektedir. Hatta aynı kitap içinde bir kavramın birbiriyle çelişecek biçimde adlandırıldığı görülebilmektedir. İşte tüm bu eşanlamlılıklar, farklı anlamda kullanılmalar arasında dahi, ahlak metafiziği kavramı hem eser adlarında da Kant'ın tercihi olması hem de işaret ettiği düşünsel çerçeve bakımından vazgeçilmez bir kavramdır. Bunun gösterilmesi için ahlak metafiziği kavramına Kant tarafından yüklenen anlama ve göreve bakmak gerekmektedir.

1.2. Salt Biçimselliğin İfadesi Olarak Ahlak Metafiziği

Kavramların kullanımındaki iç içelik dikkate alınırsa ahlak metafiziği kavramını ele alırken işe etik kavramının yerinin gösterilmesiyle başlamak doğru bir tutum olacaktır. Etik kavramının *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde sahip olduğu anlam Eski Yunan Felsefesinin ayrımlarına uygundur. Daha kitabın başında bu durum şöyle dile getirilir: "Eski Yunan Felsefesi üç bilime ayrılıyordu: Fizik, Etik

² Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.13

³ Kant, *a.e.* s.13

ve Mantık. Bu bölümlenme konunun yapısına tamamen uygundur ve yapılabilecek tek geliştirme buna dayandığı ilkeyi eklemektir...”⁴

Ayrımın ölçütü içerikli olmak ya da biçimsel olmak olarak belirlenmiştir.

“Her akıl bilgisi ya içeriklidir ve bir nesneyi ele alır; ya da biçimseldir ve nesnelerde ayırım yapmaksızın, anlama yetisi ile aklın yalnız biçimiyle ve düşünmenin genel kurallarıyla uğraşır. Biçimsel Felsefeye Mantık denir. Belirli nesnelerle ve bu nesnelerin bağlı olduğu yasalarla ilgili olan içerikli Felsefe de yine ikiye ayrılır; çünkü bu yasalar ya doğanın ya da özgürlüğün yasalarıdır. İlk yasalara ilişkin bilime Fizik, diğerlerine ilişkin olana ise Etik denir; ayrıca, ilk bilime doğa öğretisi, ikincisine ahlak öğretisi de denir.”⁵

O halde mantık hiçbir deneysel yanı olmayan bir bilgi ve uğraşı türüdür.

“Buna karşılık, hem doğaya ilişkin dünya bilgeliğinin hem de ahlaka ilişkin dünya bilgeliğinin, ayrı ayrı kendi deneysel kısımları olabilir; çünkü ilki, bir deney nesnesi olarak doğanın yasalarını, ikinciyse doğaca uyarılan insan istemesinin yasalarını belirlemelidir; hem de ilki, bu yasaları herşeyin onlara göre olup bittiği yasalar olarak, ikincisi ise herşeyin onlara göre olması gerektiği yasalar olarak belirlemeli, ama yine de bunun sık sık olmamasının koşullarını da göz önünde tutmalıdır.”⁶

Kant’ın Eski Yunan felsefesinden farklı olarak, ait olduğu felsefe geleneğinin etkisiyle olan-olması gereken ayrımını dile getirdiğini görüyoruz.⁷ Bu iki alıntıda ‘Etik’, ‘ahlak öğretisi’ (**die Sittenlehre**) ve ‘ahlaksal dünya bilgeliği’ (**die Sittliche Weltweisheit**) kavramlarının özgürlüğün ve olması gerekenin yasalarını veren aynı bilimin farklı adlandırmaları olduğu görülmektedir. Bu bilimin bir, tıpkı mantık gibi sırf biçimsel olan ve ‘tam anlamda Ahlak’ adını alan yanı vardır; bir de ‘Pratik Antropoloji’ adını alan deneysel yanı vardır.⁸ Bu ayrım **ethos** kavramının Eski Yunanca’daki ikili anlamına karşılık gelmektedir. Pratik antropoloji **εθος** biçiminde yazılan ‘alışkanlık, töre, gelenek’ alanına yönelik bir araştırma iken ‘tam anlamıyla ahlak’ ile ‘eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamamak; kavramak ve üzerinde düşünmek’ anlamındaki **ηθος** alanında bir inceleme yürütülmektedir. Kant’a göre bu ikili farklı alanlarda çalışmakla birlikte birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler.

⁴ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 2

⁵ A.y,

⁶ A.y.

⁷ D. Özlem, **Etik-Ahlak Felsefesi**, s. 131

⁸ Kant, **a.e.** s.3

“İnsanın nasıl davranması gerektiğine ilişkin kuralların bilimi pratik felsefedir ve gerçek davranış kurallarının bilimi de antropolojidir. Bu iki bilim birbirinden ayrılmaz ve antropoloji olmadan ahlak var olamaz, çünkü insan özneyi, ancak kendisinden istenen şeyleri yapabilecek durumda olup olmadığına bakarak tanımak zorundadır. Gerçi pratik felsefe antropoloji ya da özne bilgisi olmadan da düşünülebilir; ama o zaman sırf spekülasyondan ve bir fikirden öteye gitmez.”⁹

Söylenenlerin bir sonucu olarak “Özgür istemenin nesnel yasaları ahlakın uğraşırken, öznel yasaları antropolojinin alanına girmektedir.”¹⁰ denebilir. Böylece ‘ahlak metafiziği’ kavramı hakkında da bilgi verilmiş olmaktadır. Çünkü ‘tam anlamda ahlak’ın bir başka adı ‘ahlak metafiziği’dir. Bu eşanlama metafiziğin tanımlanması sırasında değinilir:

“Deneyin temellerine dayanan her Felsefeye deneysel, öğretilerini yalnızca a priori ilkelerden çıkarıp sunana ise saf Felsefe denebilir. Bu sonuncusuna, sırf biçimsel olduğu zaman, Mantık; anlam a yetisinin belirli nesneleriyle yetindiği zaman ise, Metafizik denir.

Böylece ikili bir Metafiziğin, bir Doğa Metafiziği ile bir Ahlak Metafiziğinin idesi ortaya çıkar. Demek ki, Fiziğin bir deneysel, bir de akılsal kısmı olacak; Etiğin de aynı şekilde; ama burada deneysel kısma özel bir ad verilerek Pratik Antropoloji, akılsal kısma ise tam anlamda Ahlak denebilir.”¹¹

Tam anlamda ahlak’ ve ‘Ahlak Metafiziği’ kavramları ‘Etik’, ‘ahlak öğretisi’ ve ‘ahlaksal dünya bilgeliği’ adlarını alan bütünün salt akılsal-mantıksal yanını oluşturmaktadır. ‘Öğretilerini yalnızca a priori ilkelerden çıkarıp sunmak’ ‘saf Felsefe’nin ölçütü olduğuna göre bu iki kavramın ‘... sırf deneysel olabilecek ve Antropolojiye ait olan herşeyden tamamen arındırılmış saf bir Ahlak Felsefesi’ olduğu açıktır. O halde bu ikiliye bir üçüncü adlandırma olarak ‘saf Ahlak Felsefesi’ de eklenmelidir.

Bir sonraki paragraf şu cümleyle başlamaktadır:

“Demek ki, bütün pratik bilgilerin içinde ahlak yasaları ve bunların ilkeleri, deneysel bir öge taşıyan diğer bilgilerden öz bakımından ayrılmakla kalmazlar; her Ahlak Felsefesi tamamen bu bilgilerin saf kısmına dayanır ve insana uygulandığında, insana ilişkin bilgidir (Antropolojiden) en ufak bir şeyi almaz,. Ancak insana, akıl sahibi bir varlık olarak, a priori yasalar verir...”¹²

⁹ İmmanuel Kant, **Ethica-Etik Üzerine Dersler**, çev. Oğuz Özügül, İstanbul, Pencere Yayınları, 2003, s. 12

¹⁰ A.e, s. 13

¹¹ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.3

¹² A.e. s.4.

‘Ahlak Felsefesi’nin niteliklerinin belirtildiği bu paragrafı takip eden paragrafın da ‘Demek ki, bir Ahlak Metafiziği, onsuz edilemeyecek kadar gereklidir.’¹³ diye başlaması Kant’ın ‘ahlak felsefesi’ ve ‘ahlak metafiziği’ kavramlarını aynı anlamda kullandığı izlenimini uyandırmaktadır.

Ancak Kant kavrama yüklediği anlamı tutarlı bir biçimde kullanmamaktadır. Bu tutarsızlığın en önemli nedeni yukarıdaki alıntıda ‘her Ahlak Felsefesi’ ifadesini kullanmasıdır. Bu ifade ahlak felsefesi denebilecek her düşünce sisteminin ahlak yasasının saf kısmı ile aynı anlama geldiği düşüncesini uyandırmaktadır. Oysa Kant ‘saf Ahlak felsefesi’ ve ‘yaygın ahlak felsefesi’ ayrımını da yapmaktadır. ‘Yaygın ahlak felsefesi’ ahlak metafiziğinin koşullarını karşılamamaktadır. Zaten kitabın bölümlenmesi de bu kanıyı doğrular niteliktedir. Kitabın ikinci bölüm başlığı önsözde ‘Yaygın Ahlak Felsefesinden Ahlak Metafiziğine Geçiş’ olarak verilmiştir. Burada ahlak metafiziğinin ‘saf ahlak felsefesi’ne karşılık geldiği tutarlı biçimde savunulabilir. Dolayısıyla yukarıdaki alıntıda geçen ‘her ahlak felsefesi’ ifadesi bağlamla uyumsuzdur

Karışıklık burada da bitmemektedir. Bölüme gidildiğinde başlığın ‘yaygın ahlaksal dünya bilgeliği’ olduğu görülmektedir. Bu durumda ‘ahlaksal dünya bilgeliği’ ile ‘ahlak felsefesi’ kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır. Oysa Kant önsözün başlarında ‘ahlaksal dünya bilgeliği’ni Etik ve ‘ahlak öğretisi’ ile eşanlamlı olarak kullanmaktaydı. Etik (saf) ahlak felsefesini (başka bir deyişle ahlak metafiziğini) içeren bütünün adı olduğuna göre, etikle eş anlamlı olan ahlaksal dünya bilgeliğini ahlak felsefesiyle aynı anlamda kullanmak, bütüne parçanın adını vermek anlamına gelmektedir.

Önsözdeki bu karmaşık adlandırmalara bir de *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nin dışından bir ekleme yapılabilir. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nde Kant’ın etikle ahlak öğretisi kavramlarını aynı anlamda kullandığı bu başlık altında gösterildi. Buna karşın *Ahlak Metafiziği* eserinde iki kavram birbirinden ayrılmıştır.

¹³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.5

“İlk çağlarda “etik” genel olarak, ödevler öğretisi de denen, ahlak öğretisi (philosophia moralis) anlamına geliyordu. Sonraları bu kavramın ahlak öğretisinin yalnızca bir kısmı için kullanılması uygun bulundu. Bu dış yasaların kapsamına girmeyen ödevlere ilişkin öğretiydi. (Almanca’da buna erdem öğretisi denmesi uygun görülmüştür.) Böylece genel olarak ödevler öğretisi dış yasalara yönelen hak öğretisi (ius) ve erdem öğretisi (ethica) olarak ikiye ayrılmaktadır.”¹⁴

Görüldüğü gibi Kant burada 'ahlak öğretisi' kavramını **ethica** (etik) ve **ius** (hukuk) kavramlarının ikisini de içeren bir çatı kavram olarak kullanmaktadır. Bunu, Kant’ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nde antik felsefeden devralıp değiştirmeden kullandığı kavramı düşüncesinin ilerleyen dönemlerinde farklı bir biçimde adlandırması olarak görebiliriz. Öte yandan bu alıntı etik kavramının filozofun son dönem düşüncesinde aldığı anlamını da ortaya koymaktadır. Kant etiği hukukla bir benzerlik içinde ödev kavramı bakımından ele almaktadır. Ona göre etiğin kendine has ödevleri olduğu gibi hukukla paylaştığı ödevler de vardır. Aralarındaki ayrım zorunluluğun türüne bağlıdır. Kant'a göre etik bize 'hukuki yasa koymanın ödevle ilişkilendirdiği güdü, yani dış zorlamanın bulunmaması halinde ödev düşüncesinin kendisinin bir güdü olarak yeterli olacağını' öğretir.¹⁵ Buna koşut olarak 'etik salt pratik aklın amaçlar sistemi olarak tanımlanabilir.'¹⁶ (Etik kavramının Kant düşüncesinde sahip olduğu anlam ve kapsam farklılıkları göz önüne alınırsa tez başlığında etik kavramının neden kullanılmadığı da daha iyi anlaşılacaktır.)

Kant'ın bu temel kavramlara yüklediği anlamlar göz önüne alındığında, ahlak metafiziği kavramının, kapsamı değişmekle birlikte, filozofun ele alınan eserlerinde belli bir tutarlılık içinde kullanıldığı görülmektedir. İster etiğin bir alt kolu olarak ele alınsın, isterse etiği de içeren bir çatı kavram olarak değerlendirilsin, her iki durumda da ahlak metafiziği deneysel her türlü öğeden arındırılmış saf bir felsefi düşünüş modelinin, salt biçimselliğe ulaşma gayretinin adıdır.

Salt biçimselliğin ne gibi bir amaç uğruna talep edildiği sorulabilir. Yukarıda Kant'ın ahlak felsefesi kavramını kullanılışında değinildiği gibi Kant ahlak metafiziği dışında da bir düşünce yapısından bahsetmektedir. Eğer ahlakın bir felsefesi varsa, felsefesi yapılan bir alana ayrıca ahlak metafiziği adıyla yeni bir ayrım getirilmesinin

¹⁴ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s. 145

¹⁵ Kant, *a.e.*, s.146

¹⁶ A.y.

nedeni nedir? Bu sorunun cevaplanabilmesi için buraya kadar söylenenler yetmemektedir. Artık kavramlara yüklenen anlamların ve bu anlamlardaki değişmelerin ele alınmasını aşp, kavramların sistem içindeki yerlerini ve kullanılışlarını gözden geçirmeliyiz. Böylece ahlak metafiziği kavramının Kant düşüncesindeki yeri ortaya konmuş olacaktır.

1.3. Ahlak Metafiziği Kavramının Kant Düşüncesindeki Yeri

Ahlaka ilişkin sıradan akıl bilgisinin sınırlarının çizildiği, bunun neden aşılması gerektiğinin ortaya konduğu, buradan yola çıkarak ahlakın metafiziğinin kaçınılmaz ve zorunlu bir kavram olduğunun gösterildiği bir metin olması bakımından *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* ahlak metafiziği kavramının belirlenmesinde öncelikli kaynaktır.

Kant'a göre insan aklının sıradan bilgisi için “Kendi maksiminin genel bir yasa olmasını isteyebilir misin?” sorusu bir pusula olarak durmaktadır. “...sıradan insan aklının, bu pusula elinde, karşılaştığı bütün durumlarda neyin iyi, neyin kötü, ödeve uygun ya da ödeve aykırı olduğunu nasıl ayırmasını bildiğini; dolayısıyla dürüst ve iyi, hatta bilge ve erdemli olmak için ne yapması gerektiğini bilmek için hiçbir bilime ve felsefeye gereksinim olmadığını burada göstermek kolay olur.”¹⁷ Kant'ın bu pusulayı kullanan sıradan insan aklına güveni öylesine büyüktür ki, filozofun bile bu kadar doğru yargılara ulaşamayacağını savunur. “Çünkü filozofun o insanın sahip olduğu ilkedен başka ilkesi olamaz; ama yargısı bir sürü yabancı, konunun özüne yabancı özüne ait olmayan düşüncelerle kolayca yanılabılır ve düz yoldan sapabilir.”¹⁸

Ancak Kant'a göre sıradan insan aklı duyusal doğasına yenilmeye mahkumdur. Bu bozucu etkiyi aşmak için pratik felsefeye ihtiyaç duyar. Pratik felsefe sayesinde ki “iki taraflı istemlerin onda yarattığı şaşkınlıktan kurtulabilsin ve kolayca düştüğü ikircillikten dolayı bütün halis ahlaksal ilkelerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya gelmesin.”¹⁹

¹⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.19

¹⁸ A.e. s.20

¹⁹ A.e. s.21

“Böylece sıradan insan akli, kurgulamasının (sırf sağduyu olarak kalmakla yetindiği sürece hiç duymadığı) herhangi bir gereksiniminden dolayı değil, bizzat pratik nedenlerden dolayı, kendi çemberinin dışına çıkmağa, ve ilkesinin kaynağı konusunda ve gereksinim ile eğilime dayanan maksimlere karşı bu ilkeyi doğru belirlemek üzere, bilgi ve açık talimat almak için bir pratik felsefenin alanına adım atmağa itilir.”²⁰

Birinci bölümün daha başında iyi istemeye yapılan vurgu Kant’ın ahlak hakkındaki görüşlerinin dayanak noktasını da ortaya koymaktadır. ‘Dünyada, dünyanın dışında bile, **iyi bir istemeden** başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez.’²¹ İyi isteme her akıl sahibi varlıkta bulunabileceği için bu ilkeyle toplumsal, dinsel vb. ayrıcalıklı grupların tekeli ortadan kaldırılmakta, ahlaklılık tek tek her akıl sahibi varlık tarafından tekrarlanabilen ve ulaşılabilen bir amaç olarak ortaya konmaktadır. ‘...bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur; hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında da...’²²

Ahlak kavramlarının bütünüyle akılda ve a priori olarak bulunduğunu dile getiren bu alıntı da, Kant’ın önsözde etiğin iki bölümü olduğu, bunların birinin bütünüyle deneysel birinin de bütünüyle akılsal olduğu görüşüyle uyumludur. Ahlak metafiziğinin bütünüyle akılsal yan olduğu düşünülürse, kavramın içeriğinin ve amacının ne olduğunu anlamak için aynı metinde Kant’ın akla biçtiği rolü hatırlamak yeterli olacaktır.

“Bir organizma olan, yani yaşam amacına uygun düzenlenmiş bir varlığın doğal kuruluşuna ilişkin ilke olarak şunu kabul edelim: bu varlıkta herhangi bir amaç için olan bir alet yoktur ki, aynı zamanda o amaca en uygunu, en uyarlısı olmasın. Şimdi, eğer akli ve istemesi olan bir varlıkta doğanın asıl amacı bu varlığın korunması, refahı, tek kelimeyle mutluluğu olsaydı, doğa bu amacın gerçekleştiricisi olarak bu yaratığın aklını görmekle, pek isabetsiz bir gerçekleştirici bulmuş olurdu. Çünkü bu yaratığın bu amaçla yapacağı bütün eylemler ve davranışının bütün kuralları, ona içgüdü tarafından çok daha tam bir biçimde gösterilmiş olurdu; o amaca da akılla olabileceğinden çok daha emin biçimde ulaşabilirdi.”²³

Buradan açıktır ki akıl, akıl sahibi varlığa mutluluğa ulaşmanın güvencesini vermemektedir. Ama aklın varoluş amacının ne olduğu zaten alıntıdan açıkça anlaşılmaktadır. Akıl mutluluk, duyuşal dünyanın belli gereksinimlerini giderme gibi amaçlara değil kendinde a priori olarak bulunan kavramları ortaya koymaya

²⁰ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.21

²¹ **A.e.** s.8

²² **A.e.** s.27

²³ **A.e.**, s.10

yönelmelidir. Bunun sonucunda ne olduğu önemli değildir. Söz konusu olan tam anlamıyla biçimselliktir.

“Demek ki eylemin ahlaksal değeri, ondan beklenen etkide bulunmaz, dolayısıyla hareket nedeninin beklenen etkiden kaynaklanmasını gerektiren eylemin herhangi bir ilkesinde de değildir. Çünkü bütün bu etkiler (kendi durumunun memnuluk verici olması, hatta başkasının mutluluğunu sağlama) başka nedenlerden de ortaya çıkabilir, dolayısıyla bunlar için en üstün ve koşulsuz iyyinin ancak onda bulunabilecek akıl sahibi bir varlığın istemesine gerek yoktur. İşte bu yüzden, ahlaksal diye adlandırabileceğimiz bu böylesine eşsiz iyyi, besbelli ki ancak akıl sahibi varlıklarda bulunan –ve istemeyi, umulan etkide değil de, bu tasarım belirlediği ölçüde- yasa tasarımının kendisinden başka birşey oluşturamaz; bu iyi de, bu tasarıma göre eylemde bulunan kişinin kendisinde zaten vardır, ilk önce etkiden ortaya çıkmasını beklemeğe gerek yoktur.”²⁴

Ahlak metafiziği istemenin öznel ilkesinin, yani maksimin önüne konacak, ona yol gösterecek nesnel bir ilkenin ortaya konması uğraşıdır. Kant’ın birçok kereler iyi istemenin, ahlaklılığın vb. herhangi bir amaç için iyi olmadığını vurgularken anlatmak istediği de budur zaten.

“Genel pratik dünya bilgeliği ... özel türden bir istemeyi –hiçbir deneysel hareket nedeni olmaksızın, tamamen a priori ilkelere belirlenen ve saf isteme adını alabilecek bir istemeyi- hiç gözönünde bulundurmaz; genel olarak istemeyi, bu genel anlamda ona ait olan bütün eylemler ve koşullarla birlikte göz önünde bulundurur, böylece de genel olarak düşünmenin eylem ve kurallarını ortaya koyan genel Mantığın, sırf saf düşünmenin, yani nesnelerin a priori olarak bilinmesini sağlayan düşünmenin, yani nesnelerin a priori olarak bilinmesini sağlayan düşünmenin özel eylem ve kurallarını ortaya koyan Transendental Felsefeden ayrıldığı gibi o da Ahlak Metafiziğinden ayrılır. Nitekim Ahlak Metafiziğinin işi, olanaklı bir saf istemenin idesini ve ilkelerini araştırmaktır; büyük bir kısmı Psikoloji tarafından ortaya çıkarılan, insanın istemesinin eylem ve koşullarını araştırmak değil.”²⁵

Bu bakımdan iyi isteme kavramının daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Bunun içinse ödevin tanımına bakmak gerekir. ‘Ödev, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur.’²⁶ Bu önermenin kaynağında yatan önermeyi ise Kant şöyle dile getirmektedir: ‘...ödevden dolayı yapılan bir eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta bulmaz, onu yapmağa karar verdikten maksimde bulur.’²⁷ Bu önerme ile, maksim aracılığıyla, ödev ve iyi isteme kavramları birleştirilmiş olmaktadır. Bir yanda maksimin niteliğine yönelik bir ifade olarak iyi isteme öte yanda ahlaksal değerini maksimin niteliğinde bulan ödev kavramı bulunmaktadır

²⁴ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.16

²⁵ A.e. s. 6

²⁶ A.e. s.15

²⁷ A.y.

Ödev her türlü eylemin ahlaksal değerinin de sınanması için kullanılan bir araç gibidir. Sınama ölçütü ise eylemin ödevde uygunluğu ile ödevden dolayı olması arasındaki farkın ortaya konmasında saklıdır. Farklı nedenlerle ödevde uygun eylemde bulunmak mümkündür. Kant'ın bu konuda verdiği örnekler hatırlanırsa bir bakkalın müşterilerini aldatmaması, yaşamını sürdürmek, iyilik yapmak, kendi mutluluğunu güvence altına almak gibi ödevde uygun eylemlerin, sırf ödevde uygun oldukları için ahlaki bir değere sahip oldukları söylenemez. Ahlaki değer ancak ödevden dolayı yapılan eylemde söz konusu olabilir. '...ödevin buyurduğu birçok şey, ödevde uygun oluyorsa da, bunların gerçekten ödevden dolayı olduğu, dolayısıyla ahlaksal bir değer taşıdığı kuşkuludur.'²⁸

Ödevden dolayı olmaya yapılan vurgu maksimin, yani istemenin niteliğinin ahlaki değer kaynağı olduğunun savunulmasıdır. Ancak Kant'a göre isteme bütünüyle anlaşılabilir bir şey değildir.

"Gerçekten de ödevde uygun olmakla birlikte, maksimi sırf ahlaksal nedenlere ve ödevinin tasarımına dayanan bir tek eylem örneğini deneyde tam emin olabilecek biçimde bulmak olanaksızdır.

...oysa aslında, en sıkı sınamayla bile, hiçbir zaman eylemin arkasındaki gizli güdülere ulaşamayız. Çünkü ahlaksal değer söz konusu olduğunda, sorun olan, gördüğümüz eylemler değil, eylemlerin görmediğimiz o iç ilkeleridir."²⁹

Söylenenler ahlaklılığın buraya kadar vurgulanan niteliklerini doğrular nitelikte. Öncelikli sorun maksimin, istemenin asla bütünüyle bilinemeyecek olması. Kaynağının akılda, hem de a priori olarak bulunduğu söylenen ahlaklılığın bu derece savunmasız kalması açıklanmayı beklemektedir. Tek bir örneği dahi verilemeyecek, deneyde gösterilemeyecek üstelik bir de arkasındaki gizli güdülerin ne olduğunun anlaşılması mümkün olmayan bir ahlaklılığın gerçekliği nasıl sağlanacaktır?

"Dünyada herhangi bir hakiki erdemin bulunabileceğinden zaman zaman şüphe etmemek için (özellikle yıllar geçtikçe ve yargıgücümüz deneyde bir bakıma daha dikkatli, bir bakıma da daha keskin hale getirildikçe), erdem düşmanı olmak gerekmez; iyi için beslenen en canlı dileği iyinin gerçekliğiyle karıştırmayan soğukkanlı bir gözlemci olmak yeter."³⁰

²⁸ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.22

²⁹ A.y.

³⁰ A.e., s.23

Eldeki sorunlara iki tane daha eklenebilir. Ahlaklılık hakkında konuşan filozoflar da duyusal doğa sahibi olduklarına göre, ahlak hakkındaki teorilerin de bu duyusalılıktan etkilenip etkilenmedikleri nasıl anlaşılabilir? Öte yandan bir eylemin ahlaki değerini belirlediği iddia edilen güdüler eylemde bulunan kişi tarafından dahi tam anlamıyla bilinemiyorsa, eylemi dışarıdan bakarak değerlendiren bir gözlemci için eylemin ahlaki değeri hakkında herhangi bir saptama yapmak mümkün müdür? Ulaşılabilecek cevaplar ahlak metafiziğinin ne olduğunun, neleri amaçladığının da ortaya konmasını sağlayacaktır.

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nden yapılacak bir alıntı tüm bu sorunları çözecek güçte.

“Yukarıda söylenenlerden şu noktalar aydınlığa kavuşuyor: bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur; hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında da; bu kavramlar deneysel, bundan dolayı da sırf rastlantısal olan bilgilerden çıkarılamaz; bizim için en yüksek ilkeler olmalarını sağlayan değerlilikleri, kaynaklarının tam bu saflığında bulunur; her defasında onlara deneysel olandan ne kadar katıyorsak, halis etkilemelerinden ve eylemin sınırsız değerinden de bir o kadar eksiltiyoruz; bu kavramları ve yasaları saf akıldan türetmek, saf ve katıksız sergilemek, hatta bütün bu pratik ya da saf akıl bilgisini, yani saf pratik akıl yetisini bütünlüğünde belirlemek, yalnız teorik bakımdan - sırf kurgulama söz konusu olduğunda- gerekli değil, pratik bakımdan da çok büyük önem taşır. Bu belirlemeyi yaparken de, ilkeleri, kurgusal Felsefenin izin verdiği, hatta zaman zaman gerektirdiği gibi insan aklının yapısına bağımlı kılmamalı; tersine, genel olarak her akıl sahibi varlık kavramından türetilmeli, böylece de insanlara uygulanması için Antropolojiyi gerektiren her Ahlak, ilkin saf Felsefe olarak, yani Metafizik olarak, Antropolojiden bağımsız bir biçimde, tamlığında sergilenmelidir.”³¹

Alıntının ilk cevapladığı soru ahlak metafiziğinin niteliğinin ne olduğu? Nasıl olup da kendisi de duyusal doğaya sahip bir filozof tarafından ortaya konduğu. A priori olarak akılda bulunan ahlak kavramları ahlak metafiziğiyle sistematik biçimde dile getirilmektedirler. O halde a priori kavramlarla, yani deney dünyasının bütünüyle dışına yönelik zihinsel bir faaliyet olarak ahlak metafiziği, filozofun duyusal dünyasının halisliği bozucu etkilerine kapalıdır. Ahlak metafiziğinin adeta matematik gibi salt akılsal bir kurgu olarak ortaya konduğu, duyusal dünyanın etkilerinin bu bilime yönelik çalışmalara zarar vermesi ihtimali olmadığı savunulmaktadır. Bunun sonucu olarak ahlaklılığın örneğinin verilememesi, ahlaki eylemin ne olduğu konusunda kesin bilgiye ulaşılamaması ahlak metafiziğinin bir eksikliği olarak yorumlanamaz. Böylece epistemolojiyle ahlak metafiziği arasında

³¹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.27

bağlantı kurulmuş olmaktadır. Ahlak metafiziği epistemolojinin duyulur dünyada, “olan”lar dünyasında ortaya koymuş olduğu a priori bilgi koşullarını düşünülür dünyada, “olması gereken”ler dünyasında tekrarlama çabasıdır. Dolayısıyla söz konusu olan ahlaki eylemin koşulları değil, bilgisidir. Bu bilginin kullanılması, gündelik hayata uygulanması gibi sorunlar ahlak metafiziğinin konusu dışında kalmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta da akıl sahibi varlıkla insan arasında yapılan ayırımdır. Akıl sahibi varlıkla felsefi bir genelleme kaygısı güdülmekte ve var olan ve olabilecek tüm akıl sahibi varlıklar işaret edilmektedir. Öte yandan akıl sahibi varlık kavramı ‘yalnızca akıl sahibi varlık’ olarak da okunmalıdır. Çünkü söz konusu olan ideal olan, duyusal yandan yoksun bir varlıktır. Bu ayrım olan-olması gereken ayırımının antropolojiye uygulanması olarak düşünülebilir. İnsan duyusal yanla akılsal yanın bir arada bulunduğu, ideallikten uzak bir varlık olarak ‘olan’ı temsil ediyorken akıl sahibi varlık ideal bir durumun örneği olarak ‘olması gereken’i temsil etmektedir. Ahlak metafiziği de ‘olması gereken’e yöneldiğinden öznesi insan değil akıl sahibi varlık olmaktadır.

Buradan yola çıkarak Kant ahlak metafiziğinin hiçbir deneysel içeriğe sahip olmaması, pratiğe yönelik her türlü düşünsel çabayı dışarıda bırakması gerektiği iddiasını ortaya atmaktadır. Söz konusu olan ahlaka ilişkin bir felsefe olduğuna göre, ahlakın duyulur dünyadaki yansıması olan eylem ahlak metafiziğinin dışında bırakılmaktadır. Eylem ancak ahlak metafiziğinin tamamlayıcısı mahiyetindeki antropolojinin uğraş alanına girmektedir..

“Her nesnel kural, hiçbir zaman gerçekleşmese dahi, neyin gerçekleşmesi gerektiğini, ifade eder. Öznel kural ise hakikaten gerçekleşen şeyi ifade eder. ...Antropoloji öznele pratik kurallarla uğraşır, insanın gerçek davranışlarını gözlemler.... Ahlak felsefesi iradeyi iyiye kullanma kurallarını içerir, tıpkı mantığın akli doğru kurallarını içermesi gibi.

İnsanın nasıl davranması gerektiğine ilişkin kuralların bilimi pratik felsefedir ve gerçek davranış kurallarının bilimi de antropolojidir. Bu iki bilim birbirinden ayrılmaz ve antropoloji olmadan ahlak var olamaz, çünkü insan özneyi, ancak kendisinden istenen şeyleri yapabilecek durumda olup olmadığına bakarak tanımak zorundadır. Gerçi pratik felsefe antropoloji ya da özne bilgisi olmadan da düşünülebilir, ama o zaman sırf spekülasyondan ve bir fikirden öteye gitmez.”³²

³² Kant, *Ethica-Etik Üzerine Dersler*, s.12

Buraya kadar söylenenlerin sonucu olarak ahlak metafiziğinin amacının ahlaklılığın bilgisine ulaşmak olduğu söylenebilir. Ancak bu eylem sorununu bütünüyle dışarıda bırakmak biçiminde yorumlanmamalıdır. Kant'ın kaygısı antropolojinin ve psikolojinin yardımıyla gündelik hayatta pratiğe dökülecek olan saf bir felsefe ortaya koymaktır. Dolayısıyla ahlak metafiziğinin salt biçimselliğini, Kant'ın ahlaklılık hakkındaki görüşlerinin hiçbir gerçeklik ihtimali olmayan bir soyutlama olduğu biçiminde okumak yerinde olmayacaktır. Ahlak metafiziği ahlaklılığın toplumsal, insani boyutunu reddetmez; yalnızca araştırma alanı dışında bırakır. Ahlak metafiziğinin amacını ve Kant tarafından ona biçilen görevi gösterdikten sonra söylenenlerin içeriğini doldurmak ve ahlak metafiziğinin ne olduğunu onu oluşturan kavramlardan yola çıkarak açıklamak gerekmektedir. O halde bu aşamada “Ahlak metafiziği nedir?” diye sormak gerekmektedir.

1.4. Ahlak Metafiziği Nedir?

Buraya kadar ahlak metafiziğinin neyi amaçladığı, hangi sorun alanlarına eğildiği gibi sorunlara değinildi. Artık kavramın doğrudan kendisi ele alınabilir. Şimdi “Ahlak metafiziği nedir?” sorusuna cevap aramaya başlanabilir.

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ve *Ahlak Metafiziği* konuyu doğrudan ele alan iki kitap olarak başlıca kaynaklar olacak. Ancak tezin sorun alanı ahlak metafiziğinin özgürlük ve ahlak yasasına ilişkin kısmı olduğu için bu başlık altında da olsa bir bütün olarak ahlak metafiziğinin incelemesine girilmeyecek. Burada bir yandan ahlak metafiziğinin ana hatlarını belirginleştirecek bir genel çerçeve çizilmeye çalışılırken bir yandan da bu genel çerçeveyi çizmede kullanılan kavramların özgürlük ve ahlak yasası kavramlarına nasıl da götürdüğünün fark edilmesi mümkün olacak. Hem konuya hazırlık mahiyetinde bir kitap olması bakımından hem de kronolojik önceliğinden dolayı ahlak metafiziğinin başlıca kavramlarının izini sürmeye *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nden başlamakta fayda var.

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nin yapısını anlamak için eserin çevresinde döndüğü iki temel kavramın ele alınması isabetli bir seçim olacaktır. (Tezin başka bölümlerinde kullanılacak olan koşulsuz buyruk, amaçlar krallığı vb.

kavramlar tekrara düşmemek adına burada ya ele alınmayacak ya da kısaca değinilip geçilecek.) Bunların ilki iyi isteme iken öteki ödevdir. Kant'ın iyi istemeyi daha *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nin en başında ele alması kavramın eserdeki merkezi yerini belli etmektedir. Öte yandan ödevin de ahlak yasasına zemin hazırladığı ve iyi istemenin ancak ödevden dolayı yapılan bir eylemde açığa çıktığı düşünülürse, sahip olduğu anlam kavranacaktır. İyi isteme ve ödev kavramlarını ele alırken bir yandan *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde işgal ettikleri yer gösterilmeye çalışılırken gerektiği yerlerde *Ahlak Metafiziği*'ne de başvurulacak. [Zaten özellikle ödev kavramı söz konusu olduğunda bu kaçınılmazdır. Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde ödev kavramının ancak *Ahlak Metafiziği*'nde tam anlamıyla açıklanacağını söylemektedir. “Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, ödevlerin bölümlendirilmesini tamamen gelecekteki bir Ahlak Metafiziğine saklıyorum; buradakini ise, rastgele bir bölümleme olarak (örneklerimi düzene sokmak için) veriyorum.”³³

1.4.1. İyi İsteme

İyi isteme (**gute Wille**) ele alınırken öncelikle isteme kavramının ne olduğu açıklanmalıdır. Kavram Kant düşüncesinde bu denli önemli bir yer almasına karşın bazı anlam belirsizlikleri içermektedir. Bu belirsizliklerin temelinde Kant'ın isteme (**Wille**) ve kişisel tercih, seçim anlamındaki **Willkür** kavramlarını sıklıkla birbirinin yerine kullanması gelmektedir. Öncelikle bu iki kavramın tanımlarına bakalım.

Bu çerçevede ilgili bir kavram olan 'arzulama yetisi' ile işe başlamak yerinde olacaktır. Arzulama yetisi 'kişinin tasarımları aracılığıyla bu tasarımların nesnelerinin nedeni olması yetisi'dir. **Willkür** ve **Wille** kavramları da bu bağlamda tanımlanmaktadır:

“Kendisini eyleme yöneltten belirleme nedeni nesnesinde değil kendinde bulunduğu sürece, kavramlarla uyumlu bir arzulama yetisi 'bir şeyi istediği gibi yapmak ya da yapmaktan kaçınmak' adını almaktadır. Bu yeti kişinin eylemi aracılığıyla nesnesini gerçekleştirme yetisinin bilinciyle birleşince seçim (**Willkür**) adını alır. Bu bilinçle birleştirilmediği takdirde dilek (**Wunsch**) adını alır. Her neden memnunluk duyarsa duysun iç belirleme nedeni öznenin aklında bulunan arzulama yetisi isteme (**Wille**) adını alır. Bu nedenle isteme (seçimde olduğu gibi) eylemle değil de daha çok seçimi eyleme yöneltten nedenle ilgilidir. Kesin konuşmak gerekirse seçimi belirleyebildiği

³³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.38

ölçüde istemenin kendisinin belirleme nedeni yoktur; bundan öte o, pratik aklın kendisidir.”³⁴

Bu ayrımlar akıl isteme ilişkisi çerçevesinde daha da belirginleştirilir.

“Akıl arzulama yetisini böyle belirleyebildiği ölçüde sadece seçim değil dilek de istemede içerilir. Saf akıl tarafından belirlenen seçim özgür seçimdir. Yalnızca eğilimler tarafından belirlenen seçimse hayvani seçim (**arbitrium brutum**) olacaktır. İnsanın seçimi dürtülerden etkilense de onlar tarafından belirlenmez ve bu nedenle (aklın kazanılmış bir yetkinliği bir yana) saf olmasa da eylemleri saf isteme tarafından belirlenebilir. Seçme özgürlüğü bu duyusal dürtüler tarafından belirlenmeme halidir; bu özgürlüğün negatif tanımıdır. Özgürlüğün pozitif tanımı ise salt aklın kendisinin pratik olma yetisidir.”³⁵

(Bu metinleri çevirirken kullanılan Cambridge baskısında **Willkür** için **choice** kelimesi kullanıldığından metne sadık kalmak adına **Willkür** kavramı burada 'seçim' kelimesiyle karşılandı. Buna karşın kavramın İ. Kuçuradi'nin yaptığı Türkçe çevirilerde 'kişisel tercih' L. W. Beck'in İngilizce çevirilerinde ise '**faculty of choice**' (seçme yetisi) olarak geçtiği göz önüne alınmalıdır)

Kant'ın son dönem eserlerinden olan *Ahlak Metafiziği*'nde karşımıza çıkan bu tanımlamalar *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde yer almamaktadır. Böyle bir ayrıma gidilmeyen *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılması anlaşılabilir bir tutumdur; oysa Kant yukarıda alıntılanan tanımların kaynağı olan *Ahlak Metafiziği*'nde de bazen iki kavramı birlikte ele almıştır.³⁶ Konuyla ilgili kullanılan dile yönelik bu hatırlatmalardan sonra kavramların nasıl ele alındıklarına bakılabilir.

Kant'ın isteme kavramına atfettiği önemi anlamak için *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nin daha ilk cümlesinde iyi istemeye değindiğini söylemek yeterli olacaktır. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nin birinci bölümün ilk cümlesi şöyledir: 'Dünyada, dünya dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez.'³⁷ Kayıtsız şartsız ifadesi ile istemenin koşulsuz ve mutlak iyi olduğu vurgulanmaktadır. Ancak bu iyi olma durumunun temelinde istemenin başardıkları ya da belli amaçlara ulaşmaya uygunluğu yatmamaktadır. İyi isteme kendi başına iyidir.

³⁴Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.13

³⁵A.e. s.13

³⁶L. W. Beck, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago, t.y., s. 177

³⁷Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 8

Bu bakımdan iyi isteme ile akla doğa tarafından biçilen rol arasında koşutluk vardır. Nasıl iyi isteme herhangi bir amaçtan dolayı iyi değilse, akıl da mutluluk sağladığı için değil kendi başına iyi bir istemeyi ortaya çıkardığı için gereklidir. '...akılın hakiki belirlenimi, başka herhangi bir amaç için araç olarak iyi olan değil, akılın mutlaka gerekli olduğu kendi başına iyi bir istemeyi ortaya çıkarmak olmalı.'³⁸

Bu koşutluk tesadüfi değildir. Kant iyi isteme kavramıyla bütün bir etik düşünce tarihinde ortaya atılan ve mutluluk ve yarar ahlakları başlıkları altında toplayabileceğimiz tüm ilkelerle bir çırpıda hesaplaşmak gibi iddialı bir çaba içerisinde. İnsanın ahlak bilgisi salt pratik akıl alanındadır ve 'Bir irade, ancak herhangi bir istek, gereksinme, doğal bir eğilim tarafından değil, salt pratik akıl ve onun ilkeleri tarafından yönetilirse, bir iyi niyet, bir 'iyiyi isteme'dir.'³⁹ Böylece Kant 'iyi ve kötünün özünün, eylemin niyetinde, yönelmesinde aranması gerektiği' düşüncesini ortaya atarak bir niyet (**intention**) etiğine ulaşmış olmaktadır. Ahlaklılığın önkoşulunun özgür bir istemenin eylemleri belirleyebilmesi olduğu düşünülürse, niyetle akıl arasında kurulan bağ bir bütün olarak ahlaklılığın akla dayandırılmasının da kapılarını aralamaktadır.

İyi istemeye verilen bu büyük değeri toplumsal bağlamına oturtmak için filozofun toplumun geneli hakkındaki görüşlerini dikkate almak yerinde olacaktır: 'Geçmişte cahil kitleleri küçümsediğim zamanlar oldu; Rousseau beni bu hatadan kurtardı. Bu kör önyargı zamanla yerini insanlara saygı duymaya bırakıyor.'⁴⁰

İyi istemenin her akıl sahibi varlığın kendi içinde ulaşabileceği bir şey olması seçkinli eğilimlere kapıyı kapamaktadır. Ahlaklılığın bu derece bireysel hale getirilmesi dini kurumların ve ruhban sınıfının ahlaklılık konusunda belirleyici kaynak olmasını bir yana bırakan bir toplum tasavvurunun önünü açmaktadır.

Bu söylenenleri daha iyi anlamada zeka kavramının incelenmesi ufuk açıcı olacaktır. Kant'ın teknik pratik akıl salt (ahlaksal) pratik akıl ayrımından daha önce de söz edildi. Kant bu ayrımı akıl sahibi varlığın başlıca ödevleri arasında sayılan 'kişinin kendini yetkinleştirmesi' ile bir arada ele almaktadır. Yetkinleşmenin iki

³⁸Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**,s. 11

³⁹H. Heimsoeth, **Kant'ın Felsefesi**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara, DoğuBatı yayınları, 2007 s.122

⁴⁰H. J. Paton, **The Categorical Imperative**, Chicago, Chicago University Press, 1948 s. 42

tanımı vardır. Bunlardan ilki transendental felsefeye ait yaniyla 'bir şey oluşturmak üzere bir araya getirilmiş çeşitlilikteki bütünlüğün kavramı'dır. Teleolojiye ait yaniyla ise 'bir şeyin özelliklerinin bir amaçla uyumu' anlamına gelmektedir. İlk anlamıyla yetkinleşme nicel (içerikli) ikincisi ise nitel (biçimsel) yetkinleşme adını almaktadır.⁴¹

Bu yetkinleşme eylemlerinden doğacak sonuçlarda aranmalıdır; doğaya borçlu olunan yeteneklerde değil. Bu da ancak anlığın ve istemenin yetkinleştirilmesiyle mümkündür. Öğütler veren teknik pratik aklın bunu başarmaya yetmeyeceği açıktır; işte bu yüzden buyuran ahlaki pratik akıl bu amacın gerçekleştirilmesinin aracıdır.

Bu bağlamda düşünülürse 'kişinin kendisinin en iyi durumda olmasını sağlayan araçların seçimindeki beceriklilik' ya da 'insanın başkalarını kendi amaçları için kullanmak üzere etkileme becerikliliği'⁴² olarak zeka teknik pratik aklın insan doğasındaki bir yansımasıdır. Oysa 'nesnesi için doğası değil seçme özgürlüğü olan bir pratik felsefe'nin'⁴³ ahlak metafiziğini gerektirdiği göz önüne alınırsa, a priori buyurmanın koşulunun teknik pratik akli ve zekayı, yani araçsal akli dışarıda bıraktığı bir kez daha anlaşılır.

Böylece saygı kavramı da daha iyi anlaşılacaktır. Kant'ın saygıyı tanımlayışı hatırlanırsa:

“İstemenin yasa tarafından belirlenmesinin ve bunun bilincinin adı saygıdır; öyle ki bu saygı, yasanın özneye etkisi olarak görünür, nedeni olarak değil. Aslında saygı, ben sevgimi yikan bir değer tasarımıdır; dolayısıyla ne eğilim ne de korku nesnesi sayılabilecek bir şeydir, her ne kadar bunların her ikisine de denk düşen bir şey taşıyorsa da. Saygının nesnesi yalnız ve yalnız yasadır, hem de kendi kendimize, üstelik kendi başına zorunlu imişçesine kabul ettiğimiz yasa. Yasa olarak ona biz, ben sevgimize danışmadan boyun eğerez; ama kendimize kendimiz tarafından kabul ettirilmiş bir yasa olarak o, yine de istememizin sonucudur; ilk bakımdan korkuya, ikinci bakımdan ise eğilime denk düşer. Bir kişiye duyulan saygı, aslında, bize örneğini verdiği yasaya (dürüstlük yasasına vb.) saygıdır. Doğal yeteneklerimizi genişletmeyi de ödev saydığımızdan, yetenekli bir kişide sanki bir yasanın örneğini görüyoruz, (eğitimle onun gibi olmayı tasarlıyoruz), bu da saygımızı oluşturuyor. Ahlaksal denen her ilgi yalnız ve yalnız yasaya saygıdır.”⁴⁴

⁴¹Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.150-151

⁴²Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 32

⁴³Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.10

⁴⁴Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 17

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi kişisel saygınlığın kaynağı olarak verilen tek ölçüt yasanın kişinin istemesini ne ölçüde belirlediğidir. Bu da yukarıda söylenenleri doğrulamaktadır. Ahlaklılık ve ahlaklılığa uygun eylemlerde bulunarak kazanılacak olan saygınlık bütünüyle bireysel bir süreç olarak tasarlanmıştır. Teknik pratik akıl, zeka ve istemeyle ulaşılabilecek her türlü sonuç ahlakın halisliğini belirlemede ölçüt olma yetkinliğinden uzaktır. Eylemle elde edilecek her türlü sonuç dışarıda bırakılınca geriye akıl sahibi olmanın, genelde akıl sahibi bir varlığa, özelde insana yüklediği saygınlık kalmaktadır. Böylece doğal yeteneklerin, toplumsal alanda elde edilen başarıların, çeşitli alanlardaki kazanımların bir insanı ahlaki bakımdan diğerinden üstün kılmasının önü bütünüyle kapatılmış olmaktadır. İnsan yalnızca ve yalnızca akıl sahibi olması, doğal yeteneklerini ahlak yasasına uygun biçimde geliştirmeye çalışması ve eylemlerinin temeline ahlak yasasına uygun eylemde bulunma niyetini koymasıyla ahlaklılık idealine uygun bir yaşam sürebilmektedir. Ödev kavramı da buradan çıkmaktadır: Ödevi oluşturan şey 'pratik yasaya saf saygıdan gelen eylemin zorunluluğu'dur. Bu noktada ödevin ne olduğunun açıklanması gerekmektedir.

1.4.2. Ödev

Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde ödevden söz ederken iyi isteme ve bunun bir sonucu olarak ahlaki eylemle ilişkisinden yola çıkarak türettiği üç önerme ortaya koyar. Birinci önermede doğrudan iyi isteme ödev ilişkisine eğilmektedir:

Gerçi ödev kavramı iyi isteme kavramını bazı öznel kısıtlamalar ve engellerle birlikte içerir, ama bunlar onu saklamaktan ve tanımaz hale getirmekten çok uzaktırlar; tersine onu daha belirgin kılarlar ve daha da parıldayıp seçilmesini sağlarlar.⁴⁵

Ödevle iyi istemenin ilişkisini belirleyen bu önermeden sonra ikinci önermeyle ödevin eylemin niteliği üzerindeki etkisi ortaya konmaktadır.

“Ödevden dolayı yapılan bir eylem, ahlaksak değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta bulmaz, onu yapmağa karar verdikten maksimde bulur; dolayısıyla bu değer, eylemin

⁴⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.12

nesnesinin gerçekleşmesine değil, arzulama yetisinin bütün nesneleri ne olursa olsun, eylemi oluşturan istemenin yalnızca ilkesine bağlıdır.”⁴⁶

Maksim istemenin öznel ilkesidir; nesnel ilke ise pratik yasadır.⁴⁷ Koşulsuz iyi isteme maksimin nesnel ilkeyle özdeşliği anlamına gelmektedir ki, duyuşal doğası nedeniyle akıl sahibi varlık bu amacına hiçbir zaman ulaşamaz. Bu bir ideal olarak konulmuştur ve ancak kutsal varlığın tamlığında gerçekleştirilebilir.

Üçüncü önermede ise ödev kavramının tanımı verilmektedir: 'Ödev yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur.'⁴⁸

Ödevin sınırları böylece çizildikten sonra, kitabın ikinci bölümünde ödev kavramı farklı bir yaklaşımla ele alınır. Bölümün başlığı “Yaygın Ahlaksal Dünya Bilgeliğinden Ahlakın Metafiziğine Geçiş”tir. Kant bu geçişi, birinci bölümde tanımlayıp sınırlarını çizdiği ödev kavramının eylemle ve iyi istemeyle ilişkisinde ortaya çıkan bir ayrımını kullanarak yapar. Bu ayrım eylemin 'ödevden dolayı' ya da 'ödevde uygun' oluşu arasındadır.

Kant'a göre bir eylemin ödevde uygun olduğu halde, ödevden dolayı yapılmaması ve dolayısıyla ahlaki değerden yoksun olmasının başlıca nedeni 'ben-sevgisi ya da kişinin kendi mutluluğu genel ilkesi'dir. Öyle ki, bütün içerikli pratik ilkeler bu iki başlık altında toplanabilir. Ben-sevgisinin tanımı şöyle verilmektedir: '...akıl sahibi bir varlığın, yaşamı boyunca varlığına eşlik eden, yaşamından hoşnut olmanın bilinci mutluluktur ve bunu kişisel tercihi belirleyen en yüksek neden yapma ilkesi, ben-sevgisi ilkesidir.'⁴⁹

Bu durum müşterisini aldatmayan bakkal, kişinin yaşamını sürdürmesi, yapılabildiği yerde iyilik yapmak ve kişinin kendi mutluluğunu güvence altına alması örnekleriyle açıklanmaktadır.

Çok alışveriş yapılan bir yerde bir bakkalın çocuktan büyüğe herkese aynı davranması, herkese aynı fiyatı uygulaması dürüstlüğü uygundur. Ancak bu, eylemin ödevden dolayı olduğunu değil ödevde uygun olduğunu göstermektedir. Çünkü bakkalın burada çıkarı vardır. Aynı durum öteki örnekler için de söz konusudur.

⁴⁶Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**,s.15

⁴⁷A.e. s.16

⁴⁸A.y.

⁴⁹Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s. 24-25

Bu eylemin ahlaki bir değerinin olduğunu söyleyebilmemiz için öncelikle ödevden dolayı olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Örneğin bakkal dürüst olmayan bir hareket yaptığında anlaşılmayacağını bilse de, sırf ödevden dolayı hareket etmek adına aynı dürüstlüğü gösterirse ⁵⁰ eyleminin ahlaksal değeri söz konusudur.

Ancak Kant'ın ahlaklılık konusunda insanın duysal doğasına biçtiği olumsuz rol bu noktada etkisini göstermektedir. Kant'a göre ödevin tasarımına dayanan bir eylemin tek bir rneği bile gösterilemez. 'çünkü ahlaksal değer söz konusu olduğunda, sorun olan, gördüğümüz eylemler değil, eylemlerin görmediğimiz o i ilkeleridir.⁵¹ Ve bu i ilkeleri bütünüyle tespit edebilmemiz mümkün değildir.

Bu durumda ahlaklılık ulaşılması mümkün olmayan bir noktaya taşınmış olmuyor mu? Alman edebiyatçı Schiller'in saçmaya indirgeme (**reductio ad absurdum**) yoluna gittiği bir şiirinde arkadaşlarına, eğilimden ve memnuniyetle yardım ettiği için erdemli olmadığını, bu nedenle erdemli olmak adına arkadaşlarını küçümsemesi gerektiği sonucuna ulaşması bu eleştirinin en u örneklerinden biri sayılabilir.⁵²

Bu kanaatin oluşmasında Kant'ın niyet etiğinin ve iyi isteme kavramının ne anlama geldiğinin yanlış anlaşılmasının payı vardır. Schiller'in görüşünü iki ayrı önerme halinde ele alacak olursak i) eğer bir eylemde herhangi bir biçimde eğilim bulunuyorsa ya da bu eğilimden dolayı herhangi bir memnuniyet ya da tatmin duyuluyorsa eylemin hiçbir ahlaki değeri olmayacağı görüşü ii) Kişinin ödevini yerine getirmesinin bilincinden en ufak bir tatmin doğması halinde eylemin ahlaki değerinin olmayacağı görüşü.⁵³

Kant deve uygun eylemin tek bir örneğinin dahi gösterilemeyeceğini savunurken, Schiller'in ima ettiğinin aksine, insanın akısal doğası ve duysal doğası arasında bir savaştan söz etmemektedir. İnsandan beklenen doğasıyla savaşmak, kendini eksik görmek değil aklın buyruklarına uygun bir yaşam sürmenin gayreti içinde olmaktır. Bu amaç asla tam anlamıyla başarılamasa da, aklın koyduğu bir

⁵⁰ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 12

⁵¹ A.e. s. 23

⁵² Allen Wood, **Kant's Ethical Thought**, ABD, Cambridge University Pres, 1999, s. 28

⁵³ H. Paton, **The Categorical Imperative**, s. 48

ideal olarak olanca saflığıyla önümüzde durmaktadır. O halde Kant bir eylemden haz alınmasını ya da eyleme iten belli eğilimlerin olmasını değil, bu eğilimlerin ya da hazzın eylemin belirleme nedeni olmasını ahlaki değer önünde bir engel olarak görmektedir.

Ayrıca aksi durumun asla mümkün olamayacağını, duyusal doğanın mutlaka işin içine karışıp akılsal ilkenin halisliğini bozacağını ekledik. Bu söylenenler bir önceki bölümde ahlak metafiziğinin amacının ortaya konmasının denendiği bölümde söylenenleri tamamlar nitelikte. Ancak bir adım öteye gitmek mümkün. Eğer ahlaklılık tek bir örneği dahi verilemeyecek bir felsefi kurguysa, onun üstünde temellenen ödev de boş bir hayal olup çıkmaz mı?

Kant'ın verdiği bir örnekten yola çıkarak bu soru cevaplanabilir:.

“İşte burada ödev idelerimizi büsbütün yitirmememizi ve ödev yasasına beslediğimiz temelli saygıyı ruhumuzda korumamızı, şu açık inançtan başka hiçbirşey sağlayamaz: böyle saf kaynaklardan çıkan eylemler hiç olmamışsa bile, burada söz konusu olan, şunun ya da bunun olup olmaması değildir. Söz konusu olan, aklın kendi başına ve bütün görünüşlerden bağımsız olarak olması gerekeni buyurması; dolayısıyla her şeyi deney üzerinde temellendiren kişinin, yapılabilişinden çok şüphe edeceği, dünyada bugüne dek daha örneği verilmemiş eylemlerin akıl tarafından buyrulması; ve söz gelişi, bugüne dek hiçbir has dost olmamış olsa bile, dostlukla içtenliğin her insandan aynı derecede eksiksiz istenebilmesidir. Çünkü bu ödev, ödev olarak, her deneyden önce, istemeyi a priori nedenlerle belirleyen akıl idesinde bulunur.”⁵⁴

Buradan anlaşılıyor ki Kant ahlak metafiziğinin kavramlarını salt akılsal olarak kurgulamakla birlikte içimizde bizi o akılsallığa iten bir yan olduğunu ve bunun güdülerin etkisine karşı bir etkiyle bizi belirlemeye çalıştığını savunmaktadır.

Ödevde atfedilen a priori nedensellik ve ödevin formülünün koşulsuz buyruk olması da resmi tamamlamaktadır. 'Antropoloji, Teoloji, Fizik ya da Fiziküstüyle, hele (fizikaltı diye adlandırılabilir) gizli niteliklerle karışmamış, tamamen ayrılmış'⁵⁵ bir ahlak metafiziğinin ön şartı koşulsuz buyruğa dayanmasıdır. Buyruğun tanımının “İsteme için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin tasarımına emir (aklın emri), bu emrin formülüne de **buyruk** denir.”⁵⁶

“Bütün buyruklar bir “gerek”le dile getirilirler, bununla da aklın nesnel bir yasasının, öznel yapısı bakımından bu yasa tarafından zorunlu olarak belirlenmeyen bir istemeyle

⁵⁴H. Paton, *The Categorical Imperative*, s. 24

⁵⁵A.e. s.26

⁵⁶Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 29

bağlantısına (bir zorlamaya) işaret ederler. Bir şeyin yapılmasının ya da yapılmamasının iyi olacağını söylerler; ama bunu, yapılmasının iyi olacağı ona gösterildiği için bunu her zaman yapmayan bir istemeye söylerler.”⁵⁷

Alıntıda sözü edilen “gerek”in “olması gereken”i ifade ettiği açıktır. Doğal nedensellik dünyasında olgular, belli ve değişmez yasalara göre belirlenmektedir. Kant'ın ahlak metafiziği ile yapmaya çalıştığı duyulur dünyanın nedenselliğindeki kesinliği “olması gereken”lerin dünyasına, yani ahlak alanına taşıyarak ahlaki değerlere bir kesinlik, mutlaklık ve zaman üstülük kazandırmayı denemektir.

“Olan”lar dünyası ile “olması gereken”ler dünyası arasındaki en büyük fark zorunluluğun türündendir.

“Doğa yasası buyruk değildir, çünkü ona karşı konamaz. Cisimler doğa yasasına uymak zorundadırlar. Ama “istenç ahlak yasasına uymak zorundadır” demek saçma bir şey olur, çünkü o zaman bu istenç istenç olmaktan çıkar, yasası da ahlak yasası olamaz artık. Doğa yasası “bu böyle olmak zorundadır” der; ahlak yasası “şöyle eylemelisin” “eylemen gerekir” der. Her ikisi de zorunludur, ama birincisi mekanik alanda zorunluluktur, ikincisi “ahlaksal zorunluluk”tur.”⁵⁸

Zorunluluğun türleri arasındaki bu ayrım ödevin sınıflandırılmasında da kullanılmaktadır. Zaten ödevin tanımlarından birisi de doğrudan zorunluluk kavramı bakımından yapılmıştır. “Eğer şimdi maksimler, genel yasa koyucu olarak akıl sahibi varlıkların bu nesnel ilkesiyle, kendi doğal yapıları gereği, uyuşmuyorsa, bu ilkeye göre eylemin zorunluluğuna pratik zorlama, yani ödev denir.”⁵⁹

Ödev kavramının zorunluluk bakımından tanımlanması iki kavram arasındaki ilişkinin bir boyutudur. Ancak asıl önemlisi *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde değinilmeyen ama *Ahlak Metafiziği*'nde yer alan bazı ayrımlar sonucu olarak zorunluluk kavramının ödev kavramının sınıflandırılmasında sunduğu katkının gösterilmesi gerekmektedir.

1.4.3. Ödevlerin Sınıflandırılması

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi'nde ödevlerin sınıflandırılması ve tam ve tam olmayan ödevler biçiminde ayrılmasında Kant dört örnekten yola çıkar.

⁵⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.29

⁵⁸ Bedia Akarsu, *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 4. Baskı, 1998 s. 102

⁵⁹ Kant, *a.e.*, s.52

Bunlar; umutsuzluğa düşmüş birisinin intihar etmeyi düşünmesi, ödeyemeyeceğini bildiği halde borç almak zorunda olan bir kişinin durumu, doğal yeteneklerini geliştirmeyi gereksiz gören bir kişinin zevk peşinde koşması ve bir başkasının da kimseden bir şey almadan ama kimseye de bir şey katmadan yaşamayı düşünmesidir.⁶⁰ Kant bu dört maksimin genel bir yasa olarak tasarlanıp tasarlanamayacağını sorar ve tümüne de olumsuz yanıt verir.

Bu örneklerden yola çıkarak yaptığı sınıflamanın temelinde kendinde amaç olarak insan formülü yatmaktadır. (“Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.”⁶¹)

İlk iki örnek tam ödevlere karşılık gelmektedir. Tam ödevden “...eğilimler uğruna hiçbir istisna kabul etmeyen ödev”⁶² anlaşılmaktadır. Birinci örnek kendine karşı zorunlu (tam) ödev olarak değerlendirilirken ikinci örnek başkalarına karşı zorunlu ödevler sınıfındandır. Üçüncü örnek kendine karşı rastlantısal, değere ilişkin, tam olmayan ödevdir. Dördüncü örneğe başkalarına karşı değere ilişkin ödevin örneğidir.⁶³

Ahlak Metafiziği'ne gelindiğinde ödevlerin sınıflandırılmasında zorunluluktan yola çıkarak yeni bir ayrıma gidilir. Bu hukuki ödevler ve erdem ödevleri ayrımıdır. Hukuki ödevler dış zorlamaya dayanırken erdem ödevleri iç zorlamaya dayanırlar. Ödevler ya dış yasa koymayla ilişkili hukuki ödevlerdir ya da dış yasa koymadan bağımsız erdem ödevleridir. Hukuki ödevler tam ödevler erdem ödevleri tam olmayan ödevler adını da almaktadır. Kant bu ayrıma *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde şöyle değinmiştir:

“Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, ödevlerin bölümlendirilmesini tamamen gelecekteki bir Ahlak Metafiziğine saklıyorum; buradakini ise, rastgele bir bölümleme olarak (örneklerimi düzene sokmak için) veriyorum. Zaten ‘tam ödev’ derken, eğilimler uğruna hiçbir istisna kabul etmeyen ödevi anlıyorum; ayrıca tam ödevler olan sırf dış ödevler yok; iç ödevler de vardır. Bu, sözcüğün okulların benimsedikleri kullanılışına

⁶⁰ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.38-40

⁶¹ *A.e.*, s. 46

⁶² *A.e.*, s.38

⁶³ *A.e.*, s.46-48

ters düşmektedir.; ama burada bunun hesabını vermek niyetinde değilim, çünkü benimkinin kabul edilip edilmemesi amacım bakımından fark etmez.”⁶⁴

Bu bağlamda ödevlerin bölümlenmesi şu şekilde olmaktadır: Kişinin kendisine karşı tam (zorunlu) ödevi kendi kişimizde amaç olarak insanlığa yöneliktir. Başkalarına karşı tam ödevi ise insanların asla sırf araç olarak kullanılmama haklarını güvence altına almaya yöneliktir. Bu ikisi bir arada hukuki ödevleri oluştururlar. Kişinin kendine karşı tam olmayan (rastlantısal-değere ilişkin) ödevi kendi kişiliğinde amaç olarak insanlığa işaret ederken, başkalarına karşı tam olmayan ödevi ise insanların mutluluk amaçlarına katkı sunulması yükümlülüğünü ortaya koyar. Bu iki ödev de birlikte erdem ödevlerini oluştururlar. (Erdem “insanın ödevini gerçekleştirmedeki gücüdür.”⁶⁵)

Verilen tanımlar konuyu açıklar mahiyette olmakla birlikte Kant'ın *Ahlak Metafiziği*'nde ödevlerin ayrımını bir başka biçimde daha dile getirdiği hatırlanmalıdır. Kant hukuki ödevlere ilişkin olarak Romalı hukukçu Ulpianus'un doğrudan dile getirmese de söylediklerinden çıkarılabileceğini söylediği görüşler hukuki ödevlerin ayrımına ilişkindir. Bu çerçevede hukuki ödevler üçe ayrılır. İlk hukuki ödev 'saygıdeğer bir insan olmak'tır. Bu ödevin gerekçesini 'amaç olarak insan' kavramında buluyoruz. “Kendini hiçbir zaman başkaları için araç haline getirme; aksine başkaları için her zaman amaç ol.”⁶⁶ Hukuki ödevlerin ikincisi 'Kimseye haksızlık etme.' biçimindedir. Bu özgürlüğün, seçimin başkalarının haklarıyla sınırlandırılmasının dile getirilişidir. Üçüncü hukuki ödevse akıl sahibi varlıkların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ilk iki ödevin tamamlayıcısı mahiyettedir: Herkesin kendine ait olanı başkalarından koruyabildiği bir duruma gelmek. (İlk hukuki ödev iç ödevlerin ikincisi ise dış ödevlerin örneğidir. Üçüncü hukuki ödevle birlikte Kant'ın istemeyi, ödevi vb. bütünüyle yalıtılmış birer kavram olarak almak yerine ahlaklılığa uygun bir yaşam sürdürülebilmesine imkan verecek bir toplum yapısı hakkında da fikir yürüttüğü görülüyor.)

Kant'ın konuyu tanımlarken kullandığı bir başka adlandırma da ödevleri geniş ve dar anlamda ödevler olarak ayırmaktadır. Tam olmayan ödevler (erdem ödevleri)

⁶⁴ A.e. s. 38

⁶⁵ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.156

⁶⁶ A.e. s.29

'geniş anlamda ödevler'ken tam ödevler (hukuki ödevler) 'dar anlamda ödevler' sayılmaktadır. Geniş anlamda yükümlülük yetkin olmamayı, tam olmamayı beraberinde getirmektedir; “Ama geniş anlamda yükümlülük eylemlerin maksimlerine istisnalar yapma izni vermek biçiminde değil bir ödevin maksimini bir başka ödevin maksimiyle sınırlandırmak biçiminde kabul edilmelidir.”⁶⁷ Bu nedenle ödev ne kadar genişse insanın eyleme yükümlülüğü de yetkinlikten o kadar uzaktır. Hukuki ödevleri etik ödevlerinden ayıran, onları yetkin kılan, yöneldikleri hedeftir. Etik, eylemleri değil maksimleri, yani istemenin öznel ilkesini konu edinir. Oysa hukuki ödevler doğrudan eylemin kendisine yönelirler. Bu nedenle de, doğrudan sonuçla ilgilendikleri için özgür seçime (**freie Willkür**) yer bırakmazlar. 'Tam'lıklarının kaynağı da budur.

Ödevlerin sınıflandırılmasına ilişkin son olarak *Ahlak Metafiziği*'nin Erdem Öğretisi bölümünde söylenenlerden söz edilecek. Böylece Kant'ın ödevleri sınıflandırma konusundaki görüşleri bütünüyle ortaya koyulmuş olacak. Erdem Öğretisi'nde ödevlerin sınıflandırılmasına bakıldığında öncelikle kişinin kendisine karşı tam ödevleri ele alınmaktadır. Bunların ilki 'insanın bir canlı varlık olarak kendisine' karşı ödevidir.⁶⁸ Bu ödev kişinin canlı olarak doğasını korumasının gerekliliğini belirtir. İkinci sırada 'kişinin sırf bir ahlak varlığı olarak' kendisine karşı ödevi gelmektedir. Bu ödevle yalan söylemek, açgözlülük, kölece itaat gibi tutumlardan kaçınmanın kişinin kendine karşı ahlaki ödevi olduğu ortaya konmaktadır.⁶⁹ 'Kişinin kendine karşı ahlaki ödevi'nden kaynaklanan iki ödevi daha vardır. Bunların ilki 'kişinin kendi iç yargıcı olarak kendisine karşı ödevi'dir. Kişinin eylemlerini kendi iç mahkemesinde sorgulamasını dile getiren bu ödevin temelinde vicdan kavramı yatmaktadır. “Huzurunda, kişinin düşüncelerinin birbirini itham ettiği ya da birbirini mazur gördüğü iç mahkemenin bilinci” vicdan adını almaktadır.⁷⁰ Ardından vicdanıyla eylemlerini sorgulayan kişinin kendine karşı

⁶⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.153

⁶⁸ A.e.s.176

⁶⁹ A.e. s.182-188

⁷⁰ A.e..s.189

ödevlerin tek bir buyruk altında toplanır. Bu “Kendini bil.” buyruğudur. Kant bu bildik özdeyişi ahlaki yetkinleşmenin formülü olarak ortaya koymaktadır.⁷¹

Kişinin kendine karşı tam ödevleri böylece ortaya konduktan sonra sıra 'kişinin kendine karşı tam olmayan ödevleri'ne gelmiştir. Bunların ilki 'kişinin doğal yetkinliğini geliştirmesi ve arttırması'dır. İkincisi ise 'kişinin ahlaki yetkinliğini arttırması'dır. Bu iki boyuta sahip bir ödevdir.

“Kişinin kendine karşı bu ödevi nitelik bakımından *dar* ve tamdır; oysa derece bakımından, insan doğasının zaafı (fragilitas) yüzünden geniş ve tam olmayan bir ödevdir.

(Bu hayatta) ulaşamasa da bu yetkinliğin peşinde koşmak insanın ödevidir; dolayısıyla bu ödevle uyumu ancak sürekli ilerleme ile mümkündür. O halde bu ödev nesnesi *bakımından* (kişinin gerçekleştirebileceği bir amaç yapabilmeye idesi) dar ve tamdır; oysa öznesi *bakımından* yalnızca kendine karşı geniş ve tam olmayan bir ödevdir.”⁷²

Ardından kişinin 'başkalarına karşı erdem ödevleri' gelir. (Kişinin başkalarına karşı tam ödevleri 'Hukuk Öğretisi' başlığı altında ele alınmaktadır.) Bunlar 'başka insanlara sevgi ve saygı duymak'tır. Sevgi derken Kant herhangi bir duyguyu ya da hoşlanmayı kast etmemektedir. Söz konusu olan pratik sevgi olarak yardımseverlikle sonuçlanan iyilikseverliktir.⁷³ Sevgi görevi üç bölüme ayrılır. Bunlar yardımseverlik, şükran ve duygudaşlıktır. Yardımseverlik gerektiğinde hiçbir karşılık beklemeden başkalarının mutluluğuna katkı sunmaktır.⁷⁴ Şükran bir kişiyi bize sağladığı yarardan dolayı saygı duymaktır. Duygudaşlık ise başkalarının acılarını ve sevinçlerini paylaşmaktır.⁷⁵

Saygı başka insanların haysiyetlerinin tanınmasıdır. Çünkü insanın fiyatı yoktur; takas edilebilecek, yerine konabilecek bir muadili yoktur.⁷⁶ Kant saygı ödevinin ihlali durumunu da göz önüne alır. Ona göre kibir, aşağılama ve alay saygı ödevinin ihlali anlamına gelen üç kötülüktür.

Buraya kadar söylenenler ödev kavramının tanıtılmasını, nasıl bölümlendiğini göstermeyi amaçlamaktaydı. Son olarak Kant'ın Hukuk Öğretisi çerçevesinde

⁷¹ A.e. s.191

⁷² Kant, *The Metaphysics of Morals* s.196

⁷³ A.e. s.199

⁷⁴ A.e. s.202

⁷⁵ A.e. s.204

⁷⁶ A.e. s.209

söyledikleri de ortaya konduğunda ahlak metafiziğinin sınırları bütünüyle çizilmiş olacak.

1.5. Hukuk Öğretisi

Buraya kadar ahlak metafiziğinin amacı, içeriksizliği, ödevlerin sınıflandırılması gibi konulara değinildi. Ancak söylenenler yalnızca ahlaklılığın özne bakımından koşullarını dile getirmekte. Oysa tam ve tam olmayan ödevler arasındaki ayrımın çağrıştırdığı gibi, eylemin ödevle uygunluğu yalnızca failin denetiminde değil; bir yandan da failin etkileştiği bir topluluk var. Eylemin fail-çevre etkileşimi bakımından ele alınması hukuk öğretisinin işi. Kant eylemle ilgili olarak “Bir yapıp etme zorunlu yasalar altında ortaya çıktığı ve bunu yaparken öznenin seçme özgürlüğü çerçevesinde değerlendirildiği sürece eylem adını alır. Böylesi bir eylemde fail etkinin kaynağı olmaktadır...” demektedir.⁷⁷ (Böylece *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde amaçlar krallığı bağlamında ulaşılan kişi şey ayırımına başka bir açıdan ulaşılmaktadır. Kişi eylemleri kendisine yüklenebilen (**impute**) öznedir. Şeyse bunun tersine eylemleri kendisine yüklenemeyendir.)

Kişinin eylemi ödevle karşıtsa ihlal (**reatus**) adını alır. İstemedenden yapılan ihlal yanlış (**culpa**) adını alır. İsteyerek yapılan ihlale suç (**dolus**) adı verilir. Dış yasalarla uyum içinde ve doğru olana adil (**iustum**) olmayana adil olmayan (**iniustum**) adı verilir.⁷⁸

Hukuk öğretisi ile erdem öğretisi arasındaki ayrımın temelinde öznenin eylemle ilişkisini değerlendirirken ulaşılan bu sonuçlar yatmaktadır. Duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında; ilkindeki yasalılığın öznenin seçme özgürlüğü bulunmayan bir zorunluluğu-”olan”ı- ikincisinde ise yasalılığın istemenin ve seçme özgürlüğünün etkisine açık bir zorunluluğu -”olması gereken”i- ifade etmesi bakımından bir ayrım var. Olması gereken özgürlüğün hüküm sürdüğü bir alandır ve burada “olan” dünyasında hüküm süren doğa yasalarının aksine ahlak yasaları hakimdir. Ahlak yasaları alanında doğrudan eylemlere ya da eylemlerin arkasında yatan öznel ilkeye yönelme bakımından bir ayrım yapılmaktadır. Ahlak yasaları

⁷⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.16

⁷⁸ A.y.

“Yalnızca dış yasalara ve bunların yasaya uygunluğuna yöneldiklerinde **hukuk** yasaları adını alırlar. Ama eğer (yasaların) kendilerinin eylemlerin belirleyici nedenleri olmasını gerektirirlerse *etik* yasaları adını alırlar; bu durumda bir eylemin hukuk yasaları ile uygunluğu *yasallık* adını alırken etik yasaları ile uygunluk *ahlaklılık* adını almaktadır.”⁷⁹ Başka bir ifadeyle “Bir eylemin içerdiği güdüye bakmaksızın yasayla sırf uygunluğu ya da uygun olmayışı *yasallık* adını alırken yasadın çıkan ödev idesinin aynı zamanda eylemin güdüsü olmasındaki uygunluk *ahlaklılık* adını almaktadır.”⁸⁰

Aynı ayrımın ödev kavramı bakımından nasıl ortaya konduğunu görmek konunun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Ödev koşulsuz buyrukla dile getirilmektedir. Koşulsuz buyruk bir zorunluluğun dile gelişidir; ancak bu doğal nedensellik dünyasındakinden farklı bir nedenselliktir ve yükümlülük adını almaktadır. “*Yükümlülük* özgür bir eylemin koşulsuz buyruk altındaki zorunluluğudur.”⁸¹ Eğer yükümlülük iç yasa koyma tarafından belirleniyorsa, ödev etik alanına aittir; bunlar erdem öğretisi adını almaktadır. Yükümlülüğün kaynağı dış yasa koyma olduğunda ise söz konusu olan hukuk öğretisinin alanıdır.

Hukuk öğretisinin Erdem Öğretisi ile arasındaki ayrım böylece ortaya konduktan sonra kavramın ne olduğuna ilişkin ayrıntılara geçilebilir. Öncelikle cevaplanması gereken soru hukuk kavramının Kant tarafından nasıl anlaşıldığıdır. Ancak daha kavramın kendisinde bir sorun vardır. Almanca'da hak ve hukuk kavramlarının karşılığı olarak **Recht** kelimesi kullanılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken **Recht** denince neyin anlaşılması gerektiğidir. **Recht**'ten

“...bir topluluğun belli bir hukuki ve siyasi sistem altında yasalar ve yükümlülükler bütününe ifade etmek için değil ya da yalnızca 'pozitif hukuk'un ifadesi olarak da değil; ideal bir hukuki ve siyasi sisteme altında herkesin sahip olması gereken haklar ve yükümlülükler olarak...”⁸²

anlaşılmalıdır. Ancak yerine göre Kant **Recht**'i hak anlamında da kullanmaktadır. Kavram metinde kullanıldığı anlama göre hak ya da hukuk olarak karşılanacaktır.

⁷⁹ Kant, **The Metaphysics of Morals**, s.14

⁸⁰ **A.e.** s.20

⁸¹ **A.e.** s.15

⁸² Paul Guyer, **Kant**, New York, Routledge, 2007 s. 241

Hukuk öğretisinin tanımı şöyle verilmektedir: “Bir dış yasa koymanın mümkün olduğu yasalar toplamı *hukuk öğretisi (ius)* adını alır.”⁸³ Bu çerçevede hukuk da “Bir kişinin seçiminin bir başkasının seçimiyle evrensel özgürlük yasası uyarınca altında toplanabileceği koşullar bütünüdür.” Böylece evrensel hak ilkesine ulaşılmaktadır. “Bir evrensel yasayla uyumlu olarak herkesin özgürlüğüyle birarada bulunabilen ya da maksiminde herkesin seçme özgürlüğünü herkesin özgürlüğüyle evrensel yasa uyarınca birarada bulundurabilen bir eylem haktır.”⁸⁴ Görüldüğü gibi hak ve hukuk kavramları herkesin özgürlüğü kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Bu bir toplumun ayakta kalabilmesi için gerekli olan karşılıklı rızanın tesis edilmesinin önkoşuludur. Hakların ayırımı bakıldığında bu toplumsallık vurgusu daha iyi anlaşılacaktır.

Hakların ayırımı hukukun ve hukuki ödevlerin ayırımı ile koşut yapıdadır. Hukuk yalnızca a priori ilkelere dayanan doğal hukuk ve yasa koyucunun istemesinden çıkan pozitif hukuk olarak ikiye ayrılır. Bu ayırımın haklar bağlamındaki karşılığı da doğuştan ve kazanılmış haklar ayırımıdır. Doğuştan haklar herkesin herhangi bir eylemde bulunmasına gerek kalmadan doğası gereği sahip olduğu haklardır. Kazanılmış haklarsa böylesi bir eylemi gerektirmektedirler.

Doğuştan hakların tek bir örneği vardır: Özgürlük. Bir başkasının seçimi tarafından kısıtlanmamak anlamındaki özgürlük evrensel bir yasa uyarınca başkalarının özgürlükleriyle birlikte var olabildiği sürece, herkesin insan olmasından kaynaklanan tek doğal hakkıdır. Özgürlük doğuştan eşitliği ve kendi kendisinin yöneticisi olmayı da beraberinde getirir.⁸⁵ (Bu iki kavram günümüzde verili kabul edildiklerinden ne anlama geldiklerinin anlaşılması için tarihsel arka planlarına bakmak gerekmektedir. Kant geç Ortaçağ'ın feodal kalıntılarına karşı klasik liberalizmin bir temsilcisi olduğundan geçmişin kölelik, toprak kiralama gibi feodal beyler denetimindeki üretim ilişkilerine karşı yeni ortaya çıkmış olan burjuvazinin sınıfsal yapısına uygun bir ahlakın temellerini atmaktaydı. Tüm çalışma boyunca sıklıkla kullanılacak olan özgürlük, eşitlik, kendi kendisinin yöneticisi olma, özel

⁸³ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s. 23

⁸⁴ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.24

⁸⁵ A.e. s.30

mülkiyet vb. kavramları değerlendirirken hep bu arka planın hatırdan olması gerekmektedir.⁸⁶)

Kazanılmış haklardan söz ederken Özel Hukuk'un alanına girilmektedir. Özel Hukuk *Ahlak Metafiziği*'nin ilk bölümünde ele alınmakta ve mülkiyet kavramının sınırlarının çizilmesi bu bölümde yapılmaktadır. Böylece Kant ahlak metafiziğinin toplumsal çerçevesini çizmektedir. Özel hukuk ve mülkiyetin beraberinde getirdiği devlet kavramı ile de kamu hukukunun gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1.5.1. Özel Hukuk-Kamu Hukuku İlişkisi

Özel hukukun temelinde özel mülkiyet vardır ve mülkiyet hakkının temelinde herkesin doğuştan gelen hakkı vardır. Doğuştan gelen tek hak özgürlük olduğu için de mülkiyetin temelinde özgürlük vardır. Ancak özgürlüğün eşit biçimde dağılımı için mülkiyet sahipliği iddiasından etkilenecek herkesin akla uygun biçimde rıza göstermesi gerekmektedir.⁸⁷ ve özel mülkiyet kişinin kendi dışındaki bir şeye nasıl sahip olabileceği sorusunun cevabının verilmesiyle açıklanmaktadır. “Başkasının, benim rızam olmadan kullanması bana haksızlık olan şey hukuken benimdir. Herhangi bir mümkün kullanımın öznel koşulu mülkiyettir. Ancak dışındaki bir şeyin benim olması için, benim mülkiyetimde olmasa bile, başkası tarafından kullanılması bana haksızlık edilmesi anlamına gelmelidir.”⁸⁸

Bu ilkelerden yola çıkan Kant mülkiyet konusundaki görüşlerini belirginleştirir. Mülkiyetten doğan haklar üçe ayrılır. Bunlar i) şeyler üstündeki mülkiyet hakları ii) sözleşme hakları iii) kişilere ilişkin haklar biçiminde sıralanmaktadır.

Mülkiyet kavramı kişisel özgürlüklerin akla dayanan rıza uyarınca karşılıklı olarak kısıtlanması esasına dayanmaktadır. Karşılıklı rıza kavramından da anlaşılacağı gibi Kant toplumsal sözleşme geleneğine uygun görüşlere sahiptir. Ancak görüşlerinin geleneksel sözleşmecî görüşlerle arasında ciddi ayrılıklar da vardır. Geleneksel görüş de toplumların doğa durumundan yola çıkarak mülkiyet

⁸⁶ A.e. s. xiii

⁸⁷ P. Guyer, *Kant*, s. 268

⁸⁸ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s. 37

haklarına ulaştıkları, daha sonra da mülkiyetin güvenliğini sağlamak amacıyla devlet örgütlenmesine geçtikleri savunulur. Oysa Kant mülkiyeti özgürlük kavramına dayandırmak suretiyle hukuki ve ahlaki bakımdan kabul edilebilmeyi, yani pratik aklın yasalarına uygun olmayı mülkiyetin ön şartı olarak kabul etmiştir.

Görülüyor ki Kant mülkiyet haklarının korunması için devletin varlığının şart olduğunu kabul ediyor. O halde şimdi Kant'ın devlet tanımını ele almak gerekiyor.

“Hukuka uygun bir durumun oluşturulması için yürürlüğe konulduğu beyan edilmiş olması gereken yasalar toplamına kamu hukuku denmektedir. O halde kamu hukuku kendilerini ortak bir irade altında birleştiren hukuki bir duruma, bir *anayasaya* (*constitutio*) ihtiyaç duyan bir halkın, yani bir insan topluluğunun, ya da birbirleriyle etkileşim içinde olduklarından, bir halklar topluluğunun hak olarak ortaya konanlardan yararlanabilmelerini sağlayan yasalar sistemidir. Bir halk içindeki bireylerin birbirleriyle ilişkilerinden doğan bu durum *sivil* durum (*status civilis*) adını almaktadır. Üyeleriyle ilişkisi bakımından, hukuki bir durum içindeki bireyler bütünü ise *devlet* (*civitas*) adını almaktadır.⁸⁹

Filozof devlet hakkındaki bu görüşleri ile geleneksel sözleşmecî görüşle uyuşuyor; ancak Kant buradan öteye geçerek “...birbirimizden yahtılmış halde yaşamadığımızdan ve hiçbir birey herhangi bir nesneyi başkalarının üstüne hak iddia etmesini engellemeden kontrol altına alamayacağı için bireyler bir devlet kurup yaşatma hakkına sahip olmanın ötesinde bir de ahlaki sorumluluğa sahiptirler.”⁹⁰ Bu sözlerin 18.yy.'ın Prusya monarşisi döneminde sarf edildiği düşünülürse Kant'ın özgürlük ve eşitlik çerçevesinde biçimlenen devlet projesinin önemi daha iyi anlaşılır.

Kant'ın geleneksel sözleşmecî görüşlerden ayrıldığı nokta devletin kuruluşunun temel ilkesi olarak ahlaklılığı ve onun içerdiği bir kavram olarak özgürlüğü belirlemesidir. (Bunun sonucu özgürlük ve ahlaklılığın devlet düşüncesinden önce gelmesi ve bundan dolayı devletin özgürlüğün sınırlarını çizmek bakımından ikincil önemde kalmasıdır. Yine de devletle özgürlük ilişkisine, yukarıda yapıldığı gibi özgürlük açısından değil de, devlet açısından bakılacak olursa; Kant'a göre bütün yönetimler ideal bir toplumsal sözleşmeyle ya da yurttaşlarının özgür bir biçimde karar almalarına imkan veren bir yasa koyma uyarınca hareket etmelidir. Devletin

⁸⁹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.89

⁹⁰ P. Guyer, *Kant*, s. 271

idealliği yasalarının a priori zorunlu oluşuna bağlanmaktadır.⁹¹ Bu da Kant'ın devlet tanımında da ahlaklılık ve epistemoloji alanlarında kullandığı ölçütü -a priori zorunluluğu- aradığını ortaya koymaktadır.

Bu ideali hayata geçirmeye en uygun yönetim biçimi cumhuriyettir. Doğuştan gelen bir hak olarak özgürlük ve kazanılmış haklar bir cumhuriyet ya da cumhuriyetçi yönetim tarafından yürürlüğe sokulmalıdır.⁹²

Mülkiyet haklarının ikincisi olan sözleşme hakları toplumsal sözleşmenin temelini bireyler düzeyinde atılmasıdır. Özgürlük burada da devreye girmektedir. İki tarafın kendi arasında anlaşması bile bir anlaşmayı ahlaki bakımdan kabul edilebilir yapmaya yetmez. Anlaşma hem tarafların özgürlüklerini hem de taraf olmayanların yasal çıkarlarını dikkate almalıdır. Dolayısıyla bir kölelik anlaşması mümkün değildir. Çünkü kölelik özgürlükle çelişen bir kavramdır.

Mülkiyet haklarının sonuncusu olan ailevi haklar evlilikten doğan hakları, ebeveynlik haklarını ve aile reisinin haklarını içerir. Bu genelden özele giden bir zincirin son halkasıdır. Mülkiyet hakkıyla devletle ve öteki yurttaşlarla ilişkisi belirlenen, sözleşmeye ilişkin haklarıyla toplum içindeki her türlü anlaşmanın temeli olarak özgürlüğü konan yurttaş bu son hakla evindeki hakları bakımından da belirlenmiştir.

Birinci bölümde yapılmaya çalışılan Kant'ın ahlak metafiziği kavramını neden ve ne anlamda kullandığını göstermekti. Kavrama tez başlığında da yer verildiği düşünülürse bu hesabı vermenin gerekliliği açıktır. Öncelikle ahlak metafiziği kavramının etik, ahlak ya da ahlak felsefesi kavramları ile açıklanamayacak bir kapsama sahip olduğu gösterildi. Ahlak metafiziğinin bütünüyle içeriksiz olarak kurgulanmasının bir düşünsel kusur değil Kant'ın bilinçli bir tercihi olduğu savunuldu. Bu çerçevede filozofun ahlak metafiziğinin iki önemli kavramı ele alındı. Bunlar iyi isteme ve ödev kavramları. İyi isteme (**Wille**) kavramının kişisel tercih (**Willkür**) kavramı ile arasındaki temel farkın ilkinin salt akılsal bir kurgu ikincisinin ise kurguyla eylemin karışımı olmasında yattığı dile getirildi. Buradan Kant'ın iyi isteme kavramına yaptığı vurgunun aslında eylemin akılsal temellerini belirlemeye

⁹¹ Kant, **The Metaphysics of Morals**, s. 90

⁹² P. Guyer, **Kant**, s. 281

yönelik bir vurgu olduğu söylenebilir. Ardından gelen ödev kavramının ele alınmasında *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* ile *Ahlak Metafiziği* eserleri bir arada kullanıldı. Kavramın sınıflandırılmasında kullanılan ayrımlar Kant düşüncesinde ahlaklılığın yalnızca bireyin eylemlerini sınavacağı bir formülden ibaret olmadığını ortaya koydu. Ödev kavramından başlayıp adım adım gidilerek özel hukuk ve kamu hukuku ayırımına ulaşıldı. Bu çerçevede devletin tanımı verildi. Devletin dahi özgürlükle ilişkili olarak tanımlandığının ortaya konması ahlak metafiziği ile özgürlük kavramının nasıl da karşılıklı bir bağa sahip olduğunu gösterdi.

Şimdi yapılması gereken 'doğuştan kazanılmış tek hak' olan özgürlüğün ahlak metafiziği kavramı bağlamında söylenenlerle bağlantısının ortaya konması. Böylece özgürlüğün de ahlak metafiziğinin arayışı içinde olduğu içeriksizlik kaygısıyla bağlantısının gösterilmesi umulmaktadır.

II. BÖLÜM

2. ÖZGÜRLÜK

Kant'ın ahlak alanındaki düşüncelerini belirlerken neden ahlak metafiziği kavramını kullandığı birinci bölümde ortaya kondu. Ahlak metafiziği etik ya da ahlak felsefesi gibi kavramlardan farklı bir alana, bütünüyle içeriksiz, deneysel dünyada hiçbir karşılığı bulunmayan salt felsefi bir kurguya işaret etmektedir. Ayrıca Kant'ın ahlak gibi gündelik hayatla doğrudan ilgili bir kavramı havada kalan bir felsefi kurguyla betimlemekle yetinmediğini gösterme amacı güdüldü. Bunun için öncelikle Kant'ın ahlak alanındaki tek düşünsel yapı olarak ahlak metafiziğini görmediği, aksine onu pratik antropolojiyle birlikte bir bütünün parçası olarak tasarladığı ifade edildi. Kant'ın ahlak metafiziğiyle pratik alanda, deney dünyasında kullanılacak uygulamalı bir bilim olan antropolojinin önüne a priori kesinliğe ve zorunluluğa sahip bir pusula koyduğu düşüncesi savunuldu. O halde ahlak metafiziği ahlaklı yaşamının yollarını değil ahlakın bilgisini araştırmaktadır. Ahlaklı yaşamın yollarını araştırmak antropoloji, psikoloji ve pratik dünya bilgeliğinin işidir.

Şimdi sıra ahlak metafiziği kavramının özgürlükle bağlantısını kurmaya geldi. Öncelikle cevaplanmayı bekleyen soru ahlak metafiziğinin neden özgürlükle ilişkisi içinde ele alındığı. (Bu soru cevaplandığında neden ahlak yasasının da özgürlüğün yanına eklendiği sorusu da cevaplanmış olacaktır.) Özgürlük kavramının ahlak metafiziği ile birlikte ele alınmasının başta gelen nedeni kavramın Kant tarafından bir ide olarak tanımlanmış olmasıdır. İde aklın görünüşler dünyasında hiçbir karşılığı gösterilemeyecek bir kavramdır.”Onlarda [idelerde] hiçbir mümkün deneysel bilişin sahip olamayacağı kesin bir tamlık bulunmaktadır; ve ideler aracılığıyla akıl, deneysel bakımdan mümkün birliğin, asla tam anlamıyla yakalayamasa da yaklaşmayı denediği sistematik bir birliğe sahiptir.¹

İde kavramına biçilen bu rol ve özgürlüğün bir ide olması, deneyde örneğinin gösterilememesi ama akılda var olması, özgürlük idesini ahlak metafiziği ile ortak

¹ Immanuel Kant, **Critique of Pure Reason**, İng. çev. Paul Guyer, Allen W. Wood Cambridge University Press, 1998, s.551

bir noktada buluşturmaktadır. Birçok bilimin salt kurgusal bir yanı olabilir ve bu hiçbir sorun da teşkil etmez. Bu bilim dallarında çalışan bilim adamları çalışmalarının uygulamaya dökülmesi konusunda herhangi bir kaygı da gütmeyebilir. Ancak söz konusu olan özgürlük ve ahlak gibi toplumsal olgularsa, bu alanda ortaya konacak felsefi kurguların toplumsal alanla ilişkisi mutlaka sorgulanacaktır.

Kant'ın farklı biçimlerde betimlediği özgürlük kavramının da tıpkı ahlak metafiziği gibi içeriksiz, deney dışı yanıyla ortaya konması, Kant'ın araştırmalarının özgürlüğün gündelik hayattaki uygulamalarına yönelik olmadığı, aksine kavramın bilgisine ulaşma amacını güttüğü anlamına gelmektedir. Bu durum gösterildiğinde Kant'ın ahlak metafiziğindeki amacı olan epistemolojide bulduğu kesinlik ölçütlerini ahlak alanına uygulama denemesinin özgürlük kavramı için de geçerli olduğu anlaşılabacaktır. Bu çerçevede öncelikli olarak Kant'ın özgürlüğü betimlerken kullandığı tanımlar ele alınacak; ardından kavrama yüklenen bir yeti olarak özgürlüğün Kant tarafından nasıl dile getirildiği ortaya konacak.

2.1. Özgürlük Tanımları

Kant'ın özgürlüğe ilişkin verdiği tanımların ilki olarak transendental özgürlük ele alınacak. Kant'a göre transendental özgürlük “...teorik aklın, nedensellik kavramını kullanırken, nedensel bağlantılar dizisinde koşulsuz olanı düşünmek istediğinde kaçınılmazcasına düştüğü antinomiden kendini kurtarmak için gereksediği mutlak anlamdaki özgürlüktür.”² Transendental özgürlük maksimin sırf yasa koyucu biçiminin bir isteme için yasa koyucu görevini görmesi ve böylece istemenin doğa yasasının nedenselliğinden bağımsız hale gelmesi anlamına gelmektedir.³ O halde transendental özgürlüğün içeriksiz bir özgürlük olduğu söylenebilir. Ancak bu içeriksizlik bir sorun alanı olarak da kabul edilebilir. Deneyde gösterilemeyen bir özgürlük salt felsefi bir kurgunun ötesinde herhangi bir anlama sahip olabilir mi?

² Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s. 3

³ **A.e.** s. 33

Kant bu sorunu aşmak için özgürlüğü isteme ile ilişkisi bakımından farklı bir açıdan tanımlamıştır. Bunun sonucu olarak pratik ve psikolojik özgürlük tanımlarına ulaşılmıştır.

“Pratik özgürlük kavramının temelini bu **transendental özgürlük** idesi olduğu belirtilmeli. Pratik özgürlüğün imkanı sorunu etrafında dolaşan güçlüklerin kaynağı da transendental özgürlüktür. **Pratik anlamda özgürlük** seçim gücünün duyarlığın etkilerinin **zorunluluğundan** bağımsızlığıdır. Çünkü bir seçim gücü **tutkusallıktan** (duyarlıktan kaynaklanan nedenlerden) **etkilendiği** ölçüde duyusaldır.”⁴

Pratik özgürlük olması gerekenin güvence altına alınmasını sağlamaktadır. “Pratik özgürlük bir şeyin olmadıysa bile olması gerektiğini varsayar. “Eğer tüm yasalar doğa yasaları olsa ‘olması gereken’ düşüncesi de imkansız hale gelir.”⁵

Pratik anlamda özgürlüğü, özgürlüğün öteki tanımlarından ayıran bu özellik temelini **Willkür**’e yapılan vurguda bulur. Kant’ın ahlaklılık konusunda sık sık yaptığı “tek bir örneği gösterilemeyecek olsa dahi” vurgusuyla burada da karşılaşılmaktadır. **Willkür** bütünüyle düşünülür dünyaya ait olan istemenin (**Wille**) duyulur dünyaya yansımasıdır. İsteme (**Wille**) güdülerin (**Triebfeder**) her türlü etkisine kapalıdır.⁶ Duyulur dünya düşünülür dünyanın bir izdüşümüdür. Dolayısıyla düşünülür dünya asıl dünya (**natura archetypa**) duyulur dünya kopya dünya (**natura ectypa**) adını alır. Seçim (**Willkür**) kavramı burada iki dünya arasında ilişki kurma işlevini üstlenir. “Salt pratik akıl kendiliğinden *natura archetypa* nın bir idesini yaratır ve *Willkür* bu nesneyi alarak doğa dünyasına bu düşünülür dünyanın biçimini vermede etkin bir neden olma yetisini edinir.”⁷

Özgürlüğün bir başka tanımı da psikolojik ya da karşılaştırmalı özgürlüktür. Bu kavram Kant’ın pratik özgürlükten yola çıkarak ulaştığı bir betimlemedir aslında. “Eğer pratik akıl istemeyi (**Willkür**) belirlerse, aklın psikolojik ya da karşılaştırmalı bakımdan özgür olduğu söylenebilir.”⁸ Ancak bu özgürlük transendental özgürlüğün barındırdığı içeriksizlikten uzaktır. “Pratik aklın kavramını eyleme bağlayan bir doğa yasası olsa ve bu yasayı düşünmek iç hayatta doğal nedenli bir olay olsa ve hatta

⁴ Kant, **Critique of Pure Reason**, s. 533

⁵ L.W. Beck, **Commentary**, s.188

⁶ L.W: Beck, **a.e.** s.176-7

⁷ L.W. Beck, **a.e.**, s.180

⁸ L.W. Beck, **a.e.** s.179

yasa doğa yasasının pratik bir çevirisi olsa bile”⁹ pratik özgürlük var olabilir. Bu tanımla birlikte Kant’ın duyulur dünyadaki belirlenmişlik içinde bile özgürlüğe bir yer tanıdığı görülmektedir. Kant’ın tüm tez boyunca savunulan görüşleriyle çelişir gibi görünen bu yeni tanım çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Kant’ın buraya kadar açıklanan düşünceleri felsefe tarihinin bütüne yönelik eleştirilerinden de anlaşılabilirliği gibi hem geçmiş filozoflarla hem de çağdaşlarıyla çatışma içindeydi.

“Deneyssel olarak gösterilebilen iç rasyonel belirlenimin ahlaklılık için yeterli olmadığını savunmak bakımından Kant neredeyse tüm geçmiş filozoflardan ve çağdaşlarından ve hatta bu tür eylemlerin aklın bir edilginliğini değil bir etkinliğini ifade etmeleri bakımından özgür olduklarını savunduğu erken dönem düşüncelerinden (*Nova dilucidatio*) ayrılıyordu.”¹⁰

O halde karşılaştırmalı özgürlük Kant’ın genel anlamdaki özgürlük görüşüyle çelişmekte midir? Karşılaştırmalı özgürlüğün eleştiri dönemi düşüncesiyle çeliştiği ve Kant’ın gençlik döneminden kalma bir düşünce olduğu savunulmaktadır. Oysa aslında karşılaştırmalı özgürlük transendental özgürlüğün, ancak onun var olması halinde gerçekliği ispatlanabilecek bir tamamlayıcısıdır

Bu birlikteliğin amacı ‘olması gereken’in güvence altına alınmasıdır; Bu nedenle hem transendental anlamda hem de pratik anlamda bir nedenliliğin güvence altına alınmasını da sağlamaktadır. Kant pratik özgürlüğün gerçek olabilmesi için transendental özgürlüğün zorunluluğunun da mutlaka gerçek olması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Kant özellikle deneyci filozofların özgürlük anlayışına yönelik eleştiriler getirmektedir. ‘Karşılaştırmalı’ özgürlük belirleyici nedenlerini eylemin sahibi olan kişide bulmaktadır. Bir roketin belli bir yörüngede iç momentiyile gidişini andıran bu özgürlük ancak mekanik bir özgürlüktür. Kant’a göre deneyciler bunu yeterli saymakta yanıılıyorlardı. Gerçek özgürlük ancak insanın akıl sahibi varlık olarak düşünülür dünyaya ait yanıyla mümkündür. Akıl sahibi varlık bu yanı sayesinde, düşünülebilir karakter başka türlü olsaydı gerçekleşmeyecek olan bir olaylar dizisini başlatması ile pozitif anlamda özgürlüğe sahip olur.¹¹

Son olarak Kant’ın özgürlüğü bir yeti olarak algılamanın önüne açan iki tanımı ele alınacak. Bunlar özgürlüğün negatif ve pozitif tanımları. *Ahlak Metafizığının*

⁹ Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s.50

¹⁰ L.W. Beck, **a.g.e.** s. 190

¹¹ **A.e.** s.188

Temellendirilmesi'nin üçüncü bölümünde özgürlük kavramının ele alınış biçimi kavramın ahlak metafiziğinin bütünüyle ilişkisini belirlemesi bakımından özel bir öneme sahiptir. Bölüm içinde özgürlük kavramına yüklenen anlam özgürlük ahlak metafiziği bağlantısına ilişkin buraya kadar söylenenleri doğrular niteliktedir. Daha ilk cümlede kavramın filozofun düşünce sisteminde nasıl bir yer işgal ettiğini belirleme amacı güdülmüştür:

“İsteme, akıl sahibi olmaları bakımından, canlı varlıkların bir tür nedenselliğidir ve özgürlük bu nedenselliğin, onu belirleyen yabancı nedenlerden bağımsız olarak etkili olabilme özelliği olur; nasıl ki doğa zorunluluğu, akıl sahibi olmayan bütün varlıkların nedenselliğinin, yabancı nedenlerin etkilemesiyle etkin olmaya belirlenmesi özelliğidir.”¹²

Alıntı özgürlüğün negatif kavramını dile getirmektedir. Negatifliğe yol açan “yabancı nedenler” denirken isteme sahibi varlığın bütünüyle dışında bir etkiden söz edilmemektedir. Burada söz konusu akıl sahibi bir varlığın yine kendisinde bulunan duyusal yanıdır. Kant bu duyusal yanı ancak olumsuz bir anlamda, aklın eylemleri belirlemesine karşılık, onun saflığını bozan bir karşı etki olarak görmektedir.

Pozitif anlamda özgürlükse istemenin, belirlenmesi için bir yasaya duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanır. “...akıl sahibi bir varlık doğa tarafından verilmeyen bir yasaya ihtiyaç duyar; buysa ancak bütünüyle akıl tarafından verilen ve aklın deney verilerini işlemesinden çıkmayan bir yasayla mümkündür. Böylece isteme pozitif anlamda özgür olmaktadır; yani kendi kendini belirlemektedir.”¹³ Kant *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde saf pratik aklın temel yasasını verdikten sonra dördüncü ve sonuncu kanıtlanacak önerme olarak bu pozitif tanıma ulaşmıştır. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak pozitif özgürlük “saf olarak pratik aklın kendi kendine yasa koymasısıdır.”¹⁴ Yasa koyma tanımı ise bir yeti olarak özerklikle ilişkilidir. Bu noktada bir yeti olarak özgürlük ele alınmalı.

2.2. Bir Yeti Olarak Özgürlük

Bir yeti olarak özgürlük dendiğinde Kant'ın özgürlük kavramına yüklediği, görevi belirten iki kavram anlaşılmalı. İç içe geçmiş bu kavramlardan bir

¹² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.64

¹³ L.W. Beck, a.e.s.123

¹⁴ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.38

'kendiliğindenlik olarak özgürlük' iken öteki 'özerklik olarak özgürlük'tür. Epistemolojiyle bağlantılı bir yeti olarak kendiliğindenliğin ortaya atılmasının nedeni *Salt Aklın Eleştirisi*'nde 3. antinomide görülebilir. Sorunu dile getiren tez ve antitez şöyledir: Tez “Doğa yasalarına uygun bir nedensellik kendisinden evrenin bütün görünüşlerinin türetilebileceği, tek nedensellik değildir. Bu görünüşleri açıklamak için bir de özgürlükten gelen nedenselliği varsaymak zorunludur.” biçimindedir. Antitez “Hiçbir özgürlük yoktur; dünyadaki her şey bütünüyle doğa yasalarıyla uyumlu biçimde olup bitmektedir.”¹⁵

Bu iki nedensellik nasıl olur da bir arada var olabilir sorusu Kant'ı uğraştırmıştır. Çözüm duyulur dünya düşünülür dünya ayrımı gereği özgürlük antinomisinin dinamik bir antinomi oluşunda saklıdır ve antinomi “ne ne de” değil “hem hem de” kuralına göre anlaşılmalıdır. Tez kendinde şey (düşünülür-numenal dünya) bağlamında geçerliken antitez görünüşler alanında (duyulur-fenomenal dünyada) geçerlidir.¹⁶ Doğal nedensellik dünyası akıl sahibi varlığın bütünüyle edilgin olduğu, kendi nedenliliğini belirleme şansının olmadığı bir alandır. Buna karşın “olması gereken”ler dünyası akıl sahibi varlığın etkisine açıktır.

“Kant duyulur dünyanın özgür üyeleri olabileceğimizi reddeder ve özgürlüğün ancak kendimizi doğanın, uzamın ve hatta zamanın ötesinde bilinmeyen numenal bir dünyanın üyeleri olarak özgürlükle bağlantı kurarak tutarlı biçimde düşünülebileceğini savunur.”¹⁷

Bu noktada doğa kavramının anlamı daha iyi anlaşılmalıdır. Doğa duyulur dünyaya karşılık gelmektedir.

“Şimdi doğa, sözcüğün en geniş anlamıyla, şeylerin yasalara bağlı varoluşlarıdır. Genellikle akıl sahibi varlıkların duyusal doğası, bunların deneyce belirlenen yasalara bağlı varoluşlarıdır; bu da akıl için yaderklidir. Öte yandan, aynı varlıkların duyularüstü doğası, onların bütün deneysel koşullardan bağımsız olan, dolayısıyla saf aklın özerkliğine ilişkin olan yasalara uygun varoluşlarıdır. Ve şeylerin varoluşlarını bilgiye bağımlı kılan yasalar pratik olduğundan, duyularüstü doğa, onun bir kavramını oluşturabildiğimiz ölçüde, saf pratik aklın özerkliği altında olan bir doğadan başka bir şey değildir. Bu özerkliğin yasası ise ahlak yasasıdır, bu da duyularüstü bir doğanın ve saf düşünülür bir dünyanın temel yasasıdır....”¹⁸

¹⁵ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, s. 485- 486

¹⁶ A.e. s.37

¹⁷ A.Wood, *Autonomy as the Ground of Morality*, Mart 1999 s. 4 (Çevrimiçi) www.stanford.edu/~allenw/webpapers/Autonomy.doc

¹⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.49

Filozof daha *Duyulur ve Düşünülr Dünyanın Formları ve İlkeleri*'nde doğa nedenselliği-kendiliğindenlik (**spontanitaet**) ayırımına gitmiştir.¹⁹ Özerkliğin yani yasa koyucu olmanın kaynağını da burada aramak gerek.

“Bu nedenle eğer özgürlüğün yasalarını doğanın yasalarından ayıracaksak, bu ancak özgürlüğün yasalarının kendimiz tarafından konduğu varsayılarak yapılabilir. Özgür bir istemenin kendiliğinden nedensel eylemi, kendimiz tarafından konan bu yasalarla uyumlu olmalıdır. Ama bu tam da ‘özerklik’ten anladığımız şeydir ve özgür bir isteme özerklik ilkesine yani aynı zamanda evrensel yasalar olmasını isteyebileceği maksimlere göre eylemde bulunma yetisine sahip olarak düşünülmelidir.”²⁰

Yasa koyucu olma özelliği akıl sahibi varlığın özerkliğidir. Duyulur dünyanın başka bir deyişle doğanın yüklediği mekanik nedensellik karşısındaki bağımlılığın ötesine geçmenin de anahtarıdır. Akıl 'olması gereken'i belirleyebilmesi sayesinde özerk olabilmektedir. Bir nedensellik zincirinin ilk halkasını oluşturabilme yetisi olarak kendiliğindenlik ve yasa koyucu olabilme özelliği olarak özerklik özgürlüğe zemin hazırlamaktadırlar.

“Buradan hareketle, etkisine görünüşler alanında rastlanan, ancak kendisi görünüş olmayan kendiliğinden bir eylemin, koşulsuz bir nedenin zorunlu *idesine* varılır. İşte bu koşulsuz olan, mutlak bir kendiliğindenlik kavramına Kant *özgürlük idesi* diyor...o, kendisine karşılık olan bir nesnenin verilmediği, deney alanını aşan.zorunlu bir akıl kavramıdır; kısaca, saf pratik aklın idesidir.”²¹

Görüldüğü gibi özerklik olarak özgürlük ve kendiliğindenlik kavramları özgürlüğü tanımlamanın ötesinde bir anlama sahiptirler. Bu iki özellik özgürlüğü bir yasalılık ortaya koyma yetisi olarak betimlemektedirler. Bu istemenin özgürlüğünün sınırlarını, eylemde bulunan öznenin hareket alanının ne olduğunu belirlemeye yönelik bir çabadır. Özgürlüğe tanınan bu alan insanın ipin ucundaki bir kukladan farksız olmasını önlemektedir. Ancak özgürlükle yasalılık arasında ilginç bir ilişki ortaya çıkarmaktadır.. Kant bu durumu şöyle dile getirir:

“Açıkça kabul etmek gerekir ki, burada, içinden çıkılamayacak gibi görünen bir tür döngü ortaya çıkıyor. Kendimizi amaçlar düzeninde ahlak yasaları altında düşünebilmek için, etkide bulunan nedenler düzeninde kendimizi özgür sayıyoruz., sonra da kendimize isteme özgürlüğü yüklemiş olduğumuz için, kendimizi bu yasalar altında düşünmüyoruz; çünkü hem özgürlük hem de istemenin kendi kendine yasa koymasının her ikisi de özerkliktir., dolayısıyla birbirinin yerine geçebilecek kavramlardır; tam da bundan dolayı da, biri diğerini açıklamak ya da temellendirmek

¹⁹ Lokman Çilingir, “Transendental Özgürlük” **Felsefe Tartışmaları**, sayı 31,2003, s. 34

²⁰ H. Paton, **The Categorical Imperative**, s. 212

²¹ A.e. s.35

için değil, olsa olsa mantıksal bakımdan (aynı değerin farklı kesirlerini en küçük terime indirgediğimiz gibi) tam aynı nesnenin farklı görünen tasarımlarını bir tek kavrama indirmek için kullanılabilir.”²²

Özgürlükle ahlak yasası birbirini tamamlayıcı nitelikte iki kavram olarak tanımlandığında ortaya bir sorun daha çıkıyor. Bir arada ele alınan bu iki kavramın meşruiyet kaynağı nedir? İki kavram karşılıklı olarak birbirine götürdüğüne göre biri diğerinin meşruiyet kaynağı olabilir mi?

“Benim istememden çıkmış bir ahlak yasası yalnızca benim için geçerli gibi görünmektedir. Ama eğer bir yasaysa bile içeriğini aklıma estiği gibi keyfi biçimde değiştirebilirim. Kendi koyduğum ve dolayısıyla uygun gördüğüm takdirde değiştirmeye ve geçersiz kılmaya gücüm yeten bir yasa nasıl olur da beni bağlar?”²³

Yasa koymanın meşruiyet kaynağı nereden geldiği sorusunun anlaşılması için özgürlükle ahlak yasası arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması gerekmektedir.

2.3. Ahlak Yasası Özgürlük İlişkisi

Ahlak yasası ile özgürlük arasındaki ilişki *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde karşılıklı bir birliktelik olarak dile getirilmiştir. Kant bu karşılıklı ilişkiye getirilebilecek eleştirilerin önünü kesmek için daha önsözde konuyu açıklama ihtiyacı duymuştur.

“Burada özgürlüğün ahlak yasasının koşulu olduğunu söyledikten sonra, yazının içinde, özgürlüğün bilincine varabilmemizin koşulunun herşeyden önce ahlak yasası olduğunu söylediğimde, kimse bu noktada bir tutarsızlıkla karşılaştığı kuruntusuna kapılmasın diye, şu kadarını anımsatayım: gerçi özgürlük ahlak yasasının *ratio essendi*’sidir, ama ahlak yasası da özgürlüğün *ratio cognoscendi*’sidir. Ahlak yasası daha önce aklımızda açıklıkla düşünülmüş olmasaydı, özgürlük gibi bir şeyi (kendi içinde çelişme taşımasa bile) kabul etmekle hiçbir zaman kendimizi haklı göremezdik. Ama özgürlük de olmasaydı, içimizde ahlak yasasıyla hiç karşılaşamazdık.”²⁴

Bir yasa tarafından kısıtlanmanın ve istemenin belli koşullar sağlamaya zorlanmasının özgürlük önünde bir engel oluşturacağı düşünülebilir; ancak iki kavram arasındaki tamamlayıcı ilişki bir arada var olmalarını zorunlu kılmaktadır.

“Bundan dolayı aklın gösterdiği doğrultuda eylemde bulunmayan, sınırlı ya da yetkin olmayan bir isteme için özgürlük akla uygun davranması için zorlama gücüne ihtiyaç duyar. Bu zorlama özgürlükle çelişmek bir yana özgürlüğün var olmasının zorunlu bir koşuludur.”²⁵

²² Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 69

²³ A. Wood, *Autonomy as the Ground of Morality*, s. 1

²⁴ Kant, *Eleştiri*, s. 4

²⁵ A. Wood, *a.e.*, s. 5

Böylece 3. antinomide dile getirilen duyulur dünya düşünülür dünya ayrımına ait yasalılık özgürlük çatışması sorunu aşılmış olmaktadır. Özgürlük ve yasalılık birbirleriyle çelişmemekle kalmayıp birbirlerini tamamlar mahiyette kurgulanmışlardır. Öte yandan iki kavram karşılıklı olarak birbirlerini güvence altına aldıklarından birinin diğerinin meşruiyet kaynağı olması düşünülemez. Aksine iki kavramın dışında, ikisinden de bağımsız bir meşruiyet kaynağı gerekmektedir. Bu meşruiyet kaynağı ikisinin de bağlandığı bir yeti olan akıldır. Kendi koyduğu yasaya zorunluluk katıp buna göre eylemde bulunmanın tutarsız olup olmayacağı sorusunun cevabı ancak akla giderek verilebilir. Bu çerçevede bir ide olarak özerklik kavramına dönüldüğünde sorun açıklanmaktadır:

“Kant’ın özerkliğin formülünü ide (*Idee*) kelimesini kullanarak ifade etmesi kayda değerdir. İde aklın görünüşler dünyasında hiçbir karşılığı gösterilemeyecek bir kavramdır. (KrV A310-320/B366-377) Bu nedenle ahlaklılığı yasa koyucu olarak tüm akıl sahibi varlıkların idesiyle temellendirmek, onu tek tek akıl sahibi varlıkların keyfi hükümlerinden kesin olarak korumak anlamına gelmektedir. Aksine, hatalarını bulup düzeltme yetisine sahip olan akıldan çıktıkları ölçüde kendimizi normlarla koşulsuz olarak bağlı sayarız.”²⁶

Demek ki özgürlük ve ahlak yasasının her ikisinin de meşruiyet kaynağı olan üst kavram akıldır. Bir duysal bir de akılsal yanı olan insan akla uygun bir yaşam sürerek doğanın kendi üstündeki bağlayıcı etkisinin dışında kalan bir alanda etkinlik gösterebilir. Bu özgürlüğün sağlanması için gerekli koşulu dile getiren ahlak yasasının formülü koşulsuz buyruktur. Koşulsuz buyruk salt akılsal olan, deneysel hiçbir yanı bulunmayan akıl bilgisi anlamına geldiğinden ahlaklılığın koşulsuz buyrukla yasalaştırılması aynı zamanda bütünüyle akla uygun bir ahlaklılığın kurulması iddiasına da gerçeklik kazandırmaktadır.

Her insan sahip olduğu akıl sayesinde bir evrensel yasa, olması gereken ortaya koyabilme şansına sahiptir. Ancak duysal yanı aklın mutlak anlamda hakimiyetini engellemektedir. Sonsuza uzanan koşut iki doğru gibi asla bir araya gelemeyecek iki nedenselliğin hakimiyeti altında olan insana düşen, aklını kullanarak özgürlük sahibi olduğu alanda yasa koyma yetisini kullanmasıdır. Böylece insanın etkisi altında bulunduğu ve kendisinin bir etki olduğu iki nedensellik birleştirilmektedir. Bunun tek ön şartı görünüş dünyası ile düşünülür dünyanın sınırlarının karıştırılmamasıdır.

²⁶ A. Wood, *Autonomy as the Ground of Morality*, s. 10

“Özgürlük olarak nedensellik ile doğa mekanizmi olarak nedenselliğin, ilkinin ahlak yasası, ikincisinin de doğa yasası aracılığıyla birleştirilmesi, hem de bir ve aynı öznedede, yani insanda birleştirilmesi; insan, ilkiyle ilişkisi bakımından saf bilinçte kendi başına kendi başına bir varlık olarak, öbürüyle ilişkisinde de deneysel bilinçte görünüş olarak tasarımılanmadığı sürece olanaksızdır. Bu yapılmayınca, akıl kendi kendiyile çelişmekten kaçınmaz.”²⁷

Özneyi bu biçimde tanımlayınca duyusal dünyada kendiliğindenlik anlamında özgürlüğe, yani bir eylemin ilk nedeni olma gücüne sahip olmayan öznenin özgür olabilmesinin tek yolunun akli aracılığıyla numenler dünyasıyla bağ kurması zorunluluğu doğmaktadır. Bu kavramsal çerçeve özgürlük, özerklik, isteme ve ahlak yasasını da birbirine bağlamaktadır.

“Öyleyse sorulacak ilk soru şudur: saf akıl kendi başına istemeyi belirlemeye yeterli neden olabilir mi, yoksa akıl istemenin ancak deneysel-kışullu olarak mı belirleme nedeni olabilir? Bu noktada saf aklın eleştirisiyle haklı çıkarılan, ama deneysel olarak ortaya konamayan bir nedensellik kavramı, yani özgürlük kavramı işe karışır. Şimdi biz, bu özgürlüğün gerçekten insanın istemesine (böylece de bütün akıl sahibi varlıkların istemesine) özgü bir özellik olduğunu kanıtlayacak dayanaklar bulabilirsek, saf aklın pratik olabileceği ortaya çıkmakla kalmayacak; aynı zamanda, deneyle kısıtlı aklın değil, yalnızca saf aklın koşulsuzca pratik olduğu da ortaya çıkacak. Böylece pratik aklın bir bütün olarak eleştirisinin görevi, deneysel olarak kullanılanmış aklı, istemenin belirleme nedenini ancak ve ancak kendi verme savından alıkoymaktır.”²⁸

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere pratik aklın eleştirisi ile yapılmaya çalışılan özgürlük, ahlak yasası, isteme gibi kavramların duyulur dünyaya ait olan, her türlü deneysel unsurdan arındırılması, yani içeriksizleştirilmesi çabasıdır. Ahlak metafiziği kavramı bağlamında değinilen içeriksizlik kaygısının burada da aynen korunduğu görölüyor. Kant'ın ahlak alanında ortaya koymaya çalıştığı düşünceler bütünüünün en önemli vurgusunun da bu olduğu söylenebilir. Çünkü Kant tüm felsefe tarihindeki içerikli ilkeleri bir arada ele alarak bunları kişinin kendi mutluluğu ya da ben sevgisi başlığı altında toplayabileceğimizi savunmuştur.²⁹ Bu büyük iddiasına dayanarak içeriksiz bir ahlaka ulaşmak için ne yapılması gerektiğini araştırmış, bunun gereği olarak da ahlak yasasının koşulsuz buyrukla dile getirilmesi gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. O halde içeriksiz, salt biçimsel bir ahlak görüşü ortaya koymuş olması Kant ahlakının mutlaka vurgulanması gereken bir özelliğidir.

Son olarak ahlak yasasının nasıl formüle edildiğini, kavramın ne gibi ayrımlar içerdiği ele alınarak içeriksizlik iddiasının Kant düşüncesindeki yerinin daha iyi anlaşılması sağlanacak.

²⁷ Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s. 6

²⁸ A.e., s.17

²⁹ A.e. s. 24

III. BÖLÜM

3. AHLAK YASASI

Tezin ilk bölümünde ahlak metafiziğinin sınırları çizilerek ne tür bir araştırma alanı olduğunun gösterilmesi amaçlandı. Ardından gelen bölümde özgürlük kavramının da ahlak metafiziğinin ortaya koyduğu içeriksizlik iddiasının sonucu olarak, duyulur dünyanın dışına çıkmak biçiminde tanımlandığı gösterildi. Son olarak özgürlükle iç içe geçmiş bire başka kavram olan ahlak yasası ele alınacak. Kavramın Kant tarafından tanımlanmasında özgürlükten ayrılması mümkün değildir. Yasaya tabi olmanın özgürlüğe engel teşkil edebileceği düşünülebilir. Oysa filozofun görüşüne göre aklın a priori kaynaklarına dayanan bir yasalılık özgürlüğü engellemek bir yana onu güvence altına almaktadır.

Her yasa bir genelliğin ifadesidir. Ancak Kant yasa kavramının içerdiği genelliğin de ötesine geçen bir biçimselliğe ulaşma çabasıdır. Bu tez boyunca vurgulanan içeriksizlik kaygısının bir sonucudur. “Bütün içerikli pratik kurallar, istemenin belirlenme nedenini aşağı arzulama yetisine yerleştirirler ve istemeyi yeterince belirleyen sırf biçimsel yasalar olmasaydı, o zaman yüksek bir arzulama yetisi kabul edilemezdi.”¹ Görüldüğü gibi Kant'ın ahlak yasasından beklediği şey, istemeyi hiçbir içerikli ilkenin yapamayacağı biçimde belirlemektir. Bu istemenin ve isteme özgürlüğünün güvence altına alınmasını sağlamaktadır. (Kant'ın istemeyi arzulama yetisinin dilek ve kişisel tercih-seçim dışındaki üçüncü ve üst bir seviyesi olarak kurguladığı birinci bölümde 'İyi İsteme' başlığı altında gösterilmişti.) İçeriksizliği sağlamanın yolu yasayı koşulsuz buyrukla dile getirmektir. Ahlak yasasına Kant'ın yüklediği rolü anlamak için öncelikle koşullu buyruklar ve koşulsuz buyruklar arasında yaptığı ayrım gösterilecek. Bunun ardından yasa formüllerinin açıklanması gelecek.

3.1. Koşulsuz Buyruk

Kant'a göre ahlaklılığın temelinde koşulsuz buyruğa uygun eylemde bulunmak gelmektedir. Doğadaki yasalılığın ifade ettiği olanlar dünyasına karşılık özgürlükle

¹ Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s.25

aynı anlama gelen pratik akıl alanında farklı bir nedenselliğin etkileri görülmektedir. Burada ‘olması gereken’in ne olduğunu ortaya koyan farklı bir nedensellik sistemi hüküm sürer.

Özgürlüğe ait nedensellik gerçi doğa dünyasındaki nedenselliğin içerdiği zorunluluğu içermez; ama yükümlülük, zorlama ve ödev gibi etkileme yollarını kullanarak akıl sahibi varlığın istemesini, duyuşal doğasını dışarıda bırakacak biçimde belirlemenin yöntemini ortaya koyar. (Kant’ın ‘insan’ demek yerine çoğunlukla ‘akıl sahibi varlık’ kavramını kullanmasının altında da bu olgu yatar. İnsan akıl sahibi bir varlık olmasının yanı sıra aynı zamanda da duyuşal yanı olan bir varlıktır. Kant ise var olan ve olması muhtemel tüm akıl sahibi varlıklara yönelik kavramlar ortaya koyma iddiasındadır.)

Kant’ı bu iki dünyayı birbirinden bu derece keskin biçimde ayrı ve uzlaşmaz olarak resmetmesi aklın varlık nedeninin mutluluğu sağlamak olmadığına duyduğu inançtır. Kant’a göre “...aklın hakiki belirlenimi, başka herhangi bir amaç için araç olarak iyi olan değil, aklın mutlaka gerekli olduğu kendi başına iyi bir istemeyi ortaya çıkarmak olmalı.”² Alıntıda dikkat edilmesi gereken nokta 'aklın kendi başına hakim olduğu' ifadesidir. Vurgunun amacı aklın duyulur dünyanın etkisinden, yani içerikten arındırılmasını dile getirmektir. Kant’ın bütün içerikli ilkeleri 'ben-sevgisi ya da kişinin kendi mutluluğu genel ilkesi'³ başlığı altında topladığı da hatırlanırsa ahlak yasasının akla uygun olmasının ön şartının içeriksizlik olduğu ve bunun da aklın varoluşu nedeniyle uyumlu olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu ayrım koşullu buyruklarla koşulsuz buyruklar arasındaki ayrımın da temelidir. Ayrımı belirtmeye geçmeden önce Kant’ın buyruktan ne anladığını hatırlamalıyız. “İsteme için zorlayıcı olduğu ölçüde nesnel bir ilkenin tasarımına emir (aklın emri), bu emrin formülüne de buyruk denir.”⁴ Peki buyruklar nelere göre ayrılır?

“Her buyrulan eylem ya erişilmesi gereken erek bakımından iyi olarak kabul edilmektedir, ya da kendi başına iyi olarak geçerlidir. Birinci durumda eylem bir ereğe eriştiren araçtır, ikinci durumda bir araç değil, kendi başına bir erektir. Bir eylem belli

² Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.10-11

³ Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, s.24

⁴ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.29

bir ereğe eriştiren araç olarak *yararlıdır*, kendi başına erek olaraksa gerçek anlamında iyidir. Pratik yasaların konusu öyleyse ya yararlı eylemlerdir ya da “iyi” eylemlerdir. ... Yararlı eylemi isteyen biçimde buyruk erekle belirlenmiştir: Bu ereğe erişmek isdersen, eylemini de buna göre yapmalısın. Bundan dolayı bu buyruğun biçimi de “*koşullu*” (hypothetik)dur. İyi eylemin buyruğu ise herhangi bir erekten bağımsızdır, hangi durumda olursa olsun mutlak olarak geçer. Bu buyruğun biçimi de “*koşulsuz*” (kategorik)’dir.”⁵

Görüldüğü gibi buyrukların koşullu ve koşulsuz (kesin) olarak ikiye ayrılmasının arkasında buyruğun amaca mı yoksa araca mı yöneldiğı sorusu yatmaktadır. Kant’ın ifadesiyle dile getirilecek olursa: “İlk buyruklar, insanın ulaşmak istediğı (veya isteyebileceğı) başka bir şeye araç olarak olanaklı bir eylemin zorunluluğunu ortaya koyarlar. Kesin buyruk ise, bir eylemi kendisi için, başka herhangi bir amaçla ilgi kurmadan, nesnel zorunlu olarak sunan buyruk olur.”⁶

Koşullu buyruklar araçsal aklın kullandığı formüller olduğundan bunlar herhangi bir mutlaklık iddiası taşımazlar. En azından Kant bunların evrensel yasa olmak için yeterli koşulu sağlamadıklarını düşünür. Çünkü genelliğın, evrenselliğın ön şartı tutkusal, duyusal olan her türlü unsurun isteme ve buyruk üstündeki etkisinin kaldırılmasıdır. Oysa koşullu buyruk bu nitelikten uzaktır.

“Böylece koşullu buyruk, yalnızca, eylemin herhangi bir olanaklı ya da gerçek amaç için iyi olduğunu söyler. İlk durumda bu buyruk **sorunlu**, ikincisinde ise **onaylayıcı** pratik bir ilkedir. Eylemi, herhangi bir amaçla ilgi kurmadan, yani başka herhangi bir amaç gütmeyen, kendisi için nesnel zorunlu olarak ilan eden kesin buyruk **zorunluklu** (pratik) bir ilke olarak geçerlidir.”⁷

Buraya kadar söylenenleri toparlayacak olursak ahlak yasasının mutlaka koşulsuz buyruk olması gerektiğine yapılan vurgunun arkasında, ahlaklılığı yalnızca kendi başına bir iyi olarak kurabilmenin imkanını sağlama düşüncesi yatmaktadır. Kant’ın bu çabası zaman üstü, toplumsal farklılıklara kayıtsız bir ortak insanlık değeri tesis etme gayreti olarak da değerlendirilebilir. Yasanın formüllerinin incelenmesi bu kanıyı doğrular nitelikte veriler sağlayacaktır.

3.2. Evrensel Yasanın Formülü ve Varyantı

Evrensel Yasa’nın formülü koşulsuz buyrukla dile getirilmiştir ve o da bir tanedir. Formül şöyle dile getirilmektedir: “Ancak, aynı zamanda genel bir yasa

⁵ B.Akarsu, **Immanuel Kant’ın Ahlak Felsefesi**, s. 102

⁶ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.30

⁷ A.e. s.31

olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun.”⁸ (Aynı yasa *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde “Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin.”⁹) Koşulsuz buyruk koşulsuz bir ilkeye uymak için gerekli buyruğu ya da yükümlülüğü dile getirmektedir. Kant ortaya koyduğu formülün yeni bir ahlaklılık ilkesi olmadığı yolundaki bir eleştiriyi onaylayarak ‘yeni bir ahlaklılık ilkesi değil ancak yeni bir formül ortaya koyduğunu’¹⁰ belirtir.

Evrensel Yasa’nın bir varyantı olan Doğa Yasası şöyle dile getirilmektedir: “Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun.”¹¹ Birinci yasa özgürlüğün evrensel yasasıdır. Düşünülür dünyaya yönelik bir dil kullanılmıştır ve buyruğun dili kesinlik içerir. Buna karşın ikinci yasa doğaya yöneliktir. “Etkilerin ona göre çıktığı yasanın genelliği, en genel anlamda (biçim bakımından) asıl doğa denen şeyi, yani genel yasalarca belirlenen şeylerin varoluşunu meydana getirdiğinden...”¹². Ancak burada tüm çalışma boyunca defalarca değinilen bir sorun bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Duyulur dünya ile düşünülür dünya arasında kapanmaz bir boşluk olduğunu, asıl olanın düşünülür dünya olduğunu belirtmiştik. Bu asıl dünyanın bir izdüşümü olan duyulur dünya doğal nedenselliğin mutlak zorunlu nedenselliğiyle belirlenmiştir. O halde Kant burada özgürlüğü amaçlayan Evrensel Yasa’nın formülünü verdikten sonra neden bir de doğa yasası ortaya koymaya ihtiyaç duymuştur? Bunda numenler dünyasının, fenomenler dünyasında yaşayan akıl sahibi varlık için hiçbir zaman kavranamaz olan yapısını ahlakın gerçekliği önünde bir engel olmaktan çıkarma çabası yatmaktadır. Evrensel Yasa ile salt düşünülür dünyanın gereğine uygun eylemde bulunması için ne gerektiğinin formülüne ulaşan akıl sahibi varlık Doğa Yasası formülüyle ait olduğu duyulur dünyanın sahip olduğu yasalılığa uygun hareket etmesini buyuran bir formüle de sahip olmuştur. Özgürlüğü kategorileri arasında istisnaların pratik kurallarına yer verilmesi de bu düşüncenin sonucu olarak değerlendirilmelidir.¹³ Bu

⁸ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.38

⁹ *A.e.* s. 35

¹⁰ *A.e.* s.8

¹¹ *A.y.*

¹² *A.y.*

¹³ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.74

noktada bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Akıl sahibi varlık bir parçası olduğu duyulur dünyanın doğal nedenselliğini etkileyecek biçimde buyurabilir mi? Cevap olumsuzdur; çünkü doğal nedensellik dünyasına herhangi bir dış gücün buyurması imkansızdır. İşte bu yüzden Kant Doğa Yasası'nın formülünü ‘...mış gibi’ (**als ob**) ifadesiyle ortaya koymuştur.

“Bu Kant’ın ahlak yasasını deneysel olguları hesaba katmadan ortaya attığı görüşünün saçmalığını bir kez daha göstermektedir. Ahlak yasası insanlara uygulandığında *a priori* kalmaktadır; ama tikel örnekleri altında toplayıp insanın istemesini etkileyecek hale getireceksek deneyle keskinleşmiş yargıya sahip olmalıyız.”¹⁴

Öte yandan Doğa Yasası her türlü ödevi de içinde barındırmaktadır. Bu sayede ödev kavramı da bir bütün olarak Doğa Yasası altına girebilmektedir. Ancak tam ve tam olmayan ödevler arasında Doğa Yasası'na uyma bakımından ayrımlar vardır. “Tam ödevlerle uyuşmayan maksimler çelişki olmadan doğa yasaları olarak kabul edilemezler. Oysa tam olmayan ödevlerle uyuşmayan ödevler doğa yasası olarak düşünülebilir; ama bunların isteme tarafından onaylanması çelişkidir.”¹⁵

Buraya kadar anlatılanların çağrıştırdıklarına bakılırsa doğayla insan arasında tam bir koşutluğun varsayıldığı görülmektedir. İnsan doğanın yasalılığını aklının kendisine yüklediği yükümlülükler olan ödevler aracılığıyla eylemlerine yansıtma zorundadır. Burada neden diye sorulabilir. Örneğin intihar etmek evrensel bir yasa haline getirilemiyor diye, yaşamın sıkıntılarına katlanmanın ahlaklılıkla bağlı olduğu reddedilemez mi? Daha doğrudan sorulacak olursa koşulsuz buyruğa uymak için ne gibi bir neden vardır?

Bu soruların cevabı Kant’ın doğada bulduğu ereksellikte saklıdır. Doğadaki nedensellik rastgele, amaçsız bir nedensellik değildir.

“Bir organizma olan, yani yaşam amacına uygun olarak düzenlenmiş bir varlığın doğal kuruluşuna ilişkin ilke olarak şunu kabul edelim: bu varlıkta herhangi bir amaç için olan herhangi bir alet yoktur ki, aynı zamanda o amaca en uygunu, en uyarlısı olmasın. Şimdi, eğer akli ve istemesi olan bir varlıkta doğanın asıl amacı bu varlığın korunması, refahı, tek kelimeyle mutluluğu olsaydı, doğa bu amacın gerçekleştiricisi olarak bu yaratığın aklını görmekle, pek isabetsiz bir gerçekleştirici bulmuş olurdu. Çünkü bu

¹⁴ H. Paton, **The Categorical Imperative**, s. 147

¹⁵ A. e. s.149

yaratığın bu amaçla yapacağı bütün eylemler ve davranışının bütün kuralları, ona içgüdü tarafından çok daha tam bir biçimde gösterilmiş olurdu...”¹⁶

Bu alıntıda dikkat edilmesi gereken birkaç nokta vardır. Organizma bir bütün olarak algılanmamakta, aksine her parçası farklı bir amaca yönelik olarak tasarlanmış olarak düşünülmektedir. Akıl da bütünün parçalarından birisidir. Ve mutluluğa programlanmamıştır. Mutluluğun sağlanmasının içgüdülere teslim edilmiş olması aklın başka ne gibi bir amaç için belirlenmiş olabileceği sorusunu akla getirmektedir. İşte bu sorunun cevabı akıl sahibi varlığın özerkliğinin, yasaya uygun eylemlerde bulunma zorunluluğunun vb. meşruiyet zeminini teşkil etmektedir. (Kant’ın doğal organizmaların yetkinliği konusundaki bu görüşlerinin 18.yy.’ın geneline ait bir iyimserlik olduğunu belirtmekte yarar var. Bu iyimserlik ancak Darwin’in kuramının ortaya çıkmasıyla sarsılmıştır.¹⁷)

Bu ereksellik aynı zamanda ödev olan amaçlarda kendini gösterir. Bunlar kişinin kendi yetkinliği ve başkalarının mutluluğudur. O halde Kant etiği hakkında konuşurken asla göz ardı etmemiz gereken bazı ön kabuller vardır. “Tüm söylediklerinin arkasında pratik aklın –tabii ki salt pratik aklın- insanın amaçlarının gerçekleştirilmesiyle ve bunlar arasında sistematik bir uyum kurulmasıyla ilgili olduğuna dair temel bir varsayım vardır.”¹⁸ Bunun sonucu olarak Doğa Yasası’nın formülünün insanın amaçlarıyla uyumlu bir biçimde kurgulandığını belirtmekte yarar vardır. Zira hem kişinin kendi yetkinliği hem de başkalarının mutluluğu düşüncesi temelinin bir amaç olarak insan düşüncesinde bulmaktadır. İnsanın kendi kişisindeki insana karşı ödevi yetkinleşme iken bir başkasının kişisindeki insana karşı ödevi onun mutluluğudur. Amaç olarak insana yönelen bu ödevler Kendinde Amaç Olarak İnsan Formülü ile dile getirilmektedir.

3.3. Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü

Kendinde Amaç Olarak İnsanlık formülü *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*’nde şöyle dile getirilmiştir:

¹⁶ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.10

¹⁷ H. Paton, *The Categorical Imperative*. s.150

¹⁸ A.e. s.155

“Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.”¹⁹

Bu formülü Evrensel Yasanın Formülü’nden ve Doğa Yasasının Formülü’nden ayıran en önemli nokta vurgunun koşulsuz buyruk, yasa gibi teknik kavramlardan insana kaymasıdır. Burada aklın kullanımına yönelik teknik felsefi ifadeler yerini doğrudan yasa insan ilişkisini belirleyecek bir formüle bırakır. Aslında yeni formülün kullandığı kavramlar farklı olsa da bütünüyle yeni bir formül olduğu söylenemez. Evrensel Yasanın Formülü’nde ve Doğa Yasasının Formülü’nde genel yasa ya da genel doğa yasası denirken formülün içinde bu genelliğin önkoşulunun ne olduğu açıklanmıyordu. İkinci formül ilk formülde ve varyantında ölçüt olarak konulan genelliğin neye dayandırılacağını dile getirmek üzere kurgulanmıştır. Her türlü ahlaki eylem toplumsallığı bir önkoşul kabul ettiğine göre akıl sahibi varlığın eyleminden etkilenecek olanları da hesaba katması gerekmektedir. İkinci formülle bu güvence altına alınmaktadır.

Formüle ilişkin sorulabilecek soruların başında Kant’ın amaç derken ne anladığıdır? Amaç “isteme için kendi kendini belirlemede nesnel neden işini gören şey”dir.²⁰ *Ahlak Metafiziği*’nde tanıma seçim (**Willkür**) kavramı da dahil olur. “Amaç, akıl sahibi bir varlığın seçiminin bir nesnesinin tasarımı aracılığıyla bu nesneyi gerçekleştirmeye belirlenmesidir.”²¹ Doğa Yasası Formülü bağlamında değinilen ereksellik göz önüne alınırsa aklın nesnel ilkelerinin tümünün bir amaçla uyumlu olacağı sonucu ortaya çıkacaktır.

Peki neden insan kendisi bir amaç olarak tanımlanmıştır? Ya da Kant çoğunlukla akıl sahibi varlıklar kavramını kullanmaktayken neden bu formülde insan diyerek akıl sahibi varlıklar kavramının içerdiği evrensellikten vazgeçmiştir. Bunu anlamak için formüllerin amaçlarına bakmak yeterli olacaktır. Evrensel Yasanın Formülü ile evrensel yasa koyma dile getirilirken, Doğa Yasasının Formülü ile Evrensel Yasanın Formülü’nün doğal nedensellik dünyasına uygulanmasının yolu açılmıştır. Genelden özele gidiş bu Kendinde Amaç Olarak İnsan Formülü ile devam etmiştir. Ancak Kendinde Amaç Olarak İnsan Formülü’nün daha da önemli yanı ilk

¹⁹ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.46

²⁰ Kant, *a.e.* s.44

²¹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.146

formüle ve varyantına dayanacakları bir meşruiyet zemini sunmasıdır. Bu meşruiyet kaynağının akıl sahibi varlığa değil de insana yapılmasının nedeni ise bir yanlış anlamaya yol açmanın önüne geçmektedir. Eğer koşulsuz buyruğun amacı yalnızca akıl sahibi varlığa araç muamelesi yapmamak biçiminde kısıtlanırsaydı akılsal yanının dışında bir de duyuşsal yanı olan ve hatta çoğu zaman bu dış etkilere açık yanının denetimine giren insanın, yasanın amacının dışında tutulabilmesi riski doğacaktı. Oysa Kant akılsal yanının mutlak denetimine asla giremeyecek olsa da insana değer atfetmek amacındadır. Aklın insan üstündeki mutlak hakimiyeti ancak imkan halinde bulunsa da, sırf akıl sahibi olması bile insanı değerli kılmaya yeter. Bu görüş şöyle dile getirilmektedir:

“Ama kendi varoluşu mutlak bir değere sahip olan, kendisi amaç olarak bazı yasaların nedeni olabilecek bir şey varsayılırsa, olanaklı bir kesin buyruğun, yani pratik yasanın nedeni ancak ve ancak onda bulunur.

Şimdi diyorum ki: insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir.”²²

Bu formül koşulsuz buyruğun olanağını sağlamanın yanında çok önemli bir işleve daha sahiptir. Bu tam ve tam olmayan ödevler arasındaki ayrımın belirginleştirilmesidir.

“Formül negatif bakımdan akıl sahibi varlıkların sırf bir araç olarak kullanılmasını yasaklamaktadır... bu tam ödevlerin temelidir ve cinayet, şiddet ve dolandırıcılık gibi hataları yasaklar. Kant’ın yasal yükümlülük felsefesinin esası budur. Ama ilkemizi pozitif olarak da tanımlamalıyız. İlke pozitif bakımdan akıl sahibi varlıkların amaçlarına katkı sunma maksimine göre eylemde bulunmayı salık verir. Burada sağduyuya da yer bırakıldığına dikkat etmeliyiz. Kant’a göre bu pozitif yorum yasal yükümlülüklerle karşı pozitif ve etik yükümlülüklerin de temelini oluşturur.”²³

Kant’ın verdiği örneklerden yola çıkarak ödev kavramının Kendinde Amaç Olarak İnsan kavramıyla nasıl da tamamlayıcı nitelikte olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Kant önce tam ödevler ve tam olmayan ödevleri dört maksimi örnek vererek ortaya koyar. Ardından bu dört maksimi bir de Kendinde Amaç Olarak İnsanlık ilkesini göz önüne alarak tekrar değerlendirir.

²² Kant, **Ahlak Metafizığının Temellendirilmesi**, s. 45

²³ H. Paton, **The Categorical Imperative**, s.172

Dört maksimin ilki kişinin kendine karşı tam ödevlerinin ne olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Kişinin kendine karşı tam ödevlerinin başında biyolojik varlığını sürdürmek gelmektedir. Kant intiharla ilgili bir maksimin ortaya atılıp atılamayacağını sorar. “... daha uzun sürdüğünde yaşam, hoş şeyler vaat etmekten çok felaketler getireceğe benziyorsa, ben sevgisinden dolayı onu kısaltmayı ilke ediniyorum.”²⁴ Kant’a göre insanın doğasının belirlenimi yaşamı geliştirmek üstüne kuruludur. İntihar ise böyle bir belirlenime aykırı bir eylemdir. Bu durumda intihar Doğa Yasasının Formülü’ne uygun bir eylem değildir. İnsanı amaç olarak alan Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü ile de uyuşması mümkün değildir; çünkü insanın yaşamını sürdürmesi en başta gelen amaçtır.

“Sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için kendini yok ediyorsa, yaşamının sonuna kadar katlanılır bir durumu korumak için bir kişiyi sırf bir araç olarak kullanıyor. ...Bundan dolayı kendi kişimdeki insana, onu sakatlayacak, bozacak ya da öldürecek şekilde davranmam.”²⁵

Kant’ın insanın kendisinden üçüncü tekil şahıs kullanarak bahsetmesi kabulüne dayalı bu alıntı bedenle (duyusal doğa) akıl arasındaki dualizm ön kabulüne dayanmaktadır. Acılar çeken ve çekmeye devam edecek bir beden biyolojik varlığının her şeye rağmen sürdürülmesinin tek bir gerekçesi varsa o da o bedenin kuşattığı aklın hiçbir koşul altında eksilmeyecek mutlak bir değere sahip olmasıdır. Dolayısıyla bedeninin acılarına teslim olan kişi aklına saygısızlık etmiş olmaktadır; bu da kendi kişiliğinde tüm insanlığa yapılmış bir saygısızlık olacağından Evrensel Yasa ya da Doğa Yasası ile bağdaştırılamaz.

İkinci maksim kişinin başkalarına karşı tam ödevidir. Büyük maddi zorluklar içindeki birisinin ödeyemeyeceğini bildiği halde borç alması genel bir yasa olabilir mi? Eğer bu maksime göre eylemde bulunmaya bir yasanın genelliği verilirse hiç kimse birbirinin sözüne güvenemez hale geleceğinden söz vermek değerini yitirdi. Bunu Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Yasası uyarınca değerlendirdiğimizde de aynı sonuca ulaşılır. Borç almak için yalan söylenen kişi para edinmek için kullanılan bir araç durumuna düşürüldüğünden yalan yere söz vermek bir yasa haline getirilemez.

²⁴ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.39

²⁵ Kant, **a.e.** s.47

Üçüncü maksim kişinin kendine karşı tam olmayan ödevlerine ilişkindir. Bazı doğal yeteneklere sahip bir kişinin bu yeteneklerini geliştirmemeyi maksim edinmesi mümkün müdür? Bu da mümkün değildir çünkü “...akıl sahibi bir varlık olarak, kendisinde olan bütün yetilerin geliştirilmesini zorunlu olarak ister, çünkü bu yetiler herçeşit olanaklı amaçlar için ona verilmiştir ve yararlıdırlar.”²⁶

Bu maksim Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Yasası ile de çalışmaktadır. Çünkü “...insanlıkta daha yetkin olma yetenekleri vardır ki, bunlar, doğanın bizim öznenimizdeki insanlıkla ilgili amaçları arasında bulunur. Bunları ihmal etmek, olsa olsa kendisi amaç olarak insanlığın korunmasıyla bağdaşabilir, ama bu amacın geliştirilmesiyle bağdaşamaz.”²⁷

Dördüncü maksim kişinin başkalarına karşı tam olmayan ödevlerine ilişkindir. Bu örnek kişinin çevresine kayıtsız kalması ilkesine dayalı bir maksimin olanağını sorgular. İnsan “...ben kimseden hiçbir şey almayacağım, hatta hiçkimseye imrenmiyeceğim; ancak kimsenin esenliğine bir şey katmayı veya güç durumda iken yardımına koşmayı da arzu etmiyorum!”²⁸ Öteki maksimlerin aksine bu maksim bir doğa yasası olmaya elverişlidir; ancak her durumda geçerli olması beklenemez. “... çünkü birçok durum ortaya çıkabilir ki, kendisi başkalarının sevgisine ve duygudaşlığına gereksinim duyar ve kendi istemesiyle ortaya çıkmış bir doğa yasası yüzünden, dilediği kadar yardım umudundan kendini yoksun bırakmış olur.”²⁹

Aynı maksim Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü bakımından ele alındığında testi yine geçemez. “...herkes, elinden geldiği kadar, başkalarının amaçlarının gerçekleşmesi için çaba göstermezse, bu kendisi amaç olarak insanlıkla negatif bir uyumadır, pozitif değil. Çünkü eğer bu tasarım bütün etkisini bende gösterecekse, kendisi amaç olan öznenin amaçları, olabildiği kadar, benim amaçlarım da olmalıdır.”³⁰

Bu maksimlerin değerlendirilmesinden çıkan sonuçlar amaçlarla ödevler arasındaki ilişkiyi açıklamak bakımından önemlidir.

²⁶ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**. s. 40

²⁷ A.e. s. 48

²⁸ A.e. s. 40

²⁹ A.e. s. 40

³⁰ A.e. s. 48

“Bir kişiye sırf bir araç olarak muamele ettiğimizde tam ödevleri ihlal etmiş oluruz. Bir kişiye doğrudan araç olarak muamele etmesek de, amaç olarak muamele etmediğimiz takdirde tam olmayan ödevleri ihlal etmiş oluruz.

Kişinin kendisine ve başkalarına karşı ödevleri, bazı durumlarda zorluklar çıksa da, genelde kolaylıkla birbirinden ayrılır. Kant tam olmayan ödevler söz konusu olduğunda kendimize karşı ödevimizin bir amaç olarak mutluluğu değil kendi doğal ve ahlaki yetkinleşmemizi aramak olduğunu vurgulayarak bu ayrımı daha da keskinleştirir. Başkalarına karşı ödevimizse onların yetkinliğini değil mutluluğunu aramaktır.”³¹

Görüldüğü gibi ikinci formül ödev kavramının içerdiği ayrımları aydınlatma konusunda büyük öneme sahiptir. Ancak bu Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü’nün tek işlevi değildir. Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü aynı zamanda özgürlükle de yakından ilişkilidir. İyi isteme ele alınırken değinildiği üzere Kant’ın ahlak alanındaki düşüncesinde niyet kavramı büyük öneme sahiptir ve eylemi değil eyleme sevk eden maksimi konu edinir. Kant *Ahlak Metafiziği*’nde “Dolayısıyla etik eylemler için yasalar değil (bu **İus**’un işidir) yalnızca eylemlerin maksimleri için yasalar verir.” der.³² (*Ahlak Metafiziği*’nde etik kavramının erdem öğretisiyle eşanlamli kullanıldığı hatırlanmalıdır.) Kendinde Amaç Olarak İnsanlık Formülü aracılığıyla her türlü eylemin maksiminin ahlaki değerini belirlemeye yarayacak bir ölçüt sunulmuştur. Dışarıdan kişiye eylemler buyrulabilir; ama bu ölçüte sahip bir kişinin tüm maksimleri pratik yasayla yani özgürlükle uyum içinde olacaktır. Bu çıkarıma ulaşılmasında başta gelen neden insanın amaç olarak tanımlanması ve amaç kavramının yapısıdır. “Başkaları tarafından bir amaca araçlar olarak yönelen *eylemler* gerçekleştirmeğe zorlanabilirim; ama asla başkaları tarafından bir *amacım olmasına* zorlanamam. Ancak ben kendime bir amaç belirleyebilirim. ... Bu nedenle etik salt pratik aklın *amaçlar* sistemi olarak da tanımlanabilir.”³³

Bunların sonucu olarak üçünü formüle geçişin kapıları açılmıştır. “Bu nedenle etik amaçlarla (ve bundan dolayı dürtülerle) ilgilidir. Buna karşın hukuk kuramı yalnızca dış eylemlerle ilgilenir. Bu Kant’ın Kendinde Amaç Olarak İnsanlık

³¹ H. Paton, *The Categorical Imperative*, s. 172

³² Kant, *The Metaphysics of Morals*, s.152

³³ A.e. s.146

Formülü'nden Özerklik Formülüne geçişinin de nedenidir.”³⁴ Özerklik Formülü değerlendirilirken bu karşılıklı ilişki göz önünde tutulmalıdır.

3.4. Özerkliğin Formülü

Kant özerkliği ‘genel yasa koyucu bir isteme olarak her akıl sahibi varlığın idesi’³⁵ olarak tanımlamaktadır. (“İde görünüşler dünyasında karşılığı olmayan bir akıl kavramıdır.”³⁶) Özerkliğe görünüşler dünyasında bir karşılık verilememesi Kant’ın ahlakı öznel bir inanç olmaktan ya da doğrulama süreçlerinden geçirerek benimsemekten koruma kaygısının sonucudur.³⁷ Özerklik akıl sahibi varlıkların her insanda tekrarlanan yasa koyucu olma özelliğinin dile gelişi olduğu için ayrıca bir temele ihtiyaç duymaz. Kendisi bir nedensellik dizisi başlatabilme yetisi (kendiliğindenlik), akıl sahibi varlığı duyulur dünyanın zorunluluğunun dışına taşımaktadır. Akıl sahibi olmayan tüm canlılar ait oldukları dünyanın zorunluluğu ile sınırlıdır. Oysa akıl sahibi olmak kendisi bir zorunluluk başlatma imkanı sağlamaktadır. Bu zorunluluk başlatma yetisi öyle büyük bir önemdedir ki, akıl sahibi varlığın bu yasa aracılığıyla kendi kendini kısıtlaması özgürlüğünü engellemek bir yana, özgürlüğünün nedeni olmaktadır. Bu bakımdan özerklik kendi kendisine meşruiyet sağladığı gibi akıl sahibi varlığın da sahip olduğu mutlak değer biricik kaynağı konumundadır.

Özerkliğin değinilen formülünün bir buyruk değil bir tanımlama olduğu görülmektedir. Kant özerkliği de tıpkı daha önce değinilen formüller gibi buyruk olarak da tanımlamıştır. Ancak öteki formüllerin kesin hatlarla dile getirilmiş formüllerine karşı, özerklik *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilme*’sinin ikinci ve üçüncü bölümlerinde en azından on beş farklı bildirimle ifade edilmiştir. Bunların belirleyici olan birkaçını vermek yeterli olacaktır. “Her insan istemesinin bütün maksimleriyle genel yasa koyucu olan bir isteme olması ilkesi”³⁸, “Kendini genel bir yasa olarak da nesne edinebilecek maksimden başka hiçbir maksimle eylemde

³⁴ H. Paton, *The Categorical Imperativ*, s. 172

³⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 48

³⁶ A. Wood, *Kant’s Ethical Thought*, s. 157 (CPR A 310-320)

³⁷ A. Wood, *Kant’s Ethical Thought*, s. 157 (CPR A 310-320)

³⁸ Kant, *a.e.* s.49

bulunmama”³⁹, “Kendilerini aynı zamanda genel yasalar olarak nesne edinebilecek maksimlere göre eylemde bulun.”⁴⁰

Bu ve benzeri formüllerde en dikkat çekici nokta özerkliğin bazı formüllerinde maksim kavramının çoğul olarak kullanılmasıdır. Evrensel Yasanın Formülü’nde ve Doğa Yasasının Formülü’nde tek bir maksimden söz edildiği göz önüne alınırsa bunun özerkliğin ayırıcı yanı olduğu anlaşılabacaktır.

“Özerklik Formülü belli bir özelliğe (genelleştirilebilirlik) sahip tek bir maksime göre eylemde bulunmamız gerektiğini söylemez. Özerklik Formülü’nde *toplu olarak* akla uygun bir yasa koyma sistemi niteliğine sahip bir maksimler dizisine göre eylemde bulunmamız gerektiği dile getirilir.”⁴¹

Maksimlere yönelik bu yaklaşımla Özerklik Formülünün Evrensel Yasanın Formülü ve Doğa Yasası Formülü ile arasındaki en önemli fark da ortaya çıkmış bulunmaktadır.

“Bu nedenle Özerklik Formülü ile mümkün bir evrensel yasa olmanın ölçütü olan Evrensel Yasanın Formülü testi arasındaki en önemli fark Özerklik Formülü’nün maksimin bir yasalar bütününe ait geçerli bir yasa olması koşulunu aramasıdır. Özerklik Formülü maksimlere yönelik bir test olarak kabul edildiğinde Evrensel Yasanın Formülünün ve Doğa Yasasının Formülü’nün testlerinden çok daha farklı ve bağlayıcı olduğu ortaya çıkar.”⁴²

‘Yasalar bütünü’ vurgusuna özellikle değinmek gerekir. Kant’a göre özerklik ‘insanın ve her akıl sahibi varlığın değerinin temelidir.’ Özelde insanın genelde akıl sahibi varlığın sahip olduğu değer bir bütün olarak ahlaklılığın zeminidir. Buradan yola çıkarak amaçlar krallığı kavramına ulaşılır. “Öyleyse, ahlakça iyi niyete veya erdeme, bunca iddialı olma hakkını kazandıran nedir? Bu, onun akıl sahibi varlıkları genel yasa koyma işine kattırması, böylece de onları olanaklı bir amaçlar krallığına üye olabilecek duruma getirmesidir.”⁴³ Özerklik kavramı bu noktada amaçlar krallığı kavramını hazırlamış olmaktadır. Bölümün son başlığında amaçlar krallığı kavramı ele alınacak.

³⁹ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s 65

⁴⁰ Kant, **a.e.** s.55

⁴¹ A. Wood, **Kant’s Ethical Thought**, s. 164

⁴² **A.e.** s. 165

⁴³ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s.53

3.5. Amaçlar Krallığı

Kant'ın duyulur dünya düşünülür dünya ayırımından yola çıkarak ulaştığı sonuçlardan biri de amaçlar krallığı kavramıdır. Kant krallıktan “çeşitli akıl sahibi varlıkların, ortak yasalar aracılığıyla kurulan sistematik birliği”ni⁴⁴ anlamaktadır. Buradan yola çıkarak da amaçlar krallığı kavramına ulaşılır:

“... akıl sahibi varlıkların kişisel farklılıkları, aynı şekilde de özel amaçların hertürlü içeriği soyutlanırsa, sistematik bir şekilde birbirine bağlanmış tüm amaçları (kendileri amaç olarak akıl sahibi varlıkları olduğu kadar, bunların her birinin kendine koyabileceği amaçları da) kapsayan bir bütün, yani yukardaki ilkelere göre olanaklı olan bir amaçlar krallığı düşünülebilir.”⁴⁵

Amaçlar Krallığı koşulsuz buyruğun formüllerinin en olgunlaşmış halidir. Önceki formüller Amaçlar Krallığı Formülü'nde birleştirilerek bir üst çatı altında birleştirilmiş olmaktadır.

“Amaçlar Krallığı Formülü Kant'ın formüllerinin en kapsamlı halidir. Ahlaki eylemin hem biçimine (evrensel yasa) hem de içeriğine (amaçların kendisi) açıkça değinmektedir. Yalıtılmış yasalarla ya da yalıtılmış amaçlarla değil bir yasalar sistemiyle ve bir amaçlar sistemiyle uğraştığımızı ortaya koyar. Özgürlük yasasıyla doğa yasasının bağlantısını kurar. Ve tıpkı Özerkliğin Formülü gibi ahlak bakımından iyi olan insanın maksimleri aracılığıyla yasalarını yaptığı özgürlüğün ne olduğunu açıkça ortaya koyar.”⁴⁶

O halde Amaçlar Krallığı'nın Kant'ın ahlak metafiziği içindeki en önemli katkısı, kendisine kadar ki formüllerin içerik konusunda gösterdikleri eksikliği aşmasıdır. Öznel yanlarıyla birlikte bir amaç olarak insanın ele alınması biçimin yanına içeriği de katarak formüle biçimsel bir yetkinlik kazandırmaktadır. Bu içerikli yapısı formülün amacını da açıklaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Amaçlar Krallığı yalnızca bir ideal olarak konulmamıştır. Bir formül olarak dile getirilişiyle de eylemlerin maksimlerine yol gösterici bir buyruktur. Bu buyruk *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde şöyle dile getirilmiştir: “Sırf olanaklı bir amaçlar krallığının genel yasan koyucu bir üyesinin maksimlerine göre eylemde

⁴⁴Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 51

⁴⁵A.y.

⁴⁶H. Paton, *The Categorical Imperative*, s.185

bulun.”⁴⁷ Kavramı ele alırken değinilmeden geçilmemesi gereken bir kavram da Kant’ın amaç kavramını nasıl tanımladığıdır.

Amaç koymanın temeline baktığımızda olan olması gereken ayrımının bir sonucu olduğunu görürüz. Yalnızca akıl sahibi varlık olması gereken konusunda yasalar koyma iddiasına sahiptir. Çalışma boyunca verilen tüm buyruk formülleri, tüm evrensellik, genellik iddialarının arkasında da bu kaygı yatmaktadır. Tek tek insanların ait oldukları olanlar dünyasına yani duyulur dünyaya ait yanlarının dışında bir de akılsal yanları oldukları düşüncesi genel yasa koyucu olma niteliğine zemin hazırlamaktadır. Öte yandan duyulur doğası tarafından dürtüler, güdülerle belirlenen insan akıl sahibi varlık olarak kendisine bir genel geçer bir pusula bulmadığı müddetçe sahip olduğu akıl doğal nedensellik dünyasının emrine girecektir. Amaçlar krallığı bu pusulanın zirvesidir. Her türlü maksimin tek tek değil de bir bütün olarak değerlendirilmesi imkanındır. Özerkliğin Formülü ile maksimlerin çokluğunu yönetmeye yönelik Kant, Amaçlar Krallığı Formülü ile bu projesini tamamlamaktadır.

“Akıl sahibi doğa, kendi kendine amaç koymakla geri kalan doğadan kendini ayırır. Bu amaç, her iyi istemenin içeriği olur. Ama (şu ya da bu amaca ulaşılması gibi) sınırlayıcı bir koşulu olmayan kayıtsız şartsız iyi bir isteme idesinden, (her istemeyi yalnızca görelî iyi yapan amaçlar olarak) hertürlü etkide bulunan amaçların soyutlanması gerektiğinden; amaç burada, etkide bulunan bir amaç olarak değil, aksine bağımsız bir amaç olarak, dolayısıyla ancak negatif olarak, yani ona karşı eylemde bulunulmaması gereken bir amaç olarak düşünülmelidir. Şimdi bu amaç, olanaklı bütün amaçların öznesinden başka bir şey olamaz...”⁴⁸

Akıl sahibi varlığın merkeze alındığı bu görüş bir test olarak her türlü istemenin niteliğini belirleme yolunda araç olarak kullanılabilir.

“...amaçların öznesi, yani akıl sahibi varlığın kendisi, hiçbir zaman araç olarak değil, bütün araçların kullanılışında en üstün sınırlayıcı koşul olarak, yani hep aynı zamanda amaç olarak eylemlerin bütün maksimlerinin temeline konmalıdır.”⁴⁹

Bu ilkeler ışığında kurulan Amaçlar Krallığı akıl sahibi varlıkların birbirlerinin iç değerini farkında oldukları, eylemlerinin maksimlerini belirlerken bu iç değeri göz önüne aldıkları bir sistemdir. Ancak bu sistem “ bir liberalin idealindeki herkesin ideallerine ve ilgilerine aynı ölçüde değer verilen iyi bir toplum düşüncesinin ötesine

⁴⁷ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 56

⁴⁸ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 55

⁴⁹ A.y.

geçer....Amaçlar krallığının gerektirdiği mutlak birlik ve fikir ortaklığı en liberal toplumun kazanımlarının bile ötesindedir.”⁵⁰

Görüldüğü gibi Kant ahlak metafiziğinin doruğu olarak ideal bir toplum düşüncesini ortaya atmaktadır. Tek tek eylemlerin ahlaki olma ölçütlerinin belirlenmesinden yola çıkan filozof, eylemleri bir yandan kişinin kendi içindeki değerlendirmesi, yani maksimi bakımından ele alırken bir yandan da eylemlerin sonuçları bakımından, yani hukuki olarak değerlendirmiştir. Ancak salt biçimsel ve mutlak zorunlu olduğunu iddia ettiği formülleri kendi başlarına birer eylem pusulası olmaktan fazla bir anlama sahiptirler. Formüllerin ulaştığı bir sonuç olarak Amaçlar Krallığı düşüncesi bunu doğrular niteliktedir. Ahlak yasası kavramı farklı biçimlerde dile getirilen formüllerin bütünü olarak anlaşılmalıdır. Tez boyunca vurgulanan içeriksizlik kaygısının yasa kavramı bağlamında da geçerli olduğu görülmektedir. Yasa herhangi bir amaca -mutluluk, fayda vb.- ulaşmayı sağladığı için değil, bizzat kendisi insanın değerinin en iyi biçimde takdir edilmesinin tek imkanı olduğu için değerlidir.

⁵⁰ A. Wood, **Kant's Ethical Thought**, s.166

SONUÇ

Teze başlarken aklımda, felsefi bir bilgi türü olan etiğin toplumsal konulardaki göreliliği aşmada bir faydası olup olmayacağı sorusu vardı. Özgürlük ve ahlak yasası kavramlarını seçme nedenim bu. Özgürlük bireye ve özele, yasalılık toplumsallığa ve genel olana işaret ettiğinden bu ikilinin ilişkisinin doğru tespit edilmesinin, sağlam bir zemine oturtulmasının kişilerin ait oldukları toplumsal konumu sorgulamalarına yol açabileceği umudunu taşıyorum.

Tez boyunca bu genel soruyu Kant özelinde cevaplamayı denedim. Öncelikle Kant'ın konuyla ilgili temel kavramlarını aldım. Filozofun ahlak metafiziği kavramına yüklediği anlamı ortaya koymaya çalıştım. Kavram adında içerdiği metafizik kavramından da anlaşılacağı gibi ahlak alanında deneysel olmayan bilgiye ulaşma çabası olarak ortaya konmuştu ve kısmen günümüzde etik kavramının kullanılışına karşılık gelmekteydi. Etiğin, ahlak alanının tümel bilgisinin gerekliliği sorununu giriş bölümünde ele almıştım. Tez içinde özgürlük ve ahlak yasası kavramlarını incelerken de bu arka planı göz önüne alarak hareket ettim.

Özgürlük kavramı hakkında çalışırken filozofun yukarıda belirtilenleri doğrular bir tutum içinde olduğunu ve özgürlüğü toplumsal, gündelik olayların, duyulur dünyanın içinde aramadığı sonucuna ulaştım. Bu alanlardaki özgürlüğe ilişkin fikir yürütmüş olmakla birlikte Kant'ın özellikle transendental özgürlük kavramına vurgu yaparak, özgürlüğü bütünüyle içeriksiz olarak tanımlamakta olduğunu gördüm. Kant'ın özgürlüğe yaklaşımının, bütünüyle içeriksiz bir bilginin toplumsal alanda bir gerçekliği olabilir mi sorusunu da cevapladığını düşünüyorum. Bu düşüncemin arkasında insana ve onun toplumla ilişkisine yönelik olarak kesin-matematiksel doğrular bulunacağına ya da kesinliğe sahip görüşlerin uygulamaya dökülebileceğine olan inançsızlığım yatıyor. Kanımca bunun sebebi insanın tek bir kimlikten ibaret olarak algılanamaması. Aynı anda aile içindeki ya da iş dünyasındaki konumu bakımından ya da dünya görüşü, ait olduğu yurttaşlık bağı vb. bakımlardan birçok kimliğe sahip olan insanın toplumsal düzlemde kalındığında sayısız ve yer yer birbiriyle çatışan ödevlerin, yükümlülüklerin elinde kalması kaçınılmazdır.

Transendental özgürlük kavramına duyulan ihtiyacın buradan doğduğunu düşünüyorum.

Filozofun ahlak yasasını ele alırken de içeriksizlik kaygısının olduğunu gördüm. İçeriksizlik kaygısının ahlak yasasının salt akılsal temellere dayandırılmasının zemini olduğunu düşünüyorum. Asıl olan ele alınan kavramların hiçbir fiziksel unsurla karışmamış olmaları ve a priori zorunluluk iddiası taşımalarıdır. Bu Kant'ın ahlak yasalarını kurarken her türlü deneysel unsuru dışarıda bıraktığının kanıtıdır. Ancak ulaştığım asıl dikkat çekici sonuç dile getirilen içeriksizlik kaygısının aslında ödev kavramı bağlamında ortaya çıktığıydı. Kant'ın bir ödev ahlakı kurduğu sık sık dile getirilir. Ödev ahlakı dendiğinde yalnızca eylemlerin sınıflandırılmasına, değerlendirilmesine ilişkin ölçütler arayan bir düşünce sistemi anlaşılmamalıdır. Ödev ahlakı eylemi değil eylemi önceleyen bilinci -yani maksimi ve istemeyi- ele almaktadır. Tez boyunca incelenen içeriksizliğin somut olarak ortaya çıktığı yer de eylemi belirleyen bu bilinçtir. Kanımca Kant'ın eylemleri ödevden dolayı ve ödevde uygun olma bakımından test etmesi ve ahlaki değeri ancak ödevden dolayı olmakta bulması filozofun içeriksizlik kavramını yalnızca biçimsel felsefi bir kurgu olarak görmediğini göstermektedir. Çünkü bu sayede tezin giriş kısmında değindiğim, toplum birey ilişkisi bağlamında ortaya çıkan sorunlar aşılmış olmaktadır.

Ödevden dolayı yapılan eylemlerin duyuşal dünyanın etkilerine kapalı olması düşüncesinin asıl büyük öneminin Kant'ın insana yüklediği anlamla birlikte ele alınması halinde ortaya çıkacağını düşünüyorum. İnsan daima bir amaç olarak, amaçlar krallığının bir parçası olduğundan, bir eylemde elde edilecek etkiye ulaşmak amacıyla araçlaştırılmaz. Bana göre Kant düşüncesinde her ahlaki eylemin en üst ilkesi budur. Bu sonuca ulaşmamda Kant'a yönelik formalizm eleştirilerinin ahlak yasasının ilk formülüne yapılan abartılı vurgudan kaynaklandığını savunan görüş etkili oldu.

Ahlak yasasının ilk ifadesi olan Evrensel Yasanın Formülü ahlaklılığı yalıtılmış biçimde eylemin bilincine yönelik olarak ele almaktadır. Yalnızca bu yasaya yapılacak bir vurgu insanı elinde ahlaki bir hesap makinesiyle attığı her adımın hesabını yapar hale getirecektir. Bu çerçevede Kant'ın da olması gerekene

dair konuştuğunun farkında olduğunu gösterdim. Buna delil olarak da filozofun kategorilerinde istisnalara (**exceptivae**) yer bırakmasına değindim. Dolayısıyla Kant'ın da tek bir yasayla insana ait var olan ve olabilecek her durumu, imkanı tükettiğini düşünmediği sonucuna ulaştım.

Yaşayan, nefes alan, etkin bir ahlakın kurulmasının yolunda Kant'ın ortaya koyduğu en önemli katkının ahlaki eylemin meşruiyet kaynağı olarak yalnızca insanı temele alması olduğunu düşünüyorum. Bu da ilk yasanın önemini küçümsememekle birlikte kaynağını Özerklik Formülü'nde bulan Amaç Olarak İnsan Formülü'nde saklıdır. Tüm söylenenlerin sonucu olarak, tezin vardığı noktada amaç olarak insan düşüncesinin bilinç uyandıran, farkındalık yaratan bir ahlakın kurulmasının anahtarı olduğu düşüncesine ulaştım.

İnsanın hiçbir eylemde, beklenen etki adına araçlaştıramaması düşüncesi insana saygı duymanın anahtar kavramıdır. Öte yandan Özerklik Formülü ile de saygı görmenin yolu, yani aklın sağladığı yasa koyucu olma özelliğinin kullanılması gösterilmektedir. Günümüz dünyasına ilişkin girişte değindiğim kaygılarım karşısında bu iki ölçütün hala geçerli olduğunu düşünüyorum. Kanımca serbest rekabet ortamına dayalı bir ekonomik sistemde karar mekanizmalarının başında bulunan herkesin 'önce insan' bilincine ulaşması için, amaç olarak insan kavramı mütevazı bir hatırlatma olarak akılda tutulmalıdır. Öte yandan sahip olduğu kendini geliştirme imkanlarını yalnızca iktisadi özgürlük alanında kullanıp, insan olmanın kendine yüklediği ahlaki sorumlulukları görmezden gelen geniş kitlelere de Özerklik Formülü'nün söyleyecekleri vardır.

Bu hatırlatmanın nasıl olacağı sorulabilir. Kant'ın son derece biçimsel, konunun uzmanları arasında dahi sayısız ihtilafa yol açmış görüşlerinin gündelik hayatın koşturmacası içindeki insanlar için nasıl anlamlı hale gelebileceği düşünülebilir. Kant'ın da söylediklerinin hayata geçirilmesi biçiminde bir kaygısı olduğu ve öncelikle salt akılsal olarak kurmaya çalıştığı ahlaklılığı 'deneyle keskinleşmiş yargı gücü' aracılığıyla pratiğe dökme iddiası olduğu hatırlanmalıdır. Kant'ın ahlakın önüne metafiziği koymasının nedeni değerler göreliliği sorununa, kuramsal planda çözüm getirmektir. Bu yapıldıktan sonradır ki felsefenin gündelik hayata da yönelmesini uygun buluyordu. Filozofun görüşlerini hayata geçirmek için gerekli olduğunu savunduğu ve pratik antropoloji adını verdiği uygulamalı alanda

son sözünü söylemediği düşünölürse Kant günümüzde yaşasaydı kağıt üstünde söylediklerinin hayata geçirilmesi için ne önerirdi diye sorulması gerektiğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia : **Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 4. Baskı, 1998
- Beck, Lewis White : **A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason**, Chicago, t.y.
- Cevizci, Ahmet : **Etİge Giriş**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002
- Çelebi, Nilgün : **Sosyoloji Notları**, Ankara, Anı Yayıncılık, Eylül 2007
- Çilingir, Lokman : **Ahlak Felsefesine Giriş-Metinlerle Ahlaki Temellendirme**, Ankara, Elis Yay, 2003
- Çilingir, Lokman : “Transendental Özgürlük” **Felsefe Tartışmaları**, sayı 31,2003
- Heimsoeth, Heinz : **Kant'ın Felsefesi**, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara, DoğuBatı yayınları, 2007
- Guyer, Paul : **Kant**, New York, Routledge, 2007
- Kant, Immanuel : **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, 1995
- Kant, Immanuel : **Critique of Pure Reason**, İng. çev. Paul Guyer, Allen W. Wood, Cambridge University Press, 1998
- Kant, Immanuel : **Ethica-Etik Üzerine Dersler**, çev. Oğuz Özügöl, İstanbul, Pencere Yayınları, 2003, s. 12
- Kant, Immanuel : **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu yayını, 1994

- Kant, Immanuel : **The Metaphysics of Morals**, çev. Mary Gregor, Cambridge, Cambridge University Press, 2004
- Kant, Immanuel : **Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi**, çev. Uluğ Nutku (Çevrimiçi)
http://dusundurensozler.blogspot.com/2009/02/dunya-yurttasligi-amacina-yonelik-genel_10.html
- Kant, Immanuel : **Aydınlanma Nedir?**, çev. Nejat Bozkurt (çevrimiçi)
http://web.adu.edu.tr/akademik/mbal/metin_bal_Courses_instructed_by/Course_Texts/Aydinlanma_Nedir_Kant.pdf
- Lazerowitz, Morris : **The Structure of Metaphysics**, Londra, Routledge and Kegan Paul, 1955
- Özlem, Doğan : **Etik-Ahlak Felsefesi**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2004 s. 17
- Pieper, Annemarie : **Etîğe Giriş**, çev. Veysel Atayman - Gönül Sezer, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999
- Paton, H.J. : **The Categorical Imperative**, Chicago, Chicago University Press, 1948
- Wood, Allen : **Autonomy as the Ground of Morality**, (Çevrimiçi)
www.stanford.edu/~allenw/webpapers/Autonomy.doc
- Wood, Allen : **Kant's Ethical Thought**, ABD, Cambridge University Press, 1999